

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hurufat Defterlerine Göre Bergama Kazası Vakıfları

ANZILHA ÇİFTÇİ

TARİH

**Şanlıurfa
2025**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hurufat Defterlerine Göre Bergama Kazası Vakıfları

ANZILHA ÇİFTÇİ

**TARİH
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yasin TAŞ**

**Şanlıurfa
2025**

TEŞEKKÜR

Çalışma boyunca konu seçiminde ve araştırmanın tüm aşamalarında, bilgi birikimi ve yol göstericiliği desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Doç.Dr. Yasin Taş'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca beni destekleyen aileme teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ	iii
ÇİZELGELER DİZİNİ	iv
KISALTMALAR	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Osmanlı'dan Önce Bergama	1
1.2. Osmanlı İdaresi'nde Bergama	2
1.2.1. Bergama'da Arapoğulları Devri	4
1.2.2. Bergama'da Karaosmanoğulları Devri	5
1.3. Bergama'da İdari Yapı Ve Görevliler	6
1.3.1. Kadı	8
1.3.2. Nâib	13
1.3.3. Kâtip	16
1.3.4. Şeyh-i Seb'a	17
1.3.5. Muhzır ve Muhzır Başı	18
1.3.6. Derziler Meşihati	18
1.3.7. Kalaycı Esnafının Kethüdalığı	19
1.3.8. Mimarlık	19
1.4. Hurufat Defterleri ve Bergama	20
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	25
3. GEREÇ VE YÖNTEM	26
4. BULGULAR	27
4.1. BERGAMA CAMİLERİ	27
4.1.1. BERGAMA MERKEZİNDEKİ CAMİ VE MESCİDLER	27
4.1.1.1. Ağa Camii	27
4.1.1.2. Ağazâde Camii	28
4.1.1.3. Aksak Ali Paşa Camii	28
4.1.1.4. Atmaca Mahallesi Mescidi	28
4.1.1.5. Ayşe Bacı Camii	29
4.1.1.6. Bergama Kalesi Camii	30
4.1.1.7. Divanı (Divane) Hızır Mahallesi Mescidi	30
4.1.1.8. Doğancı Mahallesi (Arslancızâde) Camii	31
4.1.1.9. Emir Sultan Camii	33
4.1.1.10. Hacı Fakih Mescidi	34
4.1.1.11. Hacı Bayezid Mahallesi Camii	34
4.1.1.12. Hacı Hekim Camii	35
4.1.1.13. Hacı İlyas Mahallesi Mescidi	39
4.1.1.14. Hacı Nebi Mahallesi Mescidi	39
4.1.1.15. Hoca Sinan Camii	40
4.1.1.16. Ilıca Mahallesi Mescidi	41
4.1.1.17. İane-i Mahalliye Camii	41
4.1.1.18. İbn-i Mürsel Mahallesi Mescidi	42
4.1.1.19. İbrahim Paşa Camii	43
4.1.1.20. İplikçi Yunus (Harputlu) Mescidi	43
4.1.1.21. Kadı Hayreddin Camii	44
4.1.1.22. Kurşunlu (Hacı Hasan) Camii	47
4.1.1.23. Paşazâde Mescidi	49
4.1.1.24. Serdar Hacı Mehmed Ağa Mescidi	50
4.1.1.25. Sofular Mahallesi Camii	50
4.1.1.26. Solak Halil (Hacı Ali) Mescidi	51
4.1.1.27. Şadırvanlı (Hacı Hasan) Camii	52

4.1.1.28.	Şeyh Necmeddin Mescidi	53
4.1.1.29.	Timurtaş Mahallesi Mescidi	54
4.1.1.30.	Turabey Mahallesi Mescidi	54
4.1.1.31.	Yıldırım Bayezid Han (Cami-i Kebir, Ulu) Camii	55
4.1.2.	BERGAMA KÖY CAMİLERİ	57
4.1.2.1.	Bahşayışlı Köyü Camii	57
4.1.2.2.	Balabanlı Köyü Seyyid Ali Ağa Camii	58
4.1.2.3.	Bölcek Köyü Süleyman Ağa Camii	58
4.1.2.4.	Burcak Köyü Hacı Musa Oğlu Camii	59
4.1.2.5.	Çenge Köyü Hacı Ellez Camii	60
4.1.2.6.	Çiftlik Köyü Hüdayi Derviş Ali Camii	60
4.1.2.7.	Dereköy (Dereli) Köy Mescidi	60
4.1.2.8.	Eğrigöl Köyü Hacı Mehmed Camii	61
4.1.2.9.	Göçbeyli Köyü Camii	62
4.1.2.10.	Hatun İli Köyü Monla Ahmed Camii	63
4.1.2.11.	Kalarga Köyü Camii	63
4.1.2.12.	Karahızırlı Köyü Camii	64
4.1.2.13.	Kınık Köyü Derviş Ağa Camii	64
4.1.2.14.	Kınık Köyü Seyyid Hacı İbrahim Ağa (Tahtalı) Camii	65
4.1.2.15.	Kırklar Köyü Ayşe Hatun Camii	66
4.1.2.16.	Örtülü Köyü Camii	66
4.1.2.17.	Sarıca (Saricalar) Köyü Camii	67
4.1.2.18.	Süngülü Kırklar Köyü Hacı İsmail Camii	68
4.2.	BERGAMA'DA EĞİTİM KURUMLARI	68
4.2.1.	Bergama Medreseleri	68
4.2.1.1.	Hacı İbrahim Ağa Medresesi	68
4.2.1.2.	Hatip Paşa Medresesi	69
4.2.1.3.	Paşazâde Medresesi	70
4.2.1.4.	Sonez Hacı İbrahim ve Genç Alizâde Medresesi	71
4.2.1.5.	Umur (Ömer) Bey Medresesi	71
4.2.1.6.	Osman Ağa Medresesi	72
4.2.2.	Bergama Mektepleri	72
4.2.2.1.	Ağsak Ali Paşa Muallimhanesi	72
4.2.2.2.	Derviş Ağa Muallimhanesi	72
4.2.2.3.	Hacı Halil Muallimhanesi	73
4.2.2.4.	Hacı Hekim Mektebi	73
4.2.2.5.	Kınık Köyü Mektebi	74
4.2.3.	Bergama Tekke Ve Zaviyeleri	74
4.2.3.1.	Akkenisa Zaviyesi	74
4.2.3.2.	Divane Hızır Zaviyesi	74
4.2.3.3.	Gazi Hayreddin Zaviyesi	75
4.2.3.4.	Halvetiler Tekkesi	76
4.2.3.5.	Oğul Paşa Zaviyesi	76
4.2.3.6.	Safiye Hatun Mezrası Zaviyesi	76
4.2.3.7.	Sandal Zaviyesi	77
4.2.3.8.	Selvili Tekke (Ak Tekke) Zaviyesi	77
4.2.3.9.	Şeyh Hasan Efendi Tekkesi	77
4.2.3.10.	Tepeköyü Zaviyesi	78
4.2.3.11.	Veli Hızır Zaviyesi	78
4.2.4.	Diğer Yapılar	78
4.2.4.1.	Ahmed Çelebi Çeşmesi	78
4.2.4.2.	Üç Kemeraltı Değirmeni	79
4.2.4.3.	Hatip Paşa Hanı	79

4.2.4.4.	Hacı Hekim Hamamı	80
4.2.4.5.	Hatip Paşa Hamamı	80
4.2.4.6.	Seyyid Hacı İbrahim Ağa Hanı	81
4.2.5.	Vakıf Mevrarlar	81
4.2.5.1.	Hatip Paşa Mevrası	81
4.2.5.2.	Kadı Hayreddin Mevrası	82
4.2.5.3.	Kavalar Çiftliği	82
4.2.5.4.	Safiye Hatun Mevrası	82
4.2.5.5.	Şeyh Hasan Dede Mevrası	83
4.2.5.6.	Şeyh İsa Mevrası	83
4.2.6.	Diğer Vakıflar	83
4.2.6.1.	Celal Vakfı	83
4.2.6.2.	Karaca Ahmedzâde Mahmud Efendi Vakfı	83
5.	TARTIŞMA	85
6.	SONUÇLAR	86
7.	ÖNERİLER	88
	KAYNAKLAR	89
	ÖZGEÇMİŞ	92
	EKLER	93

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hurufat Defterlerine Göre Bergama Kazası Vakıfları

ANZILHA ÇİFTÇİ

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH

Tez Danışman: Prof. Dr. Yasin TAŞ

Yıl: 2025, Sayfa : 97

İnsanlık tarihi boyunca Anadolu'nun önemli yerleşim yerlerinden olan Bergama, Osmanlı hakimiyetine girene kadar Lidya, Pers, Makedonya, Selevkos, Roma, Bizans, Menteşe ve Karesi hakimiyetinde kalarak bu uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı döneminde Bergama'da sosyal eserler inşa edilerek bölge mimari açıdan büyük bir gelişim göstermiştir. Bu gelişimde hayırseverlerin kurduğu vakıflar etkili olmuştur. Bu kapsamda Bergama'da bulunan vakıf yapılarına dair bazı bilgilere ulaşma amacıyla hurufat defterleri kullanılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bergama kazasına dair 23 hurufat defteri bulunmakla birlikte 590 atama kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlar 1691-1834 yıllarını kapsayıp 143 yıllık bir zaman dilimine ait olmakla birlikte çoğunlukla XVIII. yüzyıla aittir. Hurufat kayıtlarında kaza statüsünde olan bölgenin idari görevlileri, cami, mescit, tekke, zaviye, medrese, mektep, han, hamam gibi vakıf yapıları araştırılmıştır. Ayrıca vakıf yapıların inşa tarihleri, kim tarafından inşa edildiği, gelirleri, ne kadar süre ayakta kaldığı, görevlileri ve aldıkları ücretler tespit edilmeye çalışılmıştır. Hurufat defterlerinden elde edilen bu veriler şerhiye sicilleri, devlet arşivleri başkanlığı, tevliyet ve tevcih defteri, vakıflar genel müdürlüğü arşivleri ve daha önce kaza üzerine yazılmış kaynaklar ile desteklenmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Bergama, Şehir tarihi, Hurufat Defterleri, Vakıf.

ABSTRACT

MASTER THESIS

**Bergama district foundations according to Hurufat Books / According to Hurufat Books,
foundations of Bergama district**

ANZILHA ÇİFTÇİ

**HARRAN UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY**

**Thesis Supervisor: Prof. Dr. Yasin TAŞ
Year: 2025, Page : 97**

Bergama, one of the important settlements of Anatolia throughout human history, hosted these civilizations by remaining under the rule of Lydia, Persia, Macedonia, Selevkos, Rome, Byzantium, Menteşe and Karesi until it came under Ottoman rule. During the Ottoman period, social works were built in Bergama and the region showed great architectural development. Foundations established by philanthropists have a great impact on this development. In this context, type books were used to obtain some information about the foundation buildings in Bergama. In the Archives of the General Directorate of Foundations, there are 23 typebooks regarding the Bergama district, and 590 appointment records have been identified. Although the records cover the years 1691-1834 and belong to a period of 143 years, they mostly date back to the 18th century. It belongs to the century. Administrative officials of the region, which has the status of a township, and foundation buildings such as mosques, masjids, lodges, lodges, madrasahs, schools, inns and baths were searched in the typeface records. In addition, an attempt was made to determine the construction dates of the foundation buildings, who built them, their income, how long they survived, their staff and the wages they received. These data obtained from the Hurufat books were supported by the court records, the state archives directorate, the tevliyet and tevcih book, the archives of the general directorate of foundations and the sources previously written on the district.

KEYWORDS: Bergama, City history, Typebooks, Foundation.

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 1.1.	Hurufat Defterlerine Göre Bergama Mahalleleri	7
Çizelge 1.2.	Hurufat Defterlerine Göre Bergama Köyleri	8
Çizelge 1.3.	Hurufat Defterlerine Göre Bergama'daki Kadılar ve Görev Yılları	10
Çizelge 1.4.	Hurufat Defterlerine Göre Bergama'daki Naipeler ve Görev Yılları	15
Çizelge 1.5.	Hurufat defterlerine göre Bergama'da Şeyh-i Seb'a	18
Çizelge 1.6.	Hurufat defterlerine göre Bergama'da mimarlar	20
Çizelge 1.7.	Bergama Hurufat Defterlerinin Numarası ve Kronolojik Olarak Atama Sayıları	23

KISALTMALAR

BOA : Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BŞS : Bergama Şeriiye Sicilleri

C.EV : Cevdet Evkaf

Ed. : Editör

EV.BRT : Evkaf Berat

H. : Hicrî

HAT. : Hatt-ı Hümayun

HRF : Hurufat

İE.EV : İbnülemin Evkaf

M. : Miladî

M.Ö. : Milâttan Önce

s. : Sayfa

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

VGMA : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

1. GİRİŞ

1.1. Osmanlı'dan Önce Bergama

Bergama'nın ilk adı, "Pergamos" (Pergamon) olarak bilinmektedir. Fransızca "Pergame", Latince hisar, burç anlamına gelen "Pergamum" olarak yazılmaktadır (Eriş, 1990, s. 10). Bergama'nın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte söylenen efsanelerle çok eski bir tarihe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılarda, elde edilen bulgular M.Ö. VII. yüzyılda bu bölgede surların var olduğunu ortaya çıkarmıştır (Emecen, 1992, s. 492).

M.Ö. VI. yüzyılda Lidya Krallığı egemenliği altında olan Bergama, Lidyalıların Pers ordularına yenilmesi sonucunda Pers İmparatorluğunun egemenliği altına girmiştir. Ksenofon'un "Anabasis" adlı eserinde perslerin bu bölgede bir garnizon kurduklarını öğrenmekteyiz. M.Ö. 334'te Pers Kralı'nın Granikos Çayı kenarında İskender'e yenilmesiyle Bergama Makedonya egemenliğine girdi (Günay, 1999, s. 18).

İskender'in ölümünün ardından generalleri Antigonos ve Lysimakhos, arasında çıkan egemenlik mücadelesinde Antigonos'un M.Ö. 301 İpsos Savaşı'nda ölmesiyle Lysimakhos, Trakya'dan Toroslara kadar uzanan bir devlet kurmuştur. Lysimakhos, devlet hazinesini Bergama'ya taşıyarak yönetimi kumandanı Philaetairos'a vermesiyle Bergama Krallığına giden yolu açılmış oldu. M.Ö. 283'te Lysimakhos'un Suriye Kralı Selevkos ile yaptığı savaşta ölmesi ile Bergama Selevkos'un hakimiyetine girmiştir (Eriş, 1990, s. 39-40).

Selevkos Krallığına bağlı bir devlet kuran Philaetairos'un ölümünün ardından M.Ö. 263'te yerine geçen I. Eumenes devleti tam bağımsızlığına kavuşturdu. Bergama bir buçuk asır boyunca krallığın idari ve kültürel merkezi oldu. I. Attalos ve II. Eumenes dönemlerinde en parlak devrini yaşayan Bergama M.Ö. 133'te Roma egemenliğine girdi. İmparator Hadrianus (117-138) döneminde kısa süreli bir yükselişin ardından şehrin çöküş dönemi başladı (Emecen, 1992, s. 492). İmparator I. Valerianus (253-260) zamanında Bergama, büyük bir deprem ile yıkıma uğramıştır. Diocletianus (284-305) zamanında ise Asya Eyâleti küçük eyaletlere bölündüğünde Bergama, "Küçük Asya" eyâletinde kalmıştır. Büyük Theodosios (379-395) döneminde ise Küçük Asya eyaletinde bulunan dört metropoliten birisi olmuştur (Günay, 1999, s. 20).

Hristiyanlık dinin önemli merkezlerinden olan Bergama, Bizans döneminde

ilk olarak Efes'e bağlı bir piskoposluk iken bir süre sonra metropolitik hale getirilmiştir. 716 yılında Mesleme b. Abdülmelik komutasında bulunan Emevîlerin saldırısına uğramasıyla akropol ele geçirildi. Bir yıl sonra tekrardan Bizans egemenliğine giren Bergama'da XII. yüzyılda Türkmen akınları başladı (Emecen, 1992, s. 493). XIV. yüzyıla gelindiğinde Batı Anadolu'nun bir kısmının Türkler tarafından ele geçirildiği görülmektedir. Nitekim bazı Türk beyleri 1302 yılında Bergama'dan geçerek denize kadar ilerlemişlerdir (Günay, 1999, s. 25). Bergama'nın hangi tarihte Türklerin hakimiyetine geçtiğini tam olarak saptayamıyoruz. Ancak 1302 yılında Bizans'ın Türkler ile yaptığı saldırı savaşında Bizans savaşı kaybederek Manisa ve Bergama'dan geri çekilmek zorunda kalmıştır (Eriş, 1990, s. 169-170).

Bir süre Menteşe Beyliği'nin hakimiyetinde bulunan Bergama daha sonra Karesi Beyliğinin hakimiyetine geçmiştir (Eriş, 1990, s. 169-170). Karesi Bey'in ölümünden sonra beylik "Balıkesir" ve "Bergama" olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Şehrin idaresi ise Yahşi Han'a kalmıştır. Bir süre sonra Yahşi Han'ın adıyla özdeşleşen Bergama'ya "Yahşi-ili" denildiği de görülmektedir. 1333 yılında Yahşi Han döneminde Bergama'ya gelen İbn Battûta buranın harap halde olduğunu ancak kalesinin son derece sağlam olduğunu belirtir. Yahşi Han'ın ölümünün ardından, tahminen 1341 yılından sonra Bergama'da Osmanlı Hakimiyeti başlamıştır (Emecen, 1992, s. 493).

1.2. Osmanlı İdaresi'nde Bergama

Orhan Gazi döneminde Karesi Beyliğinin ele geçirilmesi ile Bergama, Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir. Orhan Gazi Bergama'ya Oğlu Süleyman Paşa, Vali Hacı İlbeği, Ece Halil Bey, Evrenos Bey, Kadı Fazıl Bey gibi Karesi beylerini de idareye memur olarak tayin etmiştir (Günay, 1999, s. 36). Bergama'nın Osmanlı İdaresine girdiği ilk yıllarda Karesioğulları'nın kurduğu idari düzen ile yönetildiği görülmektedir (Özekmekçi, 2020, s. 13). Yıldırım Bayezid döneminde, 1390 yılında beyliğin doğu tarafı hariç olmak üzere Karesi ile Saruhan sancakları birleştirilerek oğlu Ertuğrul'a bırakıldı. 1392 yılında Ertuğrul'un kadı Burhaneddin ile yaptığı savaşta ölmesi ile yerine Emir Süleyman Tayin edildi (Günay, 1999, s. 37).

Timur'un zaferi ile sonuçlanan Ankara Savaşından sonra Anadolu'da kışı geçiren Timur'un askerleri Anadolu'ya saldırmışlardır. Bu saldırılarda Bergama'nın da zarar gördüğü tahmin edilebilir (Günay, 1999, s. 38). Bergama'nın tekrar Osmanlı hakimiyetine alınması ise 1425 yılında II. Murat döneminde gerçekleşti (Ersoy,

1989, s. 2). 1487 tarihine gelindiğinde Bergama otuz dört mahalleden oluşan yaklaşık 6000 nüfuslu bir yerleşim yeri idi ve bu nüfustan 90-100 kadarını Hristiyanlar oluşturmaktaydı (Emecen, 1992, s. 493).

Fatih Sultan Mehmed Döneminde Karesi sancağına bağlanan Bergama, XVI. yüzyılda Hüdavendigâr sancağı olarak isimlendirilen Bursa kazasına bağlanmıştır (Özekmekçi, 2020, s. 13). 1520-1530 yılları arasında nüfus 5600'e indi. Ancak mahalle sayısında değişiklik olmadı. Bu tarihlerde Bergama'da bir bozahane, mum imalathanesi ve başhane bulunmaktaydı. Ayrıca gelirlerinin büyük kısmının vakıflara ait olduğu, en az 350 dükkân, bir kervansaray, bir bedesten, en az üç han ve dört hamam yer almaktaydı (Emecen, 1992, s. 493). 1530 yılında Bergama'da 120 köy, 30 mezra, 38 tane çiftlik bulunmaktaydı. 1539 yılında Bergama ikiye bölünerek Nevâhi-i Bergama adında yeni bir nahiye eklenmiştir. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Bergama nüfusu büyük bir artış göstererek 8000'e ulaşmıştır (Özekmekçi, 2020, s. 13).

XVI. yüzyılın sonlarında başlayan ve Osmanlı Devleti'nin düzen ve asayişini bozan Celali İsyanları, Anadolu coğrafyasını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu kargaşa birçok köyün boşaltılmasına sebep olmuştur. Sonuç olarak köylerden kentlere göçler başlamış ve kentlerde nüfus artışı gerçekleşmiştir. Bu durum ülke ekonomisini etkileyerek tarımsal üretimi düşürmüş ve demografik düzenin değişmesine sebep olmuştur (Özekmekçi, 2020, s. 14). Osmanlı Devleti'nde uzun bir süre devam eden bu bunalım ve karışıklıklardan ziraat ve ticaret merkezlerinden biri olan Bergama da etkilenmiştir. Ayrıca Bergama bulunduğu coğrafi konum sebebi ile de huzursuzluklar yaşamaktaydı. Ilıca, Ayazmend, Nevâhi-i Bergama, Güzelce Hisar, Tarhala ve Kozak kadılıklarına yazılan hükümden çıkarılan sonuca göre Bergama'nın karadan ve denizden eşkıya saldırılarına maruz kaldığı açık bir şekilde belirtilmiştir (Günay, 1999, s. 39).

XVII. yüzyılda Bergama gelişmesini sürdürmeye devam etmiştir. Cihannümaya göre bu dönemde Bergama birçok cami, mescit, han ve hamamı olan büyük bir kalenin eteklerinde kurulmuş bir şehirdi. 1649 yılında Bergama yirmi altı mahalle ve 6000 nüfusa sahip iken 1698'de yapılan sayımda mahalle sayısının on bire nüfusunda 3000'e düştüğü tespit edilmiştir. Bu düşüşün sebebi bütün Anadolu'yu etkileyen doğal afetler ve veba salgını olduğu tahmin edilmektedir (Emecen, 1992, s. 494).

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tüm Batı Anadolu bölgesinde ayan

ailelerinin hakimiyet sürdüğü gibi Bergama’da da ayan ailelerinin hakimiyeti görülmektedir. Bu dönemde Bergama kazasının voyvodalığının tevcih edildiği aile ise “Arapoğulları” ailesidir (Özekmekçi, 2020, s. 15).

1.2.1. Bergama’da Arapoğulları Devri

XIII. yüzyılın ortalarında Bergama’nın Arapoğulları adındaki bir aileye tevcih edilmesi Bergama’da yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. Bu Ailenin en nüfuzlu şahsiyeti 1737 yılında Bergama Voyvodası olan ve Koca Arapoğlu lakabı ile bilinen Hacı Osman Oğlu Hacı Mehmed Ağa’dır. Bergama’daki su sıkıntısını gidermek için Mehmed Ağa Geyikli dağından getirdiği su ile halk tarafından hayırla anılmıştır (Ersoy, 1989, s. 5; Bayatlı, 1956, s. 23; Özünal, 1997, s. 63).

Hacı Mehmed Ağa’nın vefatının ardından yerine oğlu Hacı İsmail Ağa geçmiştir. İsmail Ağa’nın 1761 yılında ölümünün ardından oğlu Mehmed Ağa Bergama Voyvodalığına getirilmiştir (Günay, 2006, s. 102). Mehmed Ağa’nın Bergama’da bir kütüphane kurduğu vakfettiği kitaplardan anlaşılmaktadır. Kütüphane 1766 yılında âlim bir zât olan Bergama müftüsü Mahmud Efendi’nin gayreti ile kurulmuştur. 1767 yılında Mehmed Ağa’nın ölümü üzerine kardeşi İbrahim Ağa’ya ayanlık görevi verilmiştir (Bayatlı, 1956, s. 24). Bu dönemde Bergama’da önemli imar faaliyetleri gerçekleşmiştir. 1768 yılında Nevâhi-i Bergama kadısının arzında halkın İbrahim Ağa’dan razı ve hoşnut olduğu belirtilmektedir (Günay, 2006, s. 103). Ayrıca bu dönemde müftü Mahmud Efendi’nin yardım ve gayreti ile Selçuk Minaresi’nin yanında bulunan arsada “İbrahim Ağa Medresesi” yaptırılmıştır (Bayatlı, 1957, s. 25).

İbrahim Ağa, babası ve kardeşlerinin kurduğu sisteme güvenerek idareyi kendilerine sadakatle bağlı olduğuna inandığı Sağıncılı Veli Ağa’ya bırakmıştır. İzmir’de bulunan Fransız Konsoloslugu, Arapoğulları’nın Veli Ağa döneminde Osmanlı’nın en zengin iki ailesinden biri olduğunu bildirmiştir. Veli Ağa her ne kadar yönetimi başarılı bir şekilde devam ettirmiş olsa da çeşitli huzursuzluklar da çıkarmıştır (Özekmekçi, 2020, s. 15-16).

Veli Ağa eşraftan birkaç kişiye Arapoğullarından bir kızı istediğini anlatır. Bu durumu öğrenen İbrahim Ağa bu isteği kabul etmeyerek “Kapımızda beslenen bir adam için bu ne cürettir” demiştir. Ayrıca Veli Ağa’nın istediği kızın, Abdulfettah adında birisi ile evlendirilip İzmir’e gönderilmesi üzerine, Veli Ağa bir gece konağı basarak İbrahim Ağa ile birlikte 18 adamını öldürmüştür (Bayatlı, 1957, s. 25-26).

Osmanlı Devlet merkezinde Sağıncılı Veli Ağa'ya büyük tepkiler gösterilmesi üzerine Sultan I. Abdülhamid bu hususta Vezir Abdi Paşa'yı görevlendirmiştir. Veli Ağa birkaç gün Abdi Paşa'ya karşı direnmişse de adamlarının Abdi Paşa'nın tarafına geçmesi ile kaçmıştır. Ancak Kalkın taraflarında yakalanarak öldürülmüştür (Günay, 2006, s. 105).

1.2.2. Bergama'da Karaosmanoğulları Devri

Sağıncılı Veli Ağa'nın öldürülmesi üzerine Batı Anadolu'da söz sahibi ve etkili bir ayan ailesi olan Karaosmanoğulları'na voyvodalık verilerek Bergama'da 70 yıl sürecek olan Karaosmanoğulları devri başladı (Özekmekçi, 2020, s. 17). XVIII. yüzyılın ortalarında Karaosmanoğulları yönetimdeki başarıları sebebi ile Aydın ve Manisa bölgesinde nüfuz sahibi olmuştu. Karaosmanoğulları Batı Anadolu'yu özellikle de Aydın, İzmir ve Manisa taraflarının yönetimini bir asır boyunca ellerinde bulundurdular. Kara Osman'nın babası olan Mehmed Çavuş 1644 yılında vefat ettiğinde Kara Osman sipahi olarak görev yapmaktaydı. Sonraki dönemlerde tahsildarlık ve mültezimlik yaparak Manisa ve Yayaköy taraflarında nüfuz sahibi olmuştur (Bayatlı, 1957, s. 29).

Kara Osman 1706 yılında vefat ettiğinde arkasından "Karaosmanoğulları" adıyla anılacak ve bölgenin idaresinde önemli roller oynayacak bir aile bırakmış oldu. Kara Osman'ın Ahmed, Mustafa, Abdullah ve İbrahim Ağa adlarında dört oğlu bulunmaktaydı. Ancak Aile'nin Manisa ve çevresinde etkili olmasında büyük oğlu Mustafa Ağa büyük yararlılık göstermiştir (Nagata, 2001, s. 468, Bayatlı, 1956, s. 29). Mustafa Ağa, İran savaşı yıllarında göstermiş olduğu sadakat ve hükûmetin eşkiya ilan ettiği kişilere karşı aldığı galibiyet ile bölgenin baş ayanı durumuna gelmiştir. Nitekim 1755 yılına kadar Manisa bölgesini hakimiyeti altına almıştır. Bununla birlikte sert ve katı idaresi şikayetlere sebebiyet vermiştir. Şikayetlerin çoğalması ile 1755 yılında mütesellimlikten azledilerek, idam edilmiştir (Nagata, 1997, s. 26-27).

Mustafa Ağa'nın ölümü ile büyük oğlu Ataullah kaybedilen güç ve itibarı yeniden kazanarak 1771 yılında Manisa mütesellimliğine tayin oldu. Üç yıl sonra mütesellimlikten azledildiyse de Yaya Köyü'ne yerleşerek burada nüfuzunu sürdürdü. Bu sırada Bergama Voyvodası Arapoğlu ile süren mücadelesi çatışmaya dönüşerek birçok köyün yıkılıp harap olmasına sebep olmuştur. Bu olaylar neticesinde 1180 / 1766 yılında hakkında idam fermanı çıkarılmıştır (Nagata, 2001, s. 468). Devlet güçleri ile çatışmaya giren Ataullah Ağa çatışmaya karşı koyamayıp

kaçarken yolda öldürülmüştür. Ataullah'ın ölümünden sonra devlet, kendisinin ve kardeşleri Hacı Ahmed Ağa'nın, Hacı Pulat Ağa'nın mallarına el koymuştur (Özekmekçi, 2020, s. 20).

Karaosmanoğulları'nı tekrardan nüfuz ve itibar kazanması 1768 Osmanlı-Rus savaşı sonrası gerçekleşti. Bu dönemde devletin yardıma ihtiyaç duyması ve merkez konumunda olan İzmir'in korunması ihtiyacı ailenin tekrardan güçlenmesini ve itibar kazanmasını sağladı. Bunun bir neticesi olarak Ataullah Ağa'nın kardeşi Hacı Ahmed Ağa 1769 yılında İzmir Voyvodası oldu (Nagata, 2001, s. 468).

Uzun yıllar Aydın, İzmir, Turgutlu, Menemen gibi bölgelerde voyvodalık ve mütesellimlik gibi görevler icra eden Karaosmanoğulları XIX. yüzyılda idarelerindeki bölgelerde merkeze bağlı olmakla birlikte bağımsız hareket ediyorlardı. Hacı Mustafa Ağa'nın kardeşi İbrahim'in oğlu olan Ömer Ağa, Karaosmanoğulları'nın Bergama Kolunun kurucusu olarak bilinmektedir. Ayrıca Karaosmanoğulları'nın en parlak dönemi de Hacı Ömer Ağa dönemidir. Karesi mütesellimliğine tayin olunan Ömer Ağa ailenin Kırkağaç taraflarına kadar nüfuzunu genişletmiştir. Osmanlı-Rus savaşının yeniden başlaması ile savaşta yaptığı yardımlardan dolayı İstanbul'a çağırılıp samur kürk giydirilmiştir. Ayrıca kapıcıbaşılık rütbesi ile ödüllendirilmiştir. 1812 yılında vefatı ile de oğlu Küçük Hüseyin Ağa Bergama Voyvodası olarak tayin edilmiştir (Özekmekçi, 2020, s. 20, Nagata, 2001, s. 469, Ersoy, 1989, s. 2-3). Bir süre sonra Sultan II. Mahmud derebeyliği kaldırıp, Anadolu'yu İstanbul'a bağlamak istediğinden ayanlık görevini kaldırmıştır. Bergama XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra hükûmet merkezinden tayin olan memurlar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Böylece Karaosmanoğulları'nın yarım asır süren Bergama Voyvodalığı da sona ermiştir (Özekmekçi, 2020, s. 21, Bayatlı, 1956, s. 30).

1.3. Bergama'da İdari Yapı Ve Görevliler

Eski ve Orta çağlarda önemli bir stratejik konuma sahip olan Bergama, Karesioğulları'nın merkezi olmasının yanı sıra büyük bir Osmanlı şehri olması ile dikkatleri üzerine çeker (Emecen, 1992, s. 492). Orhan Gazi'nin Karesi Beyliğini ele geçirmesi ile bölge Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Günay, 1999, s. 36). Osmanlı Devleti'nde ülke yönetimi idari birim olarak eyalet, sancak, kaza ve nahiyelere bölünmüştü. Eyaletler beylerbeyi, sancaklar sancakbeyi, kazalar kadı ve voyvoda tarafından yönetilirdi. Bergama idari olarak Karesi Sancağına bağlı bir kaza statüsündeydi. (Eriş, 1990, s. 211).

Osmanlı Devleti'nin birlik olma arzusu, Karesi Sancağını Anadolu Beylerbeyliğine bağladı. Eyaletin merkezi önce Ankara iken daha sonra 1461 yılında yapılan yönetsel değişimle Kütahya merkez olarak belirlendi. Bergama'nın da bağlı olduğu Karesi Sancağının merkezi ise Balıkesir'di (Eriş, 1990, s. 211). XVI. yüzyılda Bergama'da , 120 köy, otuz sekiz çiftlik, otuz mezra ve bir yaylak mevcuttu (Emecen, 1992, s. 492). 1737-1867 yılları arasında Bergama'nın yönetimi voyvodalara bırakıldı. 1841 yılından sonra karesi Sancağı Hüdavendigâr Eyaletine bağlandı. Bu dönemde Bergama'ya müdür olarak Mehmed Salih Efendi tayin edildi. 1867 yılında ise Bergama kaymakamlığa dönüştürülerek Mehmed Bey'in kaymakam olarak ataması yapıldı (Eriş, 1990, s. 211; Bayatlı, 1956, s. 21).

1868 tarihinde Aydın Eyaleti kuruldu. Bergama ise Saruhan Sancağına bağlı olarak Aydın Eyaletine dahil oldu. 1890 yılına gelindiğinde Bergama, İzmir Merkez Sancağına bağlandı. (Eriş, 1990, s. 211-212). XIX. yüzyılda Bergama Ayazmend, Çandarlı, Kiliseköy, Kozak, Ilıca ve Nevâhî-i Bergama adında yedi nahiye den oluşmaktaydı. Kaza 163 köy ve 35.237 kişilik nüfusa sahipti (Emecen, 1992, s. 495).

Hurufat defterlerinde vakıf eserler bulunduğu yerleşim yerleri ile birlikte kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu kayıtlardan Bergama'da bulunan mahalle ve köy isimleri yer almaktadır. Kayıtlarda Bergama'da 20 mahalle ve 22 köy tespit edilmiştir. Söz konusu yerleşim yerlerinin isimleri aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Çizelge 1.1. Hurufat Defterlerine Göre Bergama Mahalleleri

Atmaca	Hoca Sinan	Nebi
Ayşe Bacı	Ilıca	Saray
Divane Hızır	İbn-i Mürsel	Sofular
Doğancı	İplikçi Yunus	Timurtaş
Hacı Bayezid	Kadı Hayreddin	Turabey Mahallesi
Hacı Fakih	Kara kadı	Zaviye
Hacı İlyas	Kurşunlu	

Çizelge 1.2. Hurufat Defterlerine Göre Bergama Köyleri

Bahşayışlu	Eğrigöl	Kozluca
Balabanlı	Göçbeğli	Örtülü
Bölücek	Hatun İli	Pir Ahmed
Burçak	İbrahimoğlu	Sarıca/Sarıcalar
Cenge	Kalarga	Saklı
Çiftlik	Karahisarlı	Taşhan
Dereli	Kınık	
Düzbatan	Kırklar/Süngüllü Kırklar	

1.3.1. Kadı

Kadı ismi Arapça’da kazâ kökünden ism-i fâili olan kâdî den türemiştir. Terim olarak insanlar arasında ortaya çıkan kavga ve davaları şer’î hükümlere göre çözmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder (Attar, 2001, s. 66). Osmanlı Devleti’nde beylik döneminden itibaren fethedilen yerlere kadı tayin edilmesi gelenek haline gelmişti. Osmanlı kadısı, İslam devletlerinde özgün bir yere sahip olan adliye ve mülki görevlidir (Ortaylı, 2001, s. 69) Osmanlı Devleti’nde ilk kadı tayini Osman Gazi tarafından yapılmıştır. Bilecik fethedildikten sonra Tursun Fakih, Karaca Hisar’a kadı ve kâtib tayin edilmiştir. Dolayısıyla ilk kadı Tursun Fakih olarak görülmektedir (Kazıcı, 2004, s. 215). Sultan I. Murat zamanında ise önceki İslam devletlerindeki “kâdî’l-kudât’a benzeri kazaskerlik kurumu kurulmuş ve kadılar artık bu makamdan tayin edilmeye başlanmıştır. Daha sonra bu makam Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır (Ekinci, 2005, s. 418).

Kadı olacak kimselerin göreve tayin edilme aşamalarında, kadılık mesleğinin öneminden dolayı bazı şartlar aranıyordu. Diğer memurlara göre görevin gerektirdiği bazı şartların olması zorunluydu. Bu şartların en önemlisi; hukuk alanında bilgi sahibi olmak, nesebi sahih olmak, reşid ve erkek olmaktır. Aranan diğer koşullar ise şunlardır; doğru ve güvenilir olmak, iman sahibi ve adil olmak, şahsiyet sahibi ve iradeli olmak gibi koşullardır (Ortaylı, 2022, s. 21).

Kadılar derece olarak iki sınıfa ayrılıyorlardı. Birinci sınıf “mevleviyet” adı

verilen büyük kadılıklardan oluşmaktaydı. Büyük eyaletlerde, vilayet ve sancaklara tayin edilmekteydiler. Mevleviyet kadılarından sonra ikinci sınıf olan kaza kadıları gelmektedir (Kazıcı, 1983, s. 83). Kadıların tayin sürelerinde 17. Yüzyılın sonlarına kadar bir sınırlandırma yoktu. Bu süreden sonra kadroların dolması, kadıların halk ile yaklaşmasını engelleme gibi nedenler kadıların görev süreleri kısa tutulmuştur Kaza Kadılarının görev süreleri genellikle 20 ay, yüksek dereceli kadıların, yani mevleviyet kadılarının görev süresi ilk olarak üç yıldır. Daha sonra iki yıl ve 17.yüzyıldan sonra ise bir yıl görev yapmışlardır (Erçin, 2015, s. 17).

Kadılar görev sürelerince insanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkları sonuçlandırarak hukuka aykırı olan davranışların cezasını vermişlerdir. Klasik dönem fakihleri bir kadının görevini yalnızca davalara bakıp hükme bağlamak olmadığını belirterek aynı zamanda veli veya vasisi olmayan küçükleri evlendirmek, yetimlerin ve gaiblerin mallarını muhafaza etmek, vasi ve vekilleri tayin yahut azletmek, vakıfları ve muhasebelerini kontrol etmek, evlenme akdini icra etmek, vasiyetleri tenfiz etmek, şehrin asayişini sağlamak ve belediye ile ilgili görevleri yerine getirmek olarak sıralamışlardır (Attar, 2001, s. 68).

Osmanlı dönemi Bergama kazasında şeri hukuka göre adaleti icra eden bir kadı bulunmaktaydı. Hurufat defterlerinde Bergama kazasına yapılan atama kayıtlarında bazı arzların kadılar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Kadı arzıyla yapılan bu kayıtlarda kadı isimleri kaydedilmiştir. Bergama hurufat defterlerinde tespit edilen kadılar ve görev süreleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Çizelge 1.3. Hurufat Defterlerine Göre Bergama'daki Kadılar ve Görev Yılları

	Kadı	Görev Yaptığı Yıllar
	Mustafa	C.Ahir 1102/Şubat 1692-Rebiülevvel 1103/Kasım 1691
	Seyyid Esad	R.Evvel 1103/Kasım 1691-Safer 1103/Ekim 1691
	Ali	Safer 1103/Ekim 1691
	Mehmed	Safer 1103/Ekim 1691
	Seyyid Muhammed	1109/1697
	Abbas	Şevval 1111/Mart 1700-Zilhicce 1112/Mayıs 1701
	Seyyid Mustafa	Zilhicce 1112/Mayıs 1701-Recep 1113/Aralık 1701
	Şeyh Mehmed	Recep 1113/Aralık 1701
	Ali	1114/1703
	Mehmed	Zilhicce 1114/Nisan 1703-Cemaziyelahir 1115/Ekim 1703
	Muhammed	Cemaziyelahir 1115/Ekim 1703-Muharrem 1116/Mayıs 1704
	Hüseyin	Muharrem 1116/Mayıs 1704-Safer 1116/Haziran 1704
	İlyas	Safer 1116/Haziran 1704-Recep 1116/Ekim 1704
	Hasan	Recep 1116/Ekim 1704-Şaban 1116/Kasım 1704
	Ali	Şaban 1116/Kasım

		1704-Safer 1117/Mayıs 1705
	Davud	Safer 1117/Mayıs 1705-Rebiülahir 1117/Temmuz 1705
	Ahmed	Rebiülahir 1117/Temmuz 1705-Ramazan 1117/Aralık 1705
	Davud	Ramazan 1117/Aralık 1705-?
	Mustafa	Muharrem 1124/Şubat 1712
	Mehmed	Ramazan 1124/Ekim 1712
	Hacı Hasan	Safer 1126/Şubat 1714-Rebiülevvel 1126/Mart 1714
	Hacı Hüseyin	Rebiülevvel 1126/ Mart 1714-Rebiülevvel 1127/Mart 1715
	Hacı Mehmed	Rebiülevvel 1127/ Mart 1715-C.Evvel 1130/Nisan 1718
	Hacı Ahmed	C.Evvel 1130/Nisan 1718-Muharrem 1132/Kasım 1719
	Seyyid Mustafa	Muharrem 1132/Kasım 1719-Ramazan 1133/Haziran 1721
	Hacı Yusuf	Ramazan 1133/Haziran 1721-Zilkade 1135/Ağustos 1723
	Seyyid İbrahim	Zilkade 1135/Ağustos 1723- Recep 1137/Mart 1725
	Mustafa	Recep 1137/ Mart 1725- Ramazan 1137/Mayıs 1725

	İbrahim	Ramazan 1137/Mayıs 1725-Zilkade 1138/Temmuz 1726
	Mustafa	Zilkade 1138/ Temmuz 1726
	Mustafa	Zilkade 1147- Zilkade 1148
	Mehmed Emin	Zilkade 1148/Mart 1736
	Seyyid Süleyman	Recep 1152/Ekim 1739-Safer 1154/Nisan 1741
	Muhammed	Safer 1154/ Nisan 1741-Şevval 1156/Kasım 1743
	Hacı Abdulaziz	Şevval 1156/Kasım 1743-Rebiülahir 1159/Nisan 1746
	Mustafa	Rebiülahir 1159/Nisan 1746-Zilhicce1159/Aralık 1746
	Şeyh Mehmed	Zilhicce 1159/Aralık 1746-Rebiülevvel 1161/Mart 1748
	Ali Efendi	Rebiülevvel 1161/Mart 1748-Ramazan 1162/Ağustos 1749
	Hafız İbrahim	Ramazan 1162/ Ağustos 1749
	Süleyman Efendi	Şaban 1171/Nisan 1758
	Hacı Halil	Safer 1174/ Eylül 1760-Recep 1176/Ocak 1763
	Ali	Recep 1176/ Ocak 1763-Şevval 1177/Nisan 1764
	Seyyid Abdalbaki	Şevval 1177/ Nisan 1764
	Seyyid Nazif Ahmed	Rebiülahir 1186/Temmuz

		1772-Safer 1189/Nisan 1775
	Ali	Safer 1189/ Nisan 1775-Recep 1191/Ağustos 1777
	Ebu Bekir	Recep 1191/Ağustos 1777-Recep 1192/Temmuz 1778
	Seyyid Ahmed	Recep 1192/Temmuz 1778
	Derviş Ahmed	Recep 1210/Ocak 1796-Cemaziyelahir 1211/Aralık 1796
	Derviş İsmail	C.Ahir 1211/ Aralık 1796- Rebiülevvel 1213/Ağustos 1798
	Mehmed	Rebiülevvel 1213/Ağustos 1798
	Mehmed	Recep 1218/Ekim 1803
	Nakıbzâde	Rebiülahir 1243/Ekim 1827

1.3.2. Nâib

Nâib, sözlükte “birine vekâlet etmek, birini temsil etmek” anlamına gelmektedir. İslam devletlerinde, hükûmet erkanlarına yardımcı olmak ve onların bulunmadığı zamanlarda işlerini yürütmek amacıyla nâib adı verilen görevliler tayin edilmiştir (Avcı, 2006, s. 311). Osmanlı’da yeni fethedilen yerlere hukuku temsilen kadı veya nâib atamaları yapıldı. Osmanlı adlî teşkilatında kadının yardımcısı ya da vekili konumunda olan nâipler, medresede fıkıh eğitimi almış ve bu alanda anlaşmazlıkları çözebilecek seviyede öğrenim görmüş kimselerdi (İpşirli, 2006, s. 312).

Kadı kendisine yardımcı olması için kaza dahilinde bulunan her nahiyenin başına bir nâib tayin eder. Nâib kendi bölgesinde kadının görevini yürütür ancak bu konuda yetki ve denetim üstünlüğü kadıdadır. Kadı naip sayısını kendi isteği ile arttıramazdı bunun için merkezden tayin ve mahkeme kuruluş izni alması gerekirdi (Ortaylı, 2022, s. 45- 45). Nâib sayısı kadının tayin edildiği kazanın büyük veya

küçük olmasına göre belirlenirdi. Bu sebeple kaza, sancak ve eyalet kadılıklarına göre nâib tayin edilmiştir. Nâibler, vazifelerinin niteliklerine göre kaza nâibleri, kadı nâibleri, mevâli nâibleri, bâb nâibleri, ayak ve arpalık naipleri olmak üzere altı kısma ayrılmaktadır (Uzunçarşılı, 2014, s. 124).

Naip, kadının adına onun görevlerini yerine getirmektedir. Dolayısıyla davalara bakmak, ihtiyaç duyulduğunda keşfe çıkmak görevleri arasındadır. Bununla birlikte kadının yetkisinde bulunan her işlemi yapmaya yetkili olup olmadığı bilinmemektedir (Ortaylı, 2022, s. 46). Osmanlı dönemi Bergama’ında nâiplerin görev aldığı tespit edilmiştir. Bu hususta hurufat defterlerinde Bergama kazasına yapılan atamalarda naip tarafından merkeze gönderilen arzlarda nâib isimleri kaydedilmiştir. Hurufat defterlerinde tespit edilen nâibler ve görev yılları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Çizelge 1.4. Hurufat Defterlerine Göre Bergama'daki Naipler ve Görev Yılları

	Nâib	Görev Yaptığı Yıllar
1.	Mustafa	Rebiülevvel 1110/Eylül 1698
	Ahmed	Şaban 1116/Kasım 1704 - Şevval 1116/Ocak 1705
	Ömer	Zilkade 1139/Haziran 1727
	Veliyüddin	Şaban 1140/Mart 1728-R.Evvel 1141/Ekim 1728
	Ömer	R.Evvel 1141/Ekim 1728-R.Ahir 1142/Ekim 1729
	İsmail	R.Ahir 1142/Ekim 1729-C.Evvel 1142/Kasım 1729
	Süleyman	Cemaziyelevvel 1142/Kasım 1729
	Mehmed	C.Evvel 1142/Kasım 1729-Ramazan 1147/Ocak 1735
	Hacı Mehmed	Ramazan 1147/ Ocak 1735
	Mehmed Efendi	C.Evvel 1164/Mart 1751- Recep 1166/Mayıs 1753
	Mehmed Said	Recep 1166/Mayıs 1753
	Şeyh Abdulalim	Safer 1172Ekim 1758
	Derviş Salih	Cemaziyelevvel 1175/Kasım 1761
	Mehmed Emin	Zilhicce 1178/Mayıs 1765
	Süleyman	Rebiülevvel 1179/Ağustos 1765
	Hacı Halil	Şaban 1180/Ocak 1767-C.Ahir 1181/Ekim 1767
	Seyyid İbrahim	C.Ahir 1181/Ekim 1767- Şevval 1181/Şubat 1768
	Mehmed Hulusi	Şevval 1181/Şubat 1768-R.Evvel 1182/Temmuz 1768
	Hacı Halil	R.Evvel 1182/Temmuz 1768-C.Ahir 1183/Ekim 1769
	Seyyid Ömer	C.Ahir 1183/Ekim 1769-Zilkade 1186/Ocak 1773
	Hacı Derviş Salih	Zilkade 1186/Ocak 1773-Muharrem 1188/Mart 1774
	Ali Hıfzı	M. 1188/Mart 1774- C.Evvel 1189/Haziran 1775
	Numan	C.Evvel1189/Haziran 1775-Recep1190/Ağustos 1776
	Hacı Halil	Recep 1190/Ağustos 1776
	Derviş Hacı Salih	Zilkade 1193-Kasım 1779
	Ebu Bekir	Zilkade 1193/Kasım 1779-Zilkade 1195/Ekim 1781
	Hafız Ali	Zilkade 1195/Ekim 1781-Recep 1196/Haziran 1782

	Ali	Recep1196/Haziran1782-Muharrem 1197/Aralık1782
	Halil	Muharrem 1197/ Aralık1782
	Şeyh Ali	Muharrem 1197/Aralık1782-C.Ahir 1197/Mayıs 1783
	Seyyid Abdulkerim	C.Ahir 1197/Mayıs 1783-Zilhicce 1198/Ekim 1784
	Seyyid Hacı Ali	Zilhicce 1198/Ekim 1784-Safer 1199/Aralık 1784
	Seyyid Ebu Bekir	Safer 1199/Aralık 1784-Rebiülahir 1200/Şubat 1786
	İmamzâde Mehmed	R.Ahir 1200/Şubat 1786-C.Evvel 1227/Mayıs 1812
	Seyyid Hafız Mustafa	C.Evvel 1227/Mayıs 1812-Zilhicce 1230/Kasım 1815
	Mehmed Emin	Zilhicce 1230/Kasım 1815
	Seyyid Hacı Ömer	C.Evvel 1234/Şubat 1819-Safer 1235/Kasım 1819
	Seyyid Mehmed Tahir	Safer 1235/Kasım 1819-C.Evvel 1237/Ocak 1827
	Seyyid Hasan Tahir	Cemaziyelevvel 1237/Ocak 1827
	Seyyid Pir Ali	1240/1824
	Kadızzâde S. Hüseyin	Za. 1240/Haziran 1825-Zilhicce 1241/Temmuz 1826
	Samit	Zilhicce 1241/Temmuz 1826
	Celalzâde İsmail	Zilkade 1243/Mayıs 1828
	Seyyid Mehmed Arif	C.Ahir 1246/Kasım 1830-Şaban 1248/Aralık 1832
	Mustafa Necip Efendi	Şaban 1248/Aralık 1832-Muharrem 1249/Mayıs 1833
	Seyyid Mehmed Necip	Muharrem1249/Mayıs 1833-C.Evvel 1250/Eylül1834
	Seyyid Ahmed Nazif	Cemaziyelevvel 1250/Eylül1834-?

1.3.3. Kâtip

Kâtip kelimesi sözlükte ketb (yazmak) fiilinden türetilmiş olup yazı işleri ile ilgilenen kimse, yazıcı, sekreter, noter veya bilgili kişi anlamlarına gelmektedir (Küçükaşçı, 2022. s. 49). Osmanlı Devleti'nin idari yapısında önemli bir yer tutan kâtipler, belli bir birikime sahip olanlar arasından seçilirdi. Ardından göreve başlayacağı kalem dairesinde usta-çırak eğitim usulüne tabi tutulurdu. Osmanlı şer'îye mahkemelerinde görev alan kâtipler kadının verdiği hükümleri usulüne göre deftere geçirirdi (Kavak, 2016. S. 2-6). Mahkemede uzun bir süre kâtiplik yapanlar, başkâtip statüsüne yükselirdi (Kayar, 2023. s. 1011).

Bergama hurufat kayıtlarında kâtipliğe dair dört atama kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtların ikisi Cemaziyelevvel 1182 / Eylül 1768 tarihli olup Bergama Mahkemesine başkâtip olarak Abdullah bin Salih'in ataması ile ilgilidir. Diğer iki kayıt ise Karaca Ahmedzâde Mahmud Efendi vakfına kâtip ataması yapıldığı hususundadır. Zilhicce 1116 / Mart 1705 tarihli atama kaydında vakıfta kâtip olan Mehmed'in kendi rızası ile vazifesini bıraktığı yerinin ise Seyyid Mustafa'ya verildiği anlaşılmaktadır. Seyyid Mustafa'nın vazifesinin hangi tarihte sonlandığı bilinmemekle beraber Muharrem 1124 / Şubat 1712 tarihli kayıta vakıfta kâtip olan Mekkezâde Mehmed'in vefat ettiği yerine ise Şeyh Muhammed'in tayin edildiği tespit edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1082, s. 56).

1.3.4. Şeyh-i Seb'a

Şeyh-i Seb'a Osmanlı şehirlerinde esnaf teşkilatında yer alan bir makam olup, inşaat iş kolu hariç diğer esnafların liderliğini yapan şeyh ve kethüdaların şeyhidir. Şeyh-i Seb'alar lonca ve lonca liderlerini denetler, lonca görevlilerinin tayin işlerini yapar, loncalar arasında meydana gelen problem ve anlaşmazlıklara çözüm üretir. (Demiryürek, 2013, s. 36-37). İstanbul ve Anadolu'nun birçok yerinde bulunan Şeyh-i Seb'aların diğer bir görevleri hacca gidecek olan esnafı uğurlama ve karşılama esnasında gelecek olan heyetlere başkanlık etmektir. (Kütükoğlu, 2020, s. 54).

Bergama'da Şeyh-i Seb'alık kurumunun varlığına dair hurufat defterlerinde 6 adet atama kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlarda Şeyh-i Seb'alık kurumuna ait en erken atama Safer 1115 / Haziran 1703 tarihli. Bu kayıta esnaf üzerinde Şeyh olmadığı belirtilerek Şeyh-i Seb'alık Ömer'e tevcih edilmiştir. (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Dört ay sonra Ömer'in vefat etmesiyle vazife es-Seyyid Hamza'ya verildi (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Safer 1116 / Haziran 1704'te Seyyid Hamza'nın vefatı dolayısıyla yerine Zekeriya'ya tayin edilmiştir. Üç ay sonra Zekeriya'nın vefatıyla Şeyh-i Seb'alık Ömer'e verildi (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Esnaf üzerine Şeyh-i seb'a olan Ömer Recep 1116 / Ekim 1704 tarihinde vazifeden alınarak yeri Musa'ya geçti (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Rebiülahir 1117 / Temmuz 1705 tarihli Şeyh-i Seb'alığa ait son atama kaydında ise Şeyh Musa'nın vaziye tekrar alındığı ve daha sonra vefat etmesi dolayısıyla yerini oğlu Mehmed'e bıraktığı anlaşılmaktadır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71).

Çizelge 1.5. Hurufat defterlerine göre Bergama’da Şeyh-i Seb’a

	Şeyh-i Seb’alar	Görev Yaptığı Yıllar
1.	Ömer	Safer 1110 / Ağustos 1698 - Cemaziyelevvel 1115 / Eylül 1703
2.	Seyyid Hamza	Cemaziyelevvel 1115 / Eylül 1703 - Safer 1116 / Haziran 1704
3.	Zekeriya	Safer 1116 / Haziran 1704 - Cemaziyelevvel 1116 / Eylül 1704
4.	Ömer	Cemaziyelevvel 1116 / Eylül 1704 – R.ahir 1116 / Ağustos 1704
5.	Musa	Rebiülahir 1116 / Ağustos 1704 - Rebiülevvel 1117 / Haziran 1705
6.	Mehmed	Rebiülevvel 1117 / Haziran 1705 - ?

1.3.5. Muhzır ve Muhzır Başı

Sözlükte “hazır bulunduran ve huzura getiren” anlamlarına gelen Muhzır Osmanlı Mahkemelerinde davalı ve davacıyı mahkeme huzuruna çıkaran görevlidir. Kadının hazırladığı celb kâğıdı ile kadı huzurunda bulunması gereken kişileri mahkemeye çağırırdı. Ayrıca muhakeme esnasında asayişin sağlanması da muhzırın vazifeleri arasındaydı. Büyük kadılıklarda muhzır sayısının fazla olmasıyla “muhzırbaşı” tayin edilirdi (Ahışalı, 2020, s. 85-86).

Hurufat defterlerinde Bergama’da muhzırbaşıliğa dair iki adet atama kaydı tespit edildi. En erken tarihli kayıt Recep 1116 / Ekim 1704 tarihinde olup mahkemeye Hacı Veli muhzırbaşı olarak tayin edilmiştir. Diğer bir kayıta ise Hacı Veli’nin beratı yenilenmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203).

1.3.6. Derziler Meşihati

Giyim imalatında önemli bir yer tutan terziler, Osmanlı arşiv kayıtlarında “derzi” veya “terzi” olarak kaydedilmiştir. Osmanlı esnaf teşkilatında esnaflar çıraklıktan ustalığa kadar uzanan eğitim ile yetiştirilmektedir (Kütükoğlu, 2020, s. 52). Bu sistemin terzi esnafı için de geçerli olduğu söylenebilir. Hurufat kayıtlarında Bergama’da terzilik esnafına dair iki atama kaydı tespit edilmiştir. Her iki kayıt Muharrem 1135 / Ekim 1722 yılına ait olup Şeyh Ali’nin terziler şeyhi olduğuna dairdir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195).

1.3.7. Kalaycı Esnafının Kethüdalığı

Osmanlı toplumunda bakırcılık en önemli meslek gruplarından. Günlük kullanım alanı oldukça fazla olan bakır kap, kazan, ibrik, gibi aletler bakırın önemini arttırmıştır. Dolayısıyla kalaycılara olan ihtiyaç da artmış bulunmaktaydı. Kalaycıların yetiştirilmesi ise diğer esnaf teşkilatlarında olduğu gibi usta-çırak usulü ile devam etmekteydi. Nitekim bu esnafın yönetiminden sorumlu kethüdâ bulunmaktaydı. Bergama hurufat defterlerinde kalaycı esnafının kethüdâ atamasına dair bulunan Recep 1162 / Haziran 1749 yılına ait atama kaydında Süleyman’ın kalaycı esnafının kethüdalığına tayin edildiği yazılmıştır (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203).

1.3.8. Mimarlık

Osmanlı Devleti’nde, şehirlerin imar faaliyetleri büyük oranda bireylerin girişimleriyle yapılmaktaydı. Bireyler topluma yararlı işler yapma ve hayır işleme düşüncesi ile Osmanlı mimarisine büyük katkıda bulunmuşlardır. Devlet bu bireylere mimarlık örgütü yoluyla yardımcı olarak belirli bir şehir düzeni sağlamıştır. Sultan, vezir ve diğer önemli devlet adamlarının yaptırdığı inşaatlar ise hassa mimarlarının plan ve yönetiminde gerçekleştirilmiştir (Cezar, 1985, s. 335-373).

Bergama’da imar faaliyetlerinin yürütülmesi açısından mimarlar ve hassa mimarları bulunmaktaydı. Hurufat defterlerinde mimarlar ile ilgili dokuz atama kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlar en erken Cemaziyelahir 1140 / Ocak 1728 tarihinde başlayıp Cemaziyelahir 1234 / Mart 1819 tarihine kadar devam etmektedir. Söz konusu kayıtlarda hassa mimarı ataması tespit edilmemiştir. Ancak Muharrem 1141 / Ağustos 1728 tarihli atma kaydında "ser-mi‘mârân-ı hâssa" Mehmed’in arzıyla Mustafa’yı mimar olarak tayin ettiği görülmektedir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199). Bu tarih aralığında ise dokuz mimarın kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Hurufat defterlerindeki kayıtlar Bergama’da mimarlık vazifesinin XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden XIX. yüzyıl ortalarına kadar kesintisiz şekilde devam ettiğini

göstermektedir.

Çizelge 1.6. Hurufat defterlerine göre Bergama’da mimarlar

	Şeyh-i Seb‘alar	Görev Yaptığı Yıllar
1.	Ömer	Safer 1110 / Ağustos 1698 - Cemaziyelevvel 1115 / Eylül 1703
2.	Seyyid Hamza	Cemaziyelevvel 1115 / Eylül 1703 - Safer 1116 / Haziran 1704
3.	Zekeriya	Safer 1116 / Haziran 1704 - Cemaziyelevvel 1116 / Eylül 1704
4.	Ömer	Cemaziyelevvel 1116 / Eylül 1704 – R.ahir 1116 / Ağustos 1704
5.	Musa	Rebiülahir 1116 / Ağustos 1704 - Rebiülevvel 1117 / Haziran 1705
6.	Mehmed	Rebiülevvel 1117 / Haziran 1705 - ?

1.4. Hurufat Defterleri ve Bergama

Kökeni İslamiyet’in ilk dönemlerine dayanan ve Osmanlı döneminde gelişerek toplum hayatının her alanına yaygınlaşan vakıflar, sosyal, kültürel, dini, iktisadi alanda ihtiyaçların karşılanmasında öncü bir kurum olmuştur (Türkmenoğlu, 2022, s. 297). Osmanlı Devleti vakıflar aracılığı ile hâkim olduğu en küçük idari birime dahi cami, mescit, han, hamam, çeşme gibi sosyal tesisler ve medrese, mektep, tekke zaviye gibi kurumlar inşa ettirmiştir (Demirtaş, 2012, s. 48). Vakıfların idaresinde ve görev cihetlerinde çok sayıda insan istihdam edilerek maaşları ödenmiştir (Orbay, 2005, 29). Vakıflarda görev alan çalışanlara dair yapılan atamalar kaza esasına göre kadiaskerlik kurumu tarafından tutulan ve “hurufat” adı verilen defterlerden takip edilebilmektedir (Taş, 2022, 83).

“Ruznamçe Defteri” adı da verilen Hurufat defterleri, vakıflara dair

atamalarda ataması yapılan kişiye berat verilmesinin ardından berat özetinin defterlere kaydedilmesiyle oluşturulmuştur (Demirtaş, 2012, s. 49). Hurufat defterlerinde kazalar Arap harflerinin alfabetik biçimine göre sıralanmıştır. Örneğin “elif” harfi ile başlayan kazalar bir ciltte toplanarak kendi aralarında da alfabetik biçim esas alınarak dizilmiştir. Bütün defterlerde aynı sistem uygulanarak defter koleksiyonları oluşturulmuştur (Alkan, 2006, s. 825; Beyazıt, 2013, s. 42). Bu sebeple defterlere verilen ismin, Arapça “harf” kelimesinin çoğulu anlamına gelen “hurufat” kelimesinden türetildiği anlaşılmaktadır (Bayrakal, 2012, s. 1).

XVI. yüzyılın son çeyreğinden XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar tutulan hurufat defterleri “Atık” ve “Cedîd” olmak üzere tarihsel olarak iki ayrı seri şeklinde sınıflandırılmıştır (Bayrakal, 2012, s. 1). Atık kayıtlar H. 1086-1103 (M. 1675- 1691) yılları arasında yapılan atama kayıtlarını içerirken, cedîtler H. 1102-1258 (M. 1690-1840) yılları arasında yapılan atama kayıtlarını ihtiva etmektedir (Oğur, 2018, s. 133). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde (VGMA) içerik olarak “Anadolu Hurufat Defterleri” ve “Rumeli Hurufat Defterleri” olarak iki kategori halinde toplamda 211 adet Hurufat defteri bulunmaktadır (Çam, Turhan, Akçatepe, 2020, s. 62). Anadolu Hurufat Defterleri, VGMA 530-569 numaralı defterler ile VGMA 1055-1160 numaralı defterlerden iki seri şeklinde tutularak H. 1101-1258 (M. 1689-1840) tarihlerini kapsamaktadır. Rumeli Hurufat Defterleri ise VGMA 1161-1223 numaralı defterlerden oluşmaktadır. Rumeli Hurufat Defterleri Osmanlı Devleti’nin İstanbul dahil olmak üzere Avrupa kıtasında bulunan kazalarına ait vakıf atama kayıtlarını içermektedir. Tarihlerinde kopukluk olmakla beraber 1223 numaralı hurufat defteri H. 995 (M. 1586) tarihli olup en eski defterdir (Demirtaş, 2012, s. 51).

Hurufat defterleri, esas olarak vakıf görevlilerinin atamalarını içermektedir. Bunun yanı sıra kazalarda bulunan yerleşim yerlerini, mahalle, köy, nahiye isimleri ile bu yerleşim yerlerinde bulunan cami, mescit, mektep, medrese, zaviye, çeşme, han ve hamam gibi yapıların varlığını ortaya çıkarma ve bu yapıların hizmet cihetleri ile görevlilerini tespit etme hususunda önemli kaynaklardır (Taş, 2019, s. 1348). Vakıfların yönetimi ile ilgilenen mütevellî, kayyım, nazır, katip ve cabi gibi görevliler dışında, yapıların hizmet sahasına göre imam, hatip, müezzin, vaiz, aşırhan, cüzhan, devirhan, naathan, temcidhan, ferraş, loğkeş, müderris, muallim, dersiam, hafız-ı kütüb, mücellid, türbedar, şeyh ve tekkenişin gibi görevlilerin atamaları yapılmıştır (Beyazıt, 2013, s. 48). Bu görevlilerin ücretlerinin tespit edilmesinin yanı sıra tayin biçimleri, görev süreleri, ayrılış sebepleri, ölüm tarihleri veya yapıların inşa tarihi, zaman içerisinde meydana gelen değişiklikleri gibi daha

başka esaslara ulaşılabilir (Demirtaş, 2012, s. 49). Aynı şekilde kazaların idaresinde vazife alan bir takım resmi görevlilerin isimleri de defterlerde yer bulmuştur. Zira görevlilerin atamaları genellikle kaza kadılığı, naipliği veyahut vakıf mütevellisinin arzı üzerine gerçekleştirilmekteydi. Bu nedenle vakıflar için yapılan arzlar ve arzlarda yer alan görevli isimleri, kazalarda kimlerin hangi yıllarda kadı veya naip olarak vazife yaptığını da gösterir (Taş, 2024, s. 149). Nitekim çalışmanın önceki bölümünde ele alınan ve Bergama’da görev yapan mahkeme kâtibi, muhızır, şeyh-i seb’a, kethüda, mimar ve çeşitli meslek şeyhlerinin isimleri defterlerden tespit edilmiştir.

Osmanlı dönemi tarihi açısından zengin bir kaynak olan hurufat defterlerine ilk defa Baykara tarafından dikkat çekilmiş, akabinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar ile hurufat defterlerinin diğer arşiv kaynaklarının bir parçası ve tamamlayıcı unsur olduğu ve dolayısıyla vakıf araştırmaları için önemli bir kaynak statüsünde bulunduğu anlaşılmıştır (Taş, 2019, s. 1348-1349). Bu nedenle hurufat defterleri Bergama kazasının kurumlar tarihi ve bilhassa vakıfları için büyük önem arz etmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Bergama kazasına dair 23 hurufat defteri bulunmaktadır. Bu defterlerde kazadaki vakıf kurumlarına yapılmış 590 atama kaydı tespit edilmiştir. En eski atama kaydı Cemaziyelahir 1102 / Mart 1691 tarihinde, en son atama Cemaziyelevvel 1250 / Eylül 1834 tarihinde yapılmıştır. Kayıtlar 1691-1834 yıllarını kapsayıp 143 yıllık bir zaman dilimine ait olmakla birlikte çoğunlukla XVIII. yüzyıla aittir. Bu kapsamda Bergama hurufat defterleri XVII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar kazada mevcut olan sosyal, eğitim, dinî ve diğer hayır müesseselerini konu almaktadır. Hurufat defterlerinin numaraları ve bu defterlerde Bergama’ya ait atamaların başlangıç ve bitiş tarihleri ile atama sayıları aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Çizelge 1.7. Bergama Hurufat Defterlerinin Numarası ve Kronolojik Olarak Atama Sayıları

	Defter No	Atamaların Başlangıç Tarihleri	Atamaların Bitiş Tarihleri	Atama Sayısı
1.	1081	Cemaziyelahir 1102/Mart 1691	Şaban 1124/Ekim 1712	114
1.	1140	Cemaziyelevv el 1108/Kasım 1696	Rebiülevvel 1110/Eylül 1698	15
1.	1142	Safer 1110/Ağustos 1698	Cemaziyelahir 1234/Mart 1819	19
1.	1133	Muharrem 1120/Mart 1708	Muharrem 1135/Ekim 1722	57
1.	1137	Şaban 1135/Mayıs 1723	Ramazan 1137/Mayıs 1725	12
1.	1083	Zilkade 1137/Temmuz 1725	Rebiülevvel 1138/Kasım 1725	4
1.	1143	Şevval 1139/Mayıs 1727	Zilkade 1139/Haziran 1727	8
1.	1144	Şevval 1140/Mart 1728	C.evvel 1142/Kasım 1729	17
1.	1179	Recep 1146/Aralık 1733	Recep 1166/Mayıs 1753	42
1.	1097	Cemaziyelevv el 1168/Mart 1755	Safer 1174/Eylül 1760	54
1.	1076	Cemaziyelevv el 1175/Kasım 1761	R.evvel 1182/Temmuz 1768	37

1.	1082	Cemaziyelahir 1182/Ekim 1768	Safer 1184/Mayıs 1770	12
1.	1080	Rebiülevvel 1186/Haziran 1772	Safer 1189/Nisan 1775	13
1.	1158	Safer 1188/Nisan 1774	Recep 1190/Ağustos 1776	34
1.	1077	Cemaziyelevvel 1189/Haziran 1775	Zilhicce 1198/Ekim 1784	30
1.	1074	Safer 1199/Aralık 1784	Rebiülevvel 1203/Kasım 1788	10
1.	537	Muharrem 1204/Eylül 1789	Ramazan 1208/Nisan 1794	11
1.	538	Cemaziyelevvel 1210/Kasım 1795	Muharrem 1216/Mayıs 1801	17
1.	539	Rebiülahir 1217/Ağustos 1802	Rebiülevvel 1222/Mayıs 1807	8
1.	541	Safer 1224/Mart 1809	C.ahir 1227/Haziran 1812	10
1.	540	Şaban 1227/Ağustos 1812	C.evvel 1237/Ocak 1822	34
1.	542	Zilhicce 1236/Ağustos 1821	Şaban 1244/Şubat 1829	16
1.	543	Zilhicce 1245/Mayıs 1830	C.evvel1250/ Eylül 1834	16

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Hurufat defterlerine göre Bergama Kazası vakıflarını konu alan bu çalışmanın ana kaynağını Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan hurufat defterleri oluşturmaktadır. Bergama’da, Osmanlı Dönemine ait yapılar hakkında birçok yerel araştırma yapılmıştır. Osman Bayatlı'nın "Bergama Tarihinde Türk-İslâm Eserleri", "Bergama Tarihinde Sanat Eserleri ve Abideler" ve "Bergama’da Yakın Tarih Olayları (XVIII-XIX. Yüzyıl)" adlı kitapları Bergama tarihi araştırmalarına öncü olmuştur. Bozkurt Ersoy "Bergama Camii ve Mescitleri" adlı kitabında Bergama’da bulunan Türk-İslam eserlerini sanat tarihi açısından ayrıntılı olarak ele almıştır. Eyüp Eriş "Bergama Uygarlık Tarihi" kitabında Bergama'nın geçmiş bilimini tüm yönleriyle araştırmıştır. Ali Özunal tarafından "Bergama Tarihinde Su Yolları ve Çeşmeler" adlı kitap hazırlanmıştır. "Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme" adlı kitabında Yuzo Nagata, Karaosmanoğulları'nın Bergama'ya etkileri üzerine ayrıntılı bir inceleme yapmıştır. Ayrıca Besim Darkot, Feridun Emecen gibi isimler Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde "Bergama" başlığı altında Bergama tarihi hakkında bilgiler vermişlerdir. Ramazan Uyar tarafından hazırlanan “Osmanlı Salnamelerinde Bergama”, Ahmet Gedik'in yazmış olduğu , “Bergama şerhiye sicillerinin (2 nolu demirbaş defteri) transkripsiyonu ve değerlendirilmesi”, Bozkurt Ersoy tarafından hazırlanan, “Bergama’da Türk-İslam mescitleri: (Camiler ve mescitler)”, Filiz Peker'in, “1923-1933 yılları arasında Bergama kazasının sosyal ve kültürel durumu” isimli çalışması ve Emine Betül Eren'e ait “T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Türk Dönemi Bergama Yapıları” adlı çalışma Bergama tarihi üzerine yazılmış yüksek lisans tezleri olarak öne çıkar. "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Bergama kazası (1839-1908)" adlı doktora tezi Asuman Karabulut tarafından hazırlanmış Bergama tarihi açısından önem arz eden bir çalışmadır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın ana kaynağı Bergama hurufat defterleridir. Hurufat defterlerinde Bergama Kazasında tespit edilen vakıf yapılar kategorilerine göre sınıflandırıldıktan sonra şerhiye sicilleri, Devlet Arşivleri Başkanlığı, tevliyet ve tevcih defterleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile desteklenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili telif eserlerden fişleme yöntemi ile yararlanılmıştır. Bu kaynaklar Bergama Kazasındaki cami, mescit, medrese, mektep, tekke ve zaviye gibi vakıf kurumlarını tespit etmek ve bu vakıfların hangi dönemde kurulduğu, ne kadar süre ayakta kaldığı, şehirdeki dağılımı, banileri, gelirleri, görevlileri ve faaliyetleri hakkında araştırmalar için önem arz etmektedir

4. BULGULAR

4.1. BERGAMA CAMİLERİ

4.1.1. BERGAMA MERKEZİNDEKİ CAMİ VE MESCİDLER

4.1.1.1. Ağa Camii

Belgelerde yer aldığı mahalle zikredilmeyen Ağa Cami'nin yeri "Bergama'da Hacı Halil'in inşa ettiği muallimhanenin yakınında" şeklinde tarif edilmiştir (VGMA, HRF. d. 541, s. 53). Hurufat defterinde yapıya ait Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703 tarihli ilk tevcihte yapının daha önce mescit olduğu ve camiye çevrildiği kayıtlıdır. Fakat yapının banisi veya inşa yılı hakkında herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. 1115 / 1703 yılındaki atama kaydında, hatip Mustafa'nın vazifesini bıraktığı ifadesinin yer alması, yapının bu tarihten daha önce inşa edildiğini göstermektedir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69).

Hurufat defterlerinde Ağa Cami'ne ait on dört atama kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlar 1115 / 1803 yılında başlayıp 1228 / 18013 yılına kadar devam etmiştir (VGMA, HRF. d. 1081 s. 69). Kayıtlarda camide hatip, imam, müezzin ve abkeş olmak üzere dört vazife ciheti tespit edilmiştir. Ayrıca cihetleri, aynı kişilerin yürüttüğü görülmektedir. Yalnızca müezzinlik görevi farklı kişi tarafından yürütülmüştür. 1115 / 1803 tarihli ilk kayıta Hatip olan Musa'nın vazifesini bırakmasıyla vazifesi yarım akçe ile oğlu Mehmed'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Nitekim Ramazan 1162 / Ağustos 1749 yılında vefat eden Mehmed'in yevmiyesinin üç akçeye yükseldiği görülmektedir. Mehmed'in vefat etmesiyle vazifesi oğlu İsmail'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Cemaziyelahir 1168 / Mart 1755 ve Şevval 1171 / Haziran 1758 yıllarında beratı yenilenen İsmail'in Şevval 1177 / Nisan 1764 tarihinde İmam, hatip ve abkeşlik vazifelerini birlikte yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu vazifeler Hafız Mustafa ibn Ali'ye kadı arzıyla tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). Muharrem 1178 / Temmuz 1764 tarihli atama kaydında ise camide müezzinin İsmail olduğu ancak vefatından dolayı vazifesinin Molla Osman ibn Hacı Mustafa'ya verildiği anlaşılmaktadır (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). Camide hatip olan Hafız Mustafa Recep 1179 / Aralık 1765 yılında vefat etmesiyle vazife eski hatip olan İsmail'in kardeşi oğlu Hafız Halil'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). On beş yıl boyunca müezzinlik vazifesine devam eden Osman bin Hacı Mustafa kendi rızası ile vazifesinden ayrılmıştır. Yeri ise Abdulber bin Salih'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). 10 Şevval 1224 / 18 Kasım 1809 tarihli atama kaydında, imam olan Hafız Mustafa bin Ali'nin vefatıyla vazifesinin İsmail bin Süleyman'a

verildiğini bildirmiştir (VGMA, HRF. d. 541, s. 53). Hurufat defterlerinde camiye ait son kayıt Cemaziyelevvel 1227 / Mayıs 1812 tarihli olup üç akçe ile hatip olan Hafız Halil'in vazifesini kendi rızası ile bırakmasıyla yerinin Seyyid Süleyman bin Seyyid Ali'ye verilmesine dairdir (VGMA, HRF. d. 540, s. 111).

4.1.1.2. Ağazâde Camii

Bergama'da bulunan Ağazâde Cami'nin varlığını hurufat kayıtları haber vermektedir. Yapıya dair tespit edilen atama kayıtları müezzin ve kayyım cihetlerine ait olup baninin şahsiyeti veya caminin inşa tarihine dair bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Muharrem 1135 / Ekim 1722 tarihli en erken atama kaydında müezzin ve kayyım cihetlerinin Yusuf'a verildiği belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195). Yusuf'un Safer 1199 / Aralık 1784'te vefat etmesiyle Seyyid Osman'a cihetler tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1074, s. 82.). Seyyid Osman'ın akıbeti kayıtlara yansımamıştır. Yapının Cemaziyelevvel 1205 / Ocak 1791 tarihli son atama kaydında yevmî dört akçe ile müezzin olan Abdulber'in vefatı dolayısıyla cihetin Hafız Mehmed bin İbrahim'e verildiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 537, s. 97).

4.1.1.3. Aksak Ali Paşa Camii

Bergama'da Aksak Ali Paşa tarafından inşa ettirilen camiye dair Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarında iki, hurufat defterinde ise bir atama kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlarda en erken tarih 29 Şaban 1088 / 27 Ekim 1677 yılına aittir. Bu kayıt camide on iki akçe ile imam, muallim ve saatçi olan Mehmed'in başka bir memlekete gitmesiyle yerinin Mustafa'ya verildiğini bildirmektedir (BOA, İE.EV. 10-1214). 25 Şevval 1088 / 21 Aralık 1677 tarihinde camide yevmî iki akçe ile müezzin olan Mehmed'in vazifesini beratı olmadan yaptığı anlaşarak Mehmed'e berat verilmiştir (BOA, AE.SMMD.IV. 35-3961). 29 Cemaziyelevvel 1114 / 21 Ekim 1702 tarihli kayıta yevmî sekiz akçe ile imam ve muallim olan Mustafa'nın vefatıyla vazifeler İbrahim'e tevcih edilmiştir (BOA, C.MF. 37-1803). İbrahim'in akıbetinin ne olduğuyla ilgili kayıt bulunmamaktadır. On sekiz yıl sonra, yapıya ait son kayıta camide kayyım olan Abdurrahman'ın vefat etmesiyle yerine Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. 1133, s. 194). Tespit edilen kayıtlarda caminin bulunduğu yer sadece Bergama'da şeklinde kaydedilip detaylandırılmamıştır. İnşa tarihine dair ise herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

4.1.1.4. Atmaca Mahallesi Mescidi

Hurufat kayıtlarında mescidin, Atmaca Mahallesi'nde inşa edildiği

yazmaktadır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). Yapının banisi veya hangi tarihte inşa edildiğine dair bir kayda tesadüf edilmeyip yalnızca mescide yapılan imam atamaları kaydedilmiştir. Mescide yapılan imam atamaları XVIII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın birinci çeyreğine kadar devam etmiştir. İlk atama kaydında yapılan atamanın yenilendiğini ve önceki tarihlerde de atamaların yapıldığını ancak kayıtlara yansımadığını belirtmekte fayda vardır. Şevval 1117 / Ocak 1706 tarihli kayda göre imam olan Mehmed'in beratı yenilenmiştir. Diğer bir atama kaydı Şaban 1180 / Ocak 1767 yılına ait olup Hafız Ebu Bekir'e imamlık vazifesi tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). Belirtilen tarihe kadar atama kaydının olmaması ve kayıttaki mescit imamının olmadığına belirtilmesi sebebiyle bu tarihler arasında mescidin harabe hâle geldiği veyahut onarım sürecinde olduğu tahmin edilebilir. Hafız Ebu Bekir bir yıl süren imamlık vazifesini kendi rızası ile bırakarak yerine Şeyh Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 98). Şeyh Mehmed Rebiülahir 1192 / Nisan 1778 yılına kadar vazifesine devam etmiştir. Ancak bu tarihte vazifesini terk etmesi sebebiyle yeri Hasan bin Veliyüddin'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). Hasan'ın ise Safer 1199 / Aralık 1784 yılında vazifesini terk etmesi ile Molla Hüseyin mescide imam olarak tayin edilmiştir. Molla Hüseyin'in vefatıyla birlikte mescidin imamlık vazifesi İsmail'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1074, s. 82). İsmail'in on sekiz yıl boyunca devam eden imamet vazifesi vefatı ile sona ermiştir. Vazifesi ise Seyyid Süleyman'a verilmiştir (VGMA, HRF. d. 539, s. 165). Ancak mescide ait son beratı İsmail'in oğlu Seyyid Mehmed babası vefat ettiğinde yaşının küçük olması sebebiyle Seyyid Süleyman'ın babasının vazifesini kendine tevcih ettirdiğini belirterek imamet kendisine verilmesini talep etmiştir. Sonuç olarak Süleyman görevinden alınarak imamet vazifesine İsmail oğlu Seyyid Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 112).

4.1.1.5. Ayşe Bacı Camii

Hurufat defterlerinde, “Ayşe Bacı Mahallesi'nde Ayşe Bacı binâsı mescidi” ifadesi ile kaydedilen yapının daha önce mescit olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). Zilhicce 1217 / Mart 1803 yılından itibaren “Ayşe Bacı Camii” adıyla kayıtlarda yer almasından dolayı (VGMA, HRF. d. 539, s. 165) XIX. yüzyılın başlarında mescidin, camiye çevrildiği tespit edilmiştir. Hurufat defterinde Ayşe Bacı Cami'ne ait ilk atamalar caminin mescit olduğu döneme aittir. Camiye dönüştürüldükten sonra yapıya ait yalnızca bir adet atama kaydı tespit edilmiştir.

Mescit için kaydedilen ilk atama kaydı Cemaziyelahir 1141 / Ocak 1729 tarihine ait olup mescitte imam olan Mustafa'nın görevinin diğer Mustafa'ya

verildiğine dairdir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199). Yirmi yedi yıl boyunca imamlık yapan Mustafa'nın vazifesini bırakması ile yerine Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Zilkade 1186 / Ocak 173 tarihinde mescitte imam olmadığı için Hafız Ahmed bin Eyyüb'e imamlık vazifesi verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1080, s. 35). İki yıl sonra beratı yenilenen Hafız Ahmed 1197 / 1782 yılında kendi rızası ile vazifesinden ayrılmıştır. İmamlık vazifesi ise Mehmed bin Musa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1158, 11, VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). Bu tarihten sonra mescit için herhangi bir atama kaydı tespit edilemeyip Zilhicce 1217 / Mart 1803 tarihli atama kaydında mescit Ayşe Bacı Câmî olarak kaydedilmiştir. Atama kaydına göre, camide imam olan Mehmed bin Musa'nın vazifesini bırakması ile imamlık vazifesine Hafız Mehmed bin Hacı Ömer tayin edilmiştir. Camiye yapılan ilk atamanın söz konusu Zilhicce 1217 / Mart 1803 tarihli atama kaydı olmadığını öncesinde de camiye imam tayin edildiğini ancak kayıtlara yansımadığını belirtmekte fayda var.

4.1.1.6. Bergama Kalesi Camii

Hurufat defterlerinde “Bergama Kalesi Camii” adıyla kaydedilen yapıyla ilgili bir atama kaydı tespit edilmiştir. Şevval 1116 / Ocak 1705 tarihli bu kayıt camide hatip olan Osman'ın vefat ettiği, vazifesinin ise İbrahim'e verildiğine dairdir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Söz konusu yapının Bergama Kalesi içinde yer alması sebebiyle bu isimle anıldığı düşünülmektedir. Caminin inşa tarihi ve banisi tespit edilememiştir.

4.1.1.7. Divanı (Divane) Hızır Mahallesi Mescidi

Hurufat defterlerinde yer alan mescidin bulunduğu mahalle bazen “Divan-ı Hızır” (VGMA, HRF. 1140, s. 201) bazen de “Divâne Hızır” Mahallesi (VGMA, HRF. 1133, s. 194, M. 1132) şeklinde kaydedilmiştir. Kayıtlarda tespit edilen mescidin günümüzde Divan-ı Hızır Mahallesi, Marufhan Sokakta, Müftülük binası karşısında yer alan Lonca Mescidi olduğu tahmin edilmektedir. Yapı bulunduğu mahalle dolayısıyla Divanı Hızır ve çarşısı itibarıyla de Semerciler isimlerini almıştır. Ayrıca Sarı Hoca namıyla bilinen bir zatın söz konusu mescitte uzun bir süre imamlık yapması sebebiyle halk arasında Sarı Hoca Mescidi olarak da bilinmektedir (Bayatlı, 1956, s. 26, Ersoy, 1989, s. 28). Mescidin kim tarafından hangi tarihte yaptırıldığı 1567 yılına ait evkaf defterinden anlaşılmaktadır. Defter kaydına göre mescid Hacı Hasan bin Hacı Osman tarafından 1567 yılında inşa ettirilmiştir (Günay, 1999, s. 111).

1567 tarihli Evkaf defterinde, Hacı Hasan inşa ettirdiği mescit için 30.000 akçe vakfetmiştir. Vakfiyeye göre mescidin imam ve müezzinine her gün bir cüz okumaları şartı ile bir yıl için 300 akçe, kayyumuna yıllık 300 akçe ve evladının da günde iki cüz okuması şartı ile yıllık 300 akçe verilmesini şart eylemiştir. Ayrıca evkaf defterinde mescit için vakfedilen 10.600 akçenin gelirinden imama 850 akçe kalan miktar da müteveliye bırakılmıştır. Her yıl iki hatim yapılması için 1.000 akçe, imam ve müezzin için ikişer dükkân kirası tahsis edilmiştir. İki hatim okuması şartı ile müezzine 1.000 akçe, mescidin mum masrafları için 350 akçe verilerek mescidin vakıf bağlarının geliri de kayyuma vazife olarak bırakılmıştır (Günay, 1999, s. 111).

Bergama hurufat defteri kayıtları incelendiğinde mescit için on adet atama kaydı tespit edilmiştir. Yapılan ilk atama kaydı Zilkade 1108 / Mayıs 1697 yılına ait olup kayıta Hacı Muhammed'in vefatı sebebiyle müezzinlik vazifesine Ömer tayin edilmiştir. Ancak bir yıl sonra kayda geçirilen atamada Hacı Muhammed'in vazifesinin nim akçe ile Ömer'e verildiği belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1140, s. 201, VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). 1719 / 1132 yılına ait atama kaydında imam olan Mustafa'nın vefatı ile yeri Yusuf bin Mustafa'ya verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194) . 1753 / 1166 ve 1755 / 1168 tarihli atama kayıtlarında mescitte on yıldan fazla imamlık yapan Hafız Seyyid Abdullah bin Musa'nın vazifesine devam ettiği belirtilerek beratı yenilenmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Seyyid Abdullah Cemaziyelahir 1179 / Kasım 1765 tarihinde vefatına kadar imamlık vazifesini sürdürmüştür. Vefatından sonra ise vazifesi Ömer'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. 1076, s. 97). Ömer'in imamlık vazifesini bırakması ile Zilkade 1186 / Ocak 1773 yılında yerine Halil getirildi. 27 yıl boyunca imamlık vazifesini sürdüren Halil'in vefatı ile vazife süresi sona erdi. Yerine ise Hacı Mustafa tayin edildi (VGMA, HRF. d. 1080, s. 35, VGMA, HRF. d. 538, s. 133). Cemaziyelahir 1215 / Ekim 1800 yılında Mustafa'nın vazifesini bırakması ile Hafız Halil mescitte 21 bir yıl boyunca imamlık vazifesini yürüttü (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). Bu dönemde Bergamalı hayır sahiplerinden Hüseyin Ağa kurduğu vakıftan söz konusu mescidin imamına yıllık yedi buçuk kuruş verilmesini şart eylemiştir (VGMA, 580, 1-1) . Halil'in vefatından sonra ise vazifesi Ahmed bin Ali'ye tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 542, s. 64).

4.1.1.8. Doğancı Mahallesi (Arslancızâde) Camii

Hurufat kayıtlarında Arslancı Camii, “Doğancı Mahallesi mescidi” (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69.) ifadesi ile geçmektedir. Camiye ait son atama kaydında geçen “Doğancı Mahallesinde kâin Arslancızâde merhûmun binâsı camii” (VGMA, HRF.

d. 1077, s. 136.) ifadesi dolayısıyla Doğancı Mahallesi Mescidine ait atama kayıtlarının Arslancı Cami'ne ait olduğu anlaşılmaktadır. Arslanlı, (Eriş, 1990, s. 324) Arslancı (Ersoy, 1989, s. 54.) adları ile bilinen cami, günümüzde Taşhan arkasında ve Virankapıya çıkan bodrumun yanında yer almaktadır. Son cemaat yerinin giriş kapısı üzerinde bulunan onarım kitabesinde bânisinin Arslancızâde olduğu ve 1070 / 1660 yılında Sofizâde Hacı Ahmed tarafından onarıldığı yazmaktadır (Bayatlı, 1956, s. 48, Eriş, 1990, s. 324). Onarım kitabesinde caminin ilk olarak hangi tarihte inşa edildiği bilgisi mevcut değildir. Ancak caminin bitişiğindeki mezarlıkta bulunan 950 / 1544 tarihli bir mezar taşı ve cami minaresinin mimari özelliği incelendiğinde Arslancı Cami'nin on altıncı yüzyılda inşa edildiği ileri sürülebilir (Bayatlı, 1956, s. 48.). Yapının ilk inşa edildiği tarihten onarım tarihine kadar mescit olarak hizmet verdiği, onarım tarihinden kısa bir süre sonra camiye dönüştürüldüğü Bergama hurufat kayıtlarından tespit edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97).

Hurufat kayıtları Zilhicce 1112 / Mayıs 1701 yılında başlayıp Zilhicce 1198 / Ekim 1784 yılına kadar devam etmektedir. Zilhicce 1112 / Mayıs 1701 tarihli atama kaydında İmam Abdullah özür sahibi olduğundan dolayı kendi rızası ile imamlık vazifesini bıraktığı, yerine Mustafa'nın getirildiği yer almaktadır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Altı yıl imamet vazifesini yerine getiren Mustafa'nın vefatının ardından cihet Abdullah'a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). Zilkade 1139 / Haziran 1727 tarihli atama kaydında ise imamete Mustafa ibn Abdullah'ın getirildiği yer almaktadır (VGMA, HRF. d. 1143, s. 281). Yirmi iki yıl boyunca imamlık vazifesin yapan Mustafa'nın vefatından sonra Seyyid Hamza ibn Mustafa'ya tevcih verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Şaban 1180 / Ocak 1767 tarihli tevcih kaydında mescide minber eklenerek camiye dönüştürüldüğü kayıtlıdır. Hitabet ise Ali'ye tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). Mescit camiye dönüştürüldükten sonra da imamlık görevine devam eden Seyyid Hamza'nın Şaban 1182 / Aralık 1768'de vefatından sonra yerine oğlu Seyyid Mustafa tayin edildi (VGMA, HRF. d. 1082, s. 56). Safer 1188 / Nisan 1774 tarihli kayıtlarda imam Seyyid Mustafa ve hatip Ali'nin beratlarının yenilendiği ifade edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11). Ali'nin Cemaziyelevvel 1197 / Nisan 1783 tarihinde vefatıyla hatiplik vazifesine oğlu Abdurrahman getirilmiştir. Arslancı Cami'ye ait tespit edilen Zilhicce 1198 / Ekim 1784 tarihli son atama kaydında camide imam olmadığından dolayı imamet cihetinin Abdurrahman'a verildiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). 13 Rebiülevvel 1312 / 14 Eylül 1894 tarihine kadar camiye dair atama kaydı tespit edilememiştir. Bu tarihte Hacı Ali bin Ahmed imamlık vazifesine getirildiği görülmektedir (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s.

140).

Arsıancı Camii yapı olarak kare planlı olup kırma çatılı bir harime sahiptir. Kuzey yönünde ise son cemaat yeri ile bir minaresi mevcuttur (Ersoy 1989, s. 54). Ahşap bir çatısı olan bu cami, günümüzde harap bir halde olduğundan kullanılmamaktadır. Caminin batı yönünde bir medrese bulunmaktadır. Müftülerin bu medresede müderrislik yapmalarından dolayı Müftü Medresesi adıyla da bilinmektedir (Bayatlı, 1956, s. 48).

4.1.1.9. Emir Sultan Camii

Hurufat defterlerinde “Emir Sultan Camii” şeklinde ifade edilen yapının (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72), günümüzde Turabey (Hoca Sinan) Mahallesi’nde Üç Kemer Köprüsü’ne giden cadde üzerinde yer alan Emir Sultan Camii olduğu anlaşılmaktadır. Eriş, caminin adı ve kitabesinden hareketle, Yıldırım Bayezid döneminde, damadı Bursalı meşhur Emir Sultan tarafından yaptırıldığını öne sürmektedir (Eriş, 1990, s. 325). Cami kitabesinde Bergama Voyvodası Mustafa Ağa’nın 1246 (1831) yılında Emir Sultan hazretlerinin şefaatine nail olmak arzusuyla uzun bir süre harap halde kalan camiyi tamir ettirdiği yazmaktadır (Bayatlı, 1956, s. 61). Hurufat kayıtlarında ise daha erken tarihli bir onarım kaydı tespit edilmiştir. Zilkade 1171 (Temmuz 1758) tarihli kayda göre cami Velîyüddin Ağa tarafından tamir ettirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216). Ayrıca cami avlusundaki mezarlıkta 1170 / 1757 tarihli Barok devri işçiliğini yansıtan mermer lahit bulunmaktadır. Abdulfettah kızı Hafize’ye ait olduğu tespit edilen mermer lahit müzede sergilenmektedir (Bayatlı, 1956, s. 61).

Hurufat defterlerinde Emir Sultan Cami’ye ait on bir adet atama kaydı tespit edilmiştir. Camiye ait en erken atama kaydı Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703 tarihlidir. Kayda göre bir akçe ile Mustafa’ya hatiplik vazifesi tecdit edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Recep 1116 / Ekim 1704 tarihinde ise müezzin olan Mustafa’nın vefatı üzerine vazifesi Hasan’a verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). 1124 / 1712 yılında camide imam ve hatip olan İsa’nın rızasıyla vazifeleri Ali’ye verildi (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Kırk dört yıl boyunca vazifesine devam eden Ali’nin imam ve hatiplik vazifeleri Mustafa’ya tevcih olunmuştur (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). 1171 / 1757 senesinde ise tamir edilen camiye imam ve hatip olarak Mustafa tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). Mustafa’nın 9 Safer 1188 / 21 Nisan 1774 tarihinde vefat etmesi üzerine görevleri oğlu Osman’a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1080, s. 35). 1183 / 1769 yılına ait atama kaydına göre Emir Sultan

Cami’nde cuma günleri vaiz olan Osman’ın vefatı ile vaizlik görevine Mahmud getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1082, s. 56). Yirmi dört yıl boyunca imam ve hatip olarak vazifesine devam eden Osman’ın 19 Rebiülevvel 1212 / 11 Eylül 1797 tarihinde vefatıyla yerine oğlu Ömer tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). Ömer’in 27 Cemaziyülevvel 1250 / 11 Eylül 1797 tarihinde vefat etmesiyle küçük oğlu es-Seyyid Hafız Mustafa imam ve hatiplik görevlerine tevcih edilmiştir. Ancak Hafız Mustafa başka bir mahallenin imametine mutasarrıf olduğu için bu hizmeti yerine getiremeyeceğini bildirmiştir. Bu sebeple imam ve hatiplik vazifelerine es-Seyyid Mehmed Emin tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). Söz konusu caminin günümüzde yalnızca minaresi ayaktaadır. 18 metre yüksekliğinde olan minare, taş işçiliği ile ön plandadır. 1943 yılında cami, harap hale geldiğinden dolayı vakıflar idaresi tarafından yıktırılmış ancak tekrar inşa edilmemiştir (Eriş, 1990, s. 325).

4.1.1.10. Hacı Fakih Mescidi

Hacı Fakih Mahallesi’nde bulunan, Hacı Fakih Mescidi’nin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Hurufat kayıtlarında söz konusu yapıya dair dokuz atama kaydı tespit edilmiştir. Mescide ait ilk kayıt Zilhicce 1112 / Mayıs 1701 tarihli olup müezzin ataması ile ilgilidir. Diğer atama kayıtlarının tamamı imam atamalarını içermektedir. Tespit edilen ilk atama kaydında mescitte müezzin olan Mustafa’nın görevini terk etmesi üzerine vazifesi Abdullah’a verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Muharrem 1124 / Şubat 1712 tarihinde ise mescitte imam olduğu belirtilen İbrahim’in vefatıyla yerine Monla Ömer tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Ömer’in 1176 / 1762 yılında vefat etmesiyle vazifesi İsmail’e tevcih edilmiştir. İmam olan İsmail kendi rızasıyla vazifesini bırakmış ve yerine Mehmed getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). Mehmed’in ise Şevval 1182 / Şubat 1769 tarihinde kendi rızası ile vazifesini bırakmasıyla Hacı Ali’ye imamlık vazifesi tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1082, s. 56). Safer 1188 / Nisan 1774 yılında beratı yenilenen Hacı Ali (VGMA, HRF. d.1158, s. 11) üç yıl sonra imamlık vazifesinden alınarak Mehmed bin Hacı İbrahim’e tevcih verilmiştir. Cemaziyevvel 1197 / Nisan 1783 tarihinde Mehmed’in vefatı dolayısıyla yerine Hasan tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d.1077, s. 136). Hurufat kayıtlarında mescide ait son atama kaydı 28 Cemaziyevvel 1205 / Ocak 1791 tarihli olup Hasan’ın vefatıyla imamlık vazifesinin Veli’ye verildiği bildirilmiştir (VGMA, HRF. d. 537, s. 97).

4.1.1.11. Hacı Bayezid Mahallesi Camii

Hacı Bayezid Mahallesi’nde bulunan caminin daha önce mescit olduğunu

hurufat kayıtlarından öğrenmekteyiz. Rebiülahir 1241 / Ocak 1826 tarihinde yapı mescit statüsündeyken cemaatin fazlalığından dolayı hayır sahipleri tarafından minber eklenerek camiye çevrilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, s. 64). Ancak yapının inşaa tarihi ve banisi bilinmemektedir. Ancak mescide ait Rebiülevvel 1114 / Temmuz 1702 tarihli ilk kayıta Hasan'a daha önceki tarihlerde vazife verilmesi mescidin inşaa tarihinin atama kaydından daha eski olduğunu göstermektedir.

Hurufat kayıtlarında camiye dair altı atama kaydı tespit edilip, ilk kayda Rebiülevvel 1114 / Temmuz 1702 tarihinde rastlanılmıştır. İlk kayıt müezzin atmasına dair olup mescitte müezzin olan Hasan'nın bir kusuru olmadığı halde vazifesini Ali'nin aldığı belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Şaban 1192 / Ağustos 1778 tarihinde ise mescitte imam olan Şeyh Hacı Mustafa'nın vefatıyla yerine oğlu Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). Mehmed'in 21 Zilkade 1226 / Kasım 1811 tarihinde vefatı dolayısıyla vazifesi Ömer bin Osman'a verilmiştir (VGMA, HRF. d. 541, s. 53). 1241 / 1826'da camiye çevrilen yapıya, Seyyid Hafız Abdullah ilk hatip olarak atanmıştır (VGMA, HRF. d. 542, s. 64). Yedi yıl vazifesine devam eden Hafız Abdullah kendi rızası ile hatiplik vazifesinden ayrılmıştır. Yerine ise İsmail bin Süleyman getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). Yirmi dört yıl boyunca görevini yerine getiren Ömer bin Osman'ın vefatından sonra vazifesi oğlu es-Seyyid Hafız Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49).

4.1.1.12. Hacı Hekim Camii

Hacı Hekim Camii, Bergama merkezinde Eski Bahçıvan Pazarı içerisinde yer almaktaydı. Caminin yedi taşlı giriş kapısı üzerinde mevcut iki satırlık inşaa kitabesinde Mevlâna Hacı Hekim tarafından 914 / 1508 yılında inşaa edildiği kaydedilmiştir (Ersoy, 1989, s. 42). Bayatlı'ya göre kaydedilen bir vakfiyede banisi olduğu belirtilen Mehmed oğlu Hekim aynı zamanda Bergama Mollalarındandır (Bayatlı, 1956, s.39). 1530 tarihli tahrir defterinde banisinin ismi "Hekim Hac Halife" ifadesi ile kayıtlıdır. Defterde günlük geliri 56 akçe olan hamam ve ayrıca üç dükkânın gelirleri Hacı Hekim Camii ve muallimhanenin harcamalarına sarf olunacağı belirtilmiştir. Söz konusu gelirden cami imamına yevmi 3 akçe, hatibine 2 akçe, müezzinine 4 akçe, kayyumuna 1 akçe, mütevellisine 3 mektebhane muallimine 4 akçe, cibayet için 1 akçe, 15 cüz okuması için 1 akçe, tamircisine 2 akçe, muarrifine 1 akçe ayrılmıştır (Günay, 1998, s. 108). Hacı Hekim Bergama'da caminin yanı sıra bir sıbyan mektebi ve bunlara gelir sağlaması için bir hamam inşaa ettirmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69; VGMA, HRF. d. 1097, s. 216; VGMA,

HRF. d. 1137, s. 240). Ersoy, camiye gelir sağlayan hamamın, cami yakınında yer aldığını ifade etmiştir (Ersoy, 1989 s. 42).

Hurufat defterlerinde Hacı Hekim Cami'ne dair 46, tevliyet ve tevcih defterinde ise iki atama kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlarda imam, müezzin, hatip, cüzhân, mütevellî, naathan, kayyım, vaiz ve cabi gibi görevlilerin hizmette bulunduğu belirtilmiştir. Bu kayıtlar Rebiülahir 1109 / Ekim 1697 tarihinde başlayıp Şevval 1235 / Temmuz 1820 tarihine kadar devam etmiştir.

Hurufat kayıtlarında Hacı Hekim Cami'ne dair yedi adet imam atama kaydı tespit edilmiştir. Recep 1115 / Kasım 1703 tarihinde imam olan Musa vazifesinden çekilerek yeri oğlu Mehmed'e geçmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Ramazan 1162 / Ağustos 1749 tarihine kadar vazifesine devam eden Mehmed'in vefatıyla oğlu İbrahim'e vazife tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Belirli sürelerde beratı yenilenen İbrahim, Recep 1190 / Ağustos 1776 yılında vefatına kadar vazifesine devam etmiştir. Vefatıyla yeri oğlu Hafız el-Hac Halil'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. 1077, s. 136).

Müezzin atamasına dair hurufat kayıtlarında iki atama kaydı tespit edilmiştir. Rebiülevvel 1109 / Eylül 1697 tarihli İlk kayıta Camide iki akçe ile müezzin olan İbrahim vazifesinden çekilerek yerine Mustafa geçmiştir (VGMA, HRF. d. 1140, s. 202). Zilkade 1147 / Mart 1735 tarihli ikinci atama kaydında müezzin olan İbrahim'in yaşlı ve hasta olduğu artık müezzinlik görevini yerine getiremediği belirtilerek cami vakfın izniyle vazifeden alınıp yerine Monla İbrahim ibn Mehmed müezzin tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223).

Camideki cüzhân ve hatip atamaları XVIII. yüzyıl başlarından takip edilebilmektedir. Muharrem 1116 / Mayıs 1704'te Hacı Hekim Cami'nde bir akçe ile cüzhân olan Nasuh hayatını kaybettiğinden yerine Hüseyin atanmıştır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70) Hüseyin'in akıbeti bilinmemektedir. Altı ay sonra kaydedilen atamada camide cüzhân olan Mehmed'in vefat ettiği vazifesinin ise Musa'ya tevcih edildiği bildirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Zilhicce / Mart ayına gelindiğinde camide cüzhan olmadığı belirtilerek vazifeye Mustafa tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Yine Zilhicce / Mart ayına ait atama kaydında caminin cüzhâna ihtiyaç duyduğu ve vazifenin Ömer'e verildiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Cemaziyelahir 1117 / Eylül 1705'te Ömer'in kendi rızası ile vazifeyi bırakmasıyla yeri İbrahim'e verildi (VGMA, HRF. 1081, s. 71). Rebiülevvel 1124 / Nisan 1712 tarihine kadar cüzhân ataması tespit edilememiştir. Bu tarihte camide

cüzhân olan Zekeriya'nın vefat ettiği yerinin ise oğlu Hamza'ya verildiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72).

Şaban 1132 / Haziran 1720 yılında camide cüzhân olan Hüseyin'in görevini terk etmesiyle yeri İbrahim'e verildi. Yine Şaban ayı içerisinde hatip ve cüzhân olan Ali vazifesini kendi rızası ile bırakmasıyla yerine Hafız Mahmud tayin edildi (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). Aynı tarihli diğer bir kayıta vazifenin Mustafa'ya tevcih edildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1133, s. 1949). Mustafa'nın akıbeti bilinmemektedir. Şaban 1132 / Haziran 1720 tarihine ait dördüncü atama kaydında camide cüzhân olan İsmail'in vazifesini bırakarak yerine Mehmed'in getirildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). Ramazan 1133 / Temmuz 1721 tarihinde dört atama kaydı tespit edilmiştir. Camide hatip ve cüzhân olan Mahmud vazifesini terk ederek yeri Hasan'a verilmiştir. Diğer bir kayıta cüzhânın İbrahim olduğu ve vazifesini yerine getirmediğinden dolayı yerinin Hüseyin'e verildiği kaydedilmiştir. Üçüncü kayıta hatip ve cüzhânlık vazifesi Ali'nden alınarak Mahmud'a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195).

Ramazan 1162 / Ağustos 1749 tarihinde camide hatip ve cüzhân olan Hasan'ın vefatıyla yeri oğlu Ali'ye verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Receb 1168 / Nisan 1755 ve Zilkade 1171 / Temmuz 1758 tarihlerinde beratı yenilenen Ali'nin akıbeti bilinmemektedir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215, VGMA, HRF. d. 1097, s. 216). Safer 1172 / Ekim 1758 yılında cüzhânlık vazifesi Hamza'da olup Hamza'nın vefatı dolayısıyla vazife Hafız Salih'e tevcih edilmiştir. (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216) Hafız Salih'in Zilhicce 1181 / Nisan 1768 yılında vefatıyla oğlu Abdulber'e tevcihat verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 98). 29 Muharrem 1307 / 25 Eylül 1889 tarihine kadar hatiplik ve cüzhânlık vazifelerine dair atama kaydı tespit edilemeyip bu tarihte tevliyet ve tevcih defterinde iki kayda tesadüf edilmiştir. Söz konusu kayıtlarda hatiplik ve cüzhânlık cihetlerinin Hafız Osman Efendi'de olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfın idaresinden sorumlu olan mütevellilere ait birkaç kayıt mevcuttur. Bunlardan ilki Şevval 1116 / Ocak 1705 tarihli olup müteveli olan Hafız Musa'nın vazifesinin Ömer'e verildiği yer almaktadır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Rebiülahir 1117 / Temmuz 1705 tarihli atama kaydında vazifesinin Şeyh Musa'da olduğu ancak Musa'nın vefatından dolayı yerinin Hüseyin'e verildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). 1140 / yılına kadar müteveli kaydı tespit edilememiştir. Bu tarihte ise mütevellinin Hibetullah Mehmed olduğu ancak vefatı dolayısıyla vazifenin Mehmed'e verildiği anlaşılmıştır (VGMA, HRF. d. 1144, s.

199). 28 yıl boyunca vazifesine devam eden Mehmed'in yeri İsmail'e tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Bir akçe ile mütevellî olan İsmail'in herhangi bir kusuru olmadığı halde Ahmed adlı bir kişi Safer 1171 /Ekim 1757 tarihinde vazifeyi kendi üzerine tevcih ettirmiştir. Bu durumda kadı Süleyman Efendi arzıyla vazife tekrardan İsmail'e verilmiştir (VGMA, HRF. 1097, s. 215). İsmail'in akıbeti bilinmemektedir. Safer 1189 / 1727'de cami mütevellisi olan Hafız Halil, eşkıya Sağıncılı Veli'nin yardımcısı olmakla suçlanarak vazifeden alınmıştır. Vazifesi ise Seyyid Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1080, s. 35). Üç ay sonra Seyyid Mustafa'nın iftira ile göreve geldiği anlaşılmıştır. Hafız Halil Hac ibadetini yapmak için Mekke'ye gitmeden önce kardeşini yerine vekil olarak bırakmıştır. Bu esnada Seyyid Mustafa, Hafız Halil'in eşkıya olan Sağıncılı Veli'nin yardımcısı olduğunu söyleyerek vazifeyi kendi üzerine almıştır. Ancak iftira olduğu anlaşıldığında nâib Numan arzıyla vazife tekrardan Hafız Halil'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136).

XVIII. yüzyılda cami görevlilerinden biri naathanlardır. Naathanlar, Hz. Peygamberi methetmek maksadıyla yazılan kasideleri okumakla görevli kimselerdi (Çevrimli, 2019, s. 534). Şevval 1117 / Ocak 1706 tarihinde camide bir akçe ile na'athân olan Ömer kendi rızası ile vazifesinden ayrılarak yerine Hüseyin getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). Safer 1126 / Şubat 1714 tarihli atama kaydında aynı zamanda cüzhân olduğu belirtilen Hüseyin bu tarihte vefat etmiştir. Vazifeleri ise İbrahim'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). İbrahim'in Muharrem 1128 / Aralık 1715 tarihinde başka bir memlekete gitmesinden dolayı vazifeleri Hasan'a verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194).

Caminin diğer atamaları kayyım, vaiz ve cabiye dairdir. Hacı Hekim Cami'nde Ramazan 1109 / Mart 1698 tarihinde kayyım olan İsmail'in vefatıyla vazifesi Muhammed'e tevcih edilmiştir. (VGMA, HRF. d. 1140, s. 202). Yapıda başka kayyım kaydı tespit edilememiştir. Şevval 1139 / Mayıs 1727 tarihinde camide vaiz olmadığı belirtilerek bir akçe ile şeyh Mustafa'ya vazife tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1143, s. 28). Vakıfta câbi olan Mustafa'nın vazifesi Ramazan 1104 / Mayıs 1693'te Ali'ye verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 73). Ramazan 1133 / Haziran 1721 yılına kadar vazifesine devam eden Ali'nin yerine başka bir Ali tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195). İki akçe ile câbi olan Ali'nin Şevval 1136 tarihinde vefatıyla oğlu Hasan'a cihet tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1137, s. 240) Ramazan 1162'de Hasan'ın vefat etmesiyle yerine oğlu Ali'ye berat verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203) 26 Şevval 1213'e kadar vazifesine devam eden Ali'nin vefatıyla ciheti iki akçe ile Hafız İsmail bin Hacı Hafız Halil'e tevcih edildi

(VGMA, HRF. d. 538, s. 133, 26).

4.1.1.13. Hacı İlyas Mahallesi Mescidi

Hacı İlyas Mahallesi'nde bulunan mescidin banisi ve inşa tarihi bilinmemektedir. Hurufat defterlerinde mescide ait beş atama kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlar yalnızca imam atamasına dairdir. Mescit ile ilgili ilk kayda Rebiülahir 1159 / Nisan 1746 tarihinde rastlanılmaktadır. Söz konusu kayıta imam olan Hüseyin'in vefatı bu vazifeyi atama tarihinden önce yaptığını göstermektedir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Dolayısıyla mescidin 1159 / 1746 tarihinden önce inşa edildiği söylenebilir.

1159/1746 tarihli ilk kayıta, İmam olan Hüseyin'in vefatıyla yeri Hacı Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079 s. 203). Otuz dört yıl boyunca imamlık vazifesine devam eden Hacı Mustafa'nın vefat etmesi dolayısıyla vazifesi önce Halil bin Ali'ye verilmiştir. Ancak Hacı Mustafa'nın oğlu Numan bu vazifeyi, kendi hakkı olduğunu savunmuştur. Bu sebeple İmamlık vazifesi Cemaziyelahir 1198 / Nisan 1784 tarihinde Halil'den alınarak Numan'a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077 s. 136). Kırk üç yıl boyunca vazifesine devam eden Numan'ın vefatıyla yeri cemaatten seçilen, es-Seyyid el-Hac Ali bin es-Seyyid el-Hac Bektaş'a verilmiştir (VGMA, HRF. d. 542 s. 64). Yevmî bir akçe ile imam olan Seyyid el-Hac Ali kendi rızası ile görevini bırakmıştır. Bu sebeple imamlık vazifesi Seyyid Hafız Osman bin Ali'ye tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, s. 65).

4.1.1.14. Hacı Nebi Mahallesi Mescidi

Hacı Nebi Mahallesinde bulunan mescidin bânisi ve inşa tarihi bilinmemektedir. Hurufat defterlerinde mescit görevlilerine ait beş atama kaydı arşiv ile tevliyet ve tevcih defterinde ise birer atama kaydı tespit edilmekle beraber kayıtların tamamı imam atamasıyla ilgilidir. Mescide dair ilk kayıt 1173 / 1760 yılına aittir. Söz konusu kayıta imamlık vazifesinin kimse üzerinde olmadığı belirtilerek yevmî bir akçe ile Seyyid Ali'ye vazife tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1082, s. 56). Zilkade 1188/Haziran 1760 yılında beratı yenilenen Seyyid Ali, (VGMA, HRF. d. 1158 s. 11) Zilkade 1195 / Ekim 1781 yılında imamlık vazifesinden kendi rızası ile çekilmiştir. Yerine ise Süleyman bin Ahmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077 s. 136). Süleyman bin Ahmed'in Zilkade 1202 / Ağustos 1788 tarihinde görevden alınmasıyla vazifesi Hasan bin Mehmed'e tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1074 s. 82). On üç yıl boyunca vazifesini sürdüren Hasan'ın vefatı dolayısıyla görevi Seyyid Ebu Bekir bin Ahmed'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 538 s. 133). Ebu

Bekir'in 1261 yılında vefat etmesiyle, kırk altı yıl süren görev süresi son bulmuştur. Yeri ise es-Seyyid Ali bin Mehmed'e tevcih edilmiştir (BOA, C.EV. 112-5600). Tevliyet ve tevcih defterinde tespit edilen camiye ait son atama kaydı 28 Safer 1308 / 13 Ekim 1890 tarihli olup Hacı Mustafa Efendi imamlık vazifesine tayin edilmiştir (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 140). Tespit edilen son atama kaydı, mescidin XIX. yüzyılın sonuna kadar ayakta kaldığını göstermektedir.

4.1.1.15. Hoca Sinan Camii

Günümüzde Turabey Mahallesi'nin Yanık Konaklar civarında bulunan Hoca Sinan Camii, mescide minber eklenerek camiye dönüştürülen yapılardandır. Rebiülevvel 1240 / 21 Kasım 1824 tarihli atama kaydında Hoca Sinan Mescidinin cemaatinin fazlalığı sebebiyle ahaliden bir hayırsever tarafından minber yaptırılarak camiye dönüştürüldüğü bilgisi mevcuttur (VGMA, HRF. d. 542 s. 64). Bergama voyvodası Abdullah Ağa'nın 27 Cemaziyülevvel 1241 / 7 Ocak 1826 tarihli vakfiyesi bizlere söz konusu mescide minber yaptırarak camiye dönüştüren kişinin Abdullah Ağa olduğu bilgisini vermektedir (VGMA, 595, 39). Bu sebeple mescidin camiye dönüştürülme tarihi olarak 1240 / 1824 yılını gösterebiliriz. Söz konusu Rebiülevvel 1240 / 21 Kasım 1824 tarihli atama kaydına göre mescit, cami olduktan sonra hatibe ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple Hafız Osman, hatip olarak tayin edilmiştir. Bu tarihten sonra kimlerin camide görev yaptığı tespit edilememiştir.

Voyvoda Abdullah Ağa vakfiyesi cami hakkında birtakım bilgiler vermesi açısından ilgi çekicidir. Buna göre; Abdullah Ağa üç yüz kırk adet zeytin ağacını ve bir kısım zeytin bahçesinin müteveli eliyle her yıl kiraya verilip yıllık hasıl olan kira ve bir kısım hasılatı Hoca Sinan Cami'nin giderlerini karşılamak için dört hisseye bölmüştür. Birinci hisse caminin hatibine, ikinci hisse imamına, üçüncü hisse caminin yazlığı ve sofasında bulunan bir adet kandilin yağına ve üçüncü hisseden artanı kayyum olan kişiye verilecektir. Ancak kayyum olan kişi kandilin hizmetini de yerine getirmekle yükümlüdür. Ayrıca pazartesi ve Cuma gecelerinde kandil sabaha kadar yandırılacak. Bu sürede kandil yağı lazım olursa masrafı müteveli yardımı ile üçüncü hisseden alınıp fazla kalanı da camide kayyum olan ve kandile hizmet eden kişiye verilecektir. Dördüncü hisse ise dört hisseye bölünüp bir hissesi müteveli ve nâzıra verilecek. Abdullah Ağa kalan üç hisseden birini Kadı Hayrettin Medresesi'nin onarımına, ikinci hisseyi Müfî Medresesi şadırvanının onarımına ve üçüncü hisseyi ise Hoca Sinan Camii onarımına ayırmıştır (VGMA, 595, s. 39). Dolayısıyla cami giderlerinin Abdullah Ağa vakfından karşılandığı, camide bir adet yazlık ve sofa bulunduğu, pazartesi ve Cuma gecelerinde sabaha kadar kandil

yandığını ve yapının Abdullah Ağa tarafından tamir edildiği ve onarıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu cami Abdullah Ağa'nın himaye ve tamirâtı sayesinde günümüze kadar ayakta kalmayı başarmıştır.

Hurufat defterlerinde Hoca Sinan Mescidi görevlileri hakkında birtakım bilgilere tesadüf edilmiştir. Kayıtlarda en erken atama kaydı mescidin inşa edildiği tahmin edilen 1005 yılından 119 yıl sonra yani Muharrem 1124 (Şubat 1712) tarihinde yapılmıştır. Kayda göre mescitte bir akçe ile imam olan Hacı Muhammed'in vefatı ile vazifesi oğlu Mustafa'ya tevcih edilmişti (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Şevval 1132 / Ağustos 1720 tarihinde ise Hacı Muhammed işinin ehli olmaması sebebiyle görevinden alınmıştır. İmamlık görevine ise Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. 1133, s. 194). Üç yıl sonra Mehmed'in vefatı ile oğlu Ali'ye tevcihat verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195). Recep 1168 / Nisan 1755 tarihli kayıta ise imamlık vazifesi "Ömer mahlûlünden İmam Ali'ye" verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). 1171 / 1751 yılında beratı yenilenen İmam Ali 24 Muharrem 1188 / Mart 1774 tarihinde görevinden feragat ederek yerine Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216; VGMA, HRF. d. 1080, s. 35). İmam Mehmed, 15 Safer 1229 / 6 Şubat 1814 tarihinde vefatına kadar görevini sürdürmüştür. Vazifesi ise oğlu Mehmed'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). 29 Rebiülevvel 1240 / 21 Kasım 1824 tarihli atama kaydında Hoca Sinan Mescidi'nin camiye dönüştürüldüğü bilgisi mevcuttur (VGMA, HRF. d. 542, s. 64). Camiye dönüştürüldükten sonra 21 Muharrem 1316 / 24 Şubat 1908 tarihinde ayakta olduğunu, bu tarihe kadar atamaların devam ettiğini tevliyet ve tevcih defterinde tespit edilen atama kaydı haber vermektedir. Ayrıca bu kayıta hitabet cihetinin İbrahim Efendi'ye verildiği anlaşılmaktadır (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 140). Yapının harim kubbesi sekizgen kasnak üzerinde olup dışı kiremitle örtülüdür. Son cemaat yerinin yüzeyi ise ahşaptır. Giriş kapısı ise kuzey yönünde yer almaktadır (Ersoy, 1989, s. 34).

4.1.1.16. Ilıca Mahallesi Mescidi

Ilıca Mahallesi'nde bulunan mescide hurufat defterlerinde tesadüf edilmektedir. Yapıya dair yalnızca bir kayıt tespit edilmiştir. Söz konusu Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703 tarihli atama kaydında mescitte imam olmadığı belirtilerek vazife Hüseyin'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Mescidin banisi ve inşa tarihi bilinmemektedir.

4.1.1.17. İane-i Mahalliye Camii

Bergama kazasında olduğu belirtilen cami hakkında sadece Rebiülevvel 1169 / Aralık 1755 tarihli bir atama kaydı mevcuttur. Atamada yapı “İane-i Mahalliye Camii” şeklinde kaydedilmiş ancak yeri detaylandırılmamıştır. Camide hasbi şekilde hatip olan Salih Halife’ye ait beratın yenilendiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Bilahare bulunduğu mahalle ya da banisi ismiyle kaydedildiğini tahmin edilen yapının Bergama’daki hangi yapı olduğu tespit edilememiştir.

4.1.1.18. İbn-i Mürsel Mahallesi Mescidi

İbn-i Mürsel Mahallesi’nde bulunan mescide dair hurufat defterlerinde dokuz atama kaydı mevcuttur. Hurufat defterlerinde mescide ait ilk kayıt, XVII. yüzyılın sonlarına aittir. Söz konusu Safer 1103 / Ekim 1691 tarihli kayıta mescitte imam olan Abdullah’ın vefat ettiği yerine ise Mehmed’in tayin edildiği yazılıdır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Abdullah’ın vefat etmesi mescitte atama tarihinden önce görev yaptığına işaret etmektedir. Dolayısıyla mescidin inşa tarihinin bu atama kaydından eski olduğu söylenebilir. Yapının inşa tarihi ve banisi şimdilik bilinmemektedir.

İbn-i Mürsel Mescidi’ne dair mevcut kayıtlardan Şevval 1111 / Mart 1700 tarihli atama müezzin ataması ile ilgiliyken (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69) diğer atama kayıtlarının tamamı imam ataması ile ilgilidir. Şevval 1111 / Mart 1700 tarihinde mescitte müezzin olan Hüseyin’in vefatıyla yerine başka bir Hüseyin’in tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). İmam olan Mehmed’in yaklaşık 65 yıl süren vazifesi ise Recep 1168 / Aralık 1764 yılında İsmail’e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Dört yıl sonra beratı yenilenen İsmail Muharrem 1188 / Mart 1774 tarihinde kendi rızasıyla vazifesini bırakmış ve vazifesi oğlu Abdullah’a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216; VGMA, HRF. d. 1080, s. 35). Abdullah’ın on iki yıl süren imamlık vazifesi Şaban 1202 / Mayıs 1788 tarihinde vefatıyla son bulmuştur. Boş kalan vazifesine ise Abdurrahman bin Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1074, s. 82). 23 Zilhicce 1210 / 29 Haziran 1796 tarihinde Abdurrahman’ın kendi rızası ile vazifesini bırakması üzerine yeri Hafız Ahmed bin Hüseyin’e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). On yıl boyunca imamlık vazifesine devam eden Hafız Ahmed Cemaziyelevvel 1227 / Mayıs 1812 yılında vazifeden çekilerek yerini oğlu Hafız’l-kurra Mehmed Hamdi’ye bırakmıştır (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). İmam olan Hafız’l-kurra Mehmed Hamdi’nin 11 Zilkade 1240 / 27 Haziran 1825 tarihinde vefatıyla yeri oğlu Ahmed’e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, s. 64). 1240 / 1825 tarihli son atama kaydı mescidin XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ayakta olduğunu göstermektedir.

4.1.1.19. İbrahim Paşa Camii

Bergama'da bulunduğu belirtilen İbrahim Paşa Cami'ne dair hurufat kayıtlarında bir atama kaydı tespit edildiğinden camiye dair etraflı bilgi elde edilememiştir. Sadece Zilhicce 1117 / Mart 1706 tarihli bu atama kaydında camide imam olan Nasuh'un vefatıyla vazifesinin Osman'a tevcih edildiği belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). Diğer yandan İbrahim Paşa Vakfı görevlilerine dair üç atama kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlar Rebiülevvel 1141 / Ekim 1728 tarihinde başlayıp Cemaziyelahir 1171 / Şubat 1758 tarihine kadar devam etmektedir. Cami banisi olduğu tahmin edilen İbrahim Paşa'nın tarihi şahsiyetine ve vakfı ne zaman kurduğuna dair bilginin bulunmadığı kayıtlarda onun sadece bazı dükkanlar ve odalar vakfettiği yer almaktadır. Söz konusu kayıtlar sadece tevliyet cihetine yapılan atamaları içermekte olup vakfın şartları ve hizmetleri hakkında bilgi vermemektedir. Rebiülevvel 1141 / Ekim 1728 tarihli ilk atama kaydında vakıfta üç akçe ile müteveli olan Hacı İbrahim kendi rızası ile vazifesini bırakarak yerine vakıf evladından Mehmed geçmiştir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199). Cemaziyelevvel 1168 / Şubat 1755 tarihli kayıta müteveli vazifesinin evladiye üzere Mustafa'ya tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Cemaziyelahir 1171 / Şubat 1758 tarihli son atama kaydında ise müteveli olan Mustafa'nın beratı yenilenmiştir.

4.1.1.20. İplikçi Yunus (Harputlu) Mescidi

Hurufat defterlerinde yer alan yapı "İplikçi Yunus Mescidi" veya "İplikçi Yunus Mahallesi Mescidi" ifadeleri ile kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69; VGMA, HRF. d. 539, s. 165). Kayıtlarda tespit edilen mescidin günümüzde İnkılap Mahallesi, Harputlu Sokağı'nda bulunan Harputlu veya İplikçi Yunus Mescidi adlarıyla bilinen mescit olduğu tahmin edilmektedir. Bu mescidin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesinde, Harputluzâde Murtaza oğlu Hacı Mustafa Ağa tarafından 1224 / 1809 yılında inşa ettirildiği yazmaktadır (Ersoy, 1989 s. 63). Ancak Bergama Hurufat kayıtlarında söz konusu mescide dair atama kayıtlarının Safer 1103 / Ekim 1691 tarihinde başlayıp Zilhicce 1244 / Haziran 1829 yılına kadar devam etmesi dolayısıyla (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69; VGMA, HRF. d. 543, s. 49) İplikçi Yunus Mescidi'nin kitabede mevcut tarihten 118 yıl öncesinde ayakta olduğunu ve inşa tarihi olarak bilinen kitabenin bir onarım kitabesi olduğu değerlendirilmektedir.

Mescide adını veren İplikçi Yunus aynı zamanda mahalleye de adını veren bir zattır. Birtakım rivayetlere göre mahallenin ilk sakinlerinden olup pamuktan iplik eğirip satmıştır. Zamanla bulunduğu yerin mahalleye dönüşmesi ile söz konusu İplikçi Yunus Mescidi'nin de bu süreçte inşa edildiği tahmin edilmektedir. Ancak

kim tarafından ve hangi tarihte inşa edildiğine dair elimizde kesin bir kayıt bulunmadığını belirtmekte fayda var. İplikçi Yunus'un mezarının mescitte bulunan hazirede bulunması sebebiyle mescidin ilk adının İplikçi Yunus Mescidi olduğu belirtilmelidir. Söz konusu mescit 1224 / 1809 tarihli kitabesine göre, Harputluzâde tarafından onarıldıktan sonra Harputlu Mescidi adını almıştır.

İplikçi Yunus Mescidi'nin imamlık cihetine ait hurufat defterlerinde dört adet tevcih kaydı mevcut olup ilk tevcih kaydı Safer 1103 / Ekim 1691 yılında yapılmıştır. Kayda göre Hacı Mehmed'in imamlık beratı yenilenmiştir. Bu sebeple mescidin bu tarihten daha önce ayakta olduğundan şüphe yoktur (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). 11 Rebiülevvel 1222 / 19 Mayıs 1807 tarihinde imam olan Mustafa'nın vefatı ile vazifesi İbrahim bin Mustafa'ya tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 539, s. 165). Beş yıl boyunca imamlık vazifesine devam eden İbrahim bin Mustafa'nın vefatından sonra oğlu Mehmed bin İbrahim imamlık vazifesine tayin edildi (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Mehmed bin İbrahim'in 1244 / 1828 yılında vefatıyla oğlu İbrahim Edhem imamet cihetine mutasarrıf olmuştur (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). Yapı olarak enine dikdörtgen planlı olan Harputlu Mescidi ahşap çatılı olarak inşa edilmiştir. Bir harim ve son cemaat yeri mevcuttur (Ersoy, 1989 s. 63). Zamanla tamir ve onarım gören mescit günümüzde ibadete açık olarak hizmet vermektedir.

4.1.1.21. Kadı Hayreddin Camii

Kadı Hayreddin Mahallesi'nde bulunan yapının Kadı Hayreddin tarafından inşa ettirildiği sanılmaktadır (VGMA, HRF. d. 1081 s. 69). Ancak yapının inşa tarihi tespit edilememiştir. Hurufat defterlerinde yapıya ait en erken tarihli atama kaydı Safer 1103 / Ekim 1691 tarihli olup bu tarihte caminin mescit olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Mescit Şaban 1180 / Ocak 1767 tarihinde minber eklenerek camiye çevrilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97).

Kadı Hayreddin Mahallesi günümüzde İnkılap Mahallesi adıyla anılmaktadır. Arşiv kayıtları ve yapılan araştırmalar Kadı Hayreddin Mahallesinde Yeni ya da Yeşilli adlarıyla anılan bir caminin varlığından söz etmektedir. Yeni Cami'nin 1229 / 1814 yılında İbrahim Nazif Ağa tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir (BOA, C.MF. 76-3754, s. 1; Eriş, 1990, s. 325; Bayatlı, 1956, s. 58) Kadı Hayreddin ile Yeni Cami'nin inşa yılı ve banileri dikkate alındığında farklı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Hurufat kayıtlarında Kadı Hayreddin Cami'ne ait 24 atama kaydı tespit edilmiştir. Bu kayıtlarda camide imam, müezzin, hatip, Muhammediyehân'ın görev yaptığı görülmektedir

Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703 tarihinde mescitte imam olan Mustafa'nın vefatıyla vazifesi Ömer'e tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Bir yıl sonra Ömer'in vazifesini bırakmasıyla yerine Hasan getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70) Zilhicce 1116 / Mart 1705 tarihli atama kaydında Mustafa'nın imam olduğu ancak vefatından dolayı vazifenin oğlu Ömer'e verildiği anlaşılmıştır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Ramazan 1133 / Haziran 1721 tarihine kadar görevine devam eden Ömer'in vazifeden çekilmesiyle yeri Molla Halil'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195). Mescitte on beş yıl boyunca imamlık yapan Halil'in vefat etmesiyle yerine Abdurrahman bin Ali'ye tayin olundu (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Abdurrahman ibn Ali'nin Zilhicce 1149 / Nisan 1737 tarihinde vazifesinden çekilmesiyle yeri Hacı Ali ibn Hüseyin'e verildi (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Ali'nin memleketine gitmesiyle vazifesi dört sene boyunca boş kalmıştır. Rebiülevvel 1153 / Haziran 1740 tarihinde Muhammed mescide imam olarak atanmıştır (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Recep 1162 / Haziran 1749 tarihinde Mehmed'in vefatı dolayısıyla imamlık vazifesi Süleyman'a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). 1180 / 1766 yılına kadar vazifesine devam eden Süleyman kendi rızası ile vazifesinden ayrılınca yerine Mahmud getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). Mahmud 14 Cemaziyelevvel 1210 / 26 Kasım 1795 tarihinde vazifesinden ayrılarak yerini oğlu Mehmed'e bırakmıştır (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). 19 yıl boyunca vazifesine devam eden Mehmed'in vefatıyla vazifesi oğlu Mahmud'a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). İki yıl süre ile vazifesini eda eden Mahmud'un vefatıyla imamlık vazifesi kardeşleri Hasan ve Hüseyin'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 112).

Camiye dair hatip atama kayıtları Şaban 1180 / Ocak 1767 tarihinde mescidin camiye çevrilmesi ile başlamıştır. Caminin ilk hatibi olarak Mahmud'a vazife tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). Safer 1188 / Nisan 1774 yılında beratı yenilenen Mahmud (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11) 14 Cemaziyelevvel 1210 / 26 Kasım 1795 tarihine kadar vazifesine devam etmiştir. Bu tarihte vazifesini bırakan Mahmud'un yerine oğlu Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). Hatip olan Mehmed'in 26 Cemaziyelahir 1229 / 15 Haziran 1814 tarihinde vefatıyla büyük oğlu Hüseyin bin Mehmed'e vazife tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Safer 1103 / Ekim 1691 tarihli atama kaydında mescitte müezzin olan Mustafa kendi rızasıyla vazifeyi Mehmed'e bırakmıştır. Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703 tarihinde Mahmud'un feragat etmesiyle vazifesi Ömer'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Recep 1162 / Haziran 1749 yılına kadar vazifesine devam eden Ömer'in vefatıyla müezzinlik Ahmed'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s.

203).

Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin yazdığı Muhammediye adlı eseri okuyan kişilere muhammediyehân denilmektedir (Uzun, 2020, s. 583). Hurufat defterlerinde Kadı Hayreddin Cami'nde muhammediyehân atamasına dair iki kayıt tespit edilmiştir. Zilkade 1108 / Mayıs 1697 tarihli ilk kayıta muhammediyehân olan Abdi'nin vefatıyla vazifesi Ömer'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1140, s. 201) Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703 tarihinde Ömer'in beratı yenilenmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69).

Tevliyeti evlada meşruta olan Kadı Hayreddin Vakfı'na dair kayıtların önemli bir kısmını mütevellî atamaları oluşturmaktadır. Hurufat defterlerinden tespit edilen Ramazan 1109 / Mart 1698 tarihli atama kaydında öşür gelirinden iki akçe alan ve vazifesi belirtilmeyen Mustafa'nın vefatıyla yeri Abdurrahim'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. 1140, s. 202). 1124 / 1712 yılına ait kayıta vakıf evladından mütevellî olan Mehmed'in vefatı dolayısıyla yerine Mehmed ve İbrahim tayin edilmiştir (BOA, AE.SAMD.III. 56-5579). 1171 / 1757 yılında Mehmed'in vefatı üzerine hissesi oğulları el-Hac İbrahim ve Halil'e teslim edildi (BOA, C.EV. 615-31013). 29 Safer 1204 / 18 Kasım 1789 tarihli kayıta Kadı Hayreddin Vakfı'ndan üç çeyrek hisseye sahip olan Mustafa hissesini kendi rızası ile oğlu İbrahim'e vermiştir (BOA, C.EV. 503-25410). 17 Zilhicce 1258 / 19 Ocak 1843 tarihli tevcih kaydında vakfın mütevellisi olan Ümmü Gülsüm bint Halil'in vefatı dolayısıyla cihet kız kardeşi Hatice Hatun'un kızı Ayşe'ye tevcih edilmiştir (BOA, C.EV. 189-9421).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında caminin gelir giderlerine dair bilgiler muhasebe defterlerinde yer almaktadır. Nitekim 1292 / 1875 yılına ait muhasebe defterinde, vakfın mütevellisinin Fatma Hatun olduğu ve bu seneye ait öşür vergisinden 14000 kuruş gelirin olduğu tespit edilmiştir. Bu gelirden Kadı Hayreddin Camii müezzinine 410 kuruş, vaize 100 kuruş, mukabele hocasına 300 kuruş, caminin tamir masraflarına 750 kuruş ve mürettebat hazinesine 3110 kuruş olmak üzere toplamda 4670 kuruş giderinin olduğu hesaplanmıştır. Giderlerden kalan 9330 kuruşun ise mütevellîye verildiği belirtilmiştir (BOA, EV.d. 18971, s. 44)

12 Ramazan 1312 / 9 Mart 1895 tarihli tevliyet ve tevcih defterinde tespit edilen bir belgede, bu tarihte Fatma Hatun'un mütevellî olarak vazifesine devam ettiği görülmektedir. Her yıl cami için mezradan alınan gelirle bal mumu, zeytin yağı alınmakta. Müezzin ile Ramazan-ı şerif günlerinde mukabele okuyan hafızlara

verilen ücret ve caminin tamir gibi masrafları karşılandıktan sonra kalan gelir mütevelliyeye verilmektedir. Fatma Hatun mahkemeye başvurarak bu yıl Kadı Hayreddin mezrasının gelirinin kendisine verilmediğini ifade etmiştir. Mahkeme durumu değerlendirerek Fatma Hatun’a söz konusu gelirin teslim edileceğini bildirmiştir (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 138).

4.1.1.22. Kurşunlu (Hacı Hasan) Camii

Hurufat kayıtlarında, yapının adı ve mevcut olduğu yer “Kurşunlu Mahallesi’nde Kurşunlu Câmî” ifadesi ile kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Kurşunlu Camii, bugün Zafer Mahallesi, Hükümet Caddesi üzerinde Hükümet Konağının yanında bulunmaktadır (Ersoy, 1989, s.14). Bayatlı, adını kubbesinde bulunan kurşun kaplamadan aldığını tahmin etmektedir (Bayatlı, 1956, s.37). Vakfiye kayıtlarında, “Hacı Hasan Camii” adı ile de yer alan (VGMA, 579, 660) yapının doğu duvarında bulunan kitabesinden anlaşıldığı üzere Sâfi oğlu Hacı Hasan tarafından 837 / 1439 yılında yaptırılmıştır (Ersoy, 1956, s.15; Bayatlı, 1956, s. 37). Nitekim Hasan bin Sâfi’ye ait 837 / 1439 tarihli bir mezar taşı da cami avlusunda bulunmaktadır. Bu taşın cami banisine ait olduğu değerlendirilmektedir (Bayatlı, 1956, s. 38).

Hurufat defterlerinde Kurşunlu Cami’ne ilk olarak 1110 / 1698 yılında bir akçe ile müezzin Ahmed’in vefatıyla Mustafa’nın tayin edildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1140, s. 202). Muharrem 1120 / Mart 1708 tarihinde camide hatip olan Musa’nın kendi rızasıyla görevini bırakması üzerine hatiplik ve imamlık görevleri İbrahim’e verilmiştir. İbrahim’in 1122 / 1710 yılında vefatını müteakip görevleri oğlu Ali’ye tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 193). Dört yıl sonra Ali’nin vefatıyla hatiplik vazifesine Ömer tayin edilmiştir. Müezzin Mustafa’nın Muharrem 1131 / Kasım 1718 tarihinde vefatından sonra müezzinlik görevi İbrahim’e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). Camide bir akçe ile imam olan Ali’nin Ramazan 1133 / Haziran 1721 tarihinde vefatı ile yeri Hafız Ömer’e tevcih edildi. Yine aynı tarihte camide hatip olan Ömer ise kendi rızası ile görevinden feragat etmesi ile hatiplik görevine Yusuf tayin edildi (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195). 1140 / 1727 yılında Kurşunlu Camide imam ve hatip olarak görev yapan Ömer’in vefatı üzerine yerine İbrahim tayin edildi. Ancak Ömer’in oğulları Mehmed ve Ali’nin İbrahim’in görevi yabancı birinden alıp hakkıyla eda etmemesinden dolayı imam ve hatiplik görevleri İbrahim’den alınarak, hatiplik görevi Mehmed’e, imamlık görevi de Ali’ye tevcih olunmuştur (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199).

Safer 1154 / Nisan 1741 tarihli atama kayıtlarında Kurşunlu Cami’de imam ve hatip olan İbrahim bin Abdullah’ın vefatıyla yerine Doğancılar Mahallesi ahalisinden Abdullah tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Diğer yandan Zilhicce 1159 / Aralık 1746 tarihinde cami imam ve hatibi Abdurrahman bin Mehmed’in yerine İbrahim getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). 1168 (1755), 1171 / 1758 yıllarında ise imam ve hatip İbrahim’in beratı yenilenmiştir (VGMA, HRF. d.1097, s. 215). 1188 / 1760 tarihli atama kaydında ise camide imam ve hatip olan Durmuşzâde Mustafa’nın beratı tecdit edilmiştir (VGMA, HRF. d.1158, s. 11). 1197 / 1782 yılında Cami hatibi olan Mustafa’nın kendi rızası ile görevini bırakması üzerine yerine İbrahim bin Muslihiddin tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d.1077, s. 136). İbrahim’in Şaban 1227 / Ağustos 1812 tarihinde vefatını müteakip imam ve hatiplik görevleri Ahmed’e verilmiştir (VGMA, HRF. d.540, s. 111). Ahmed’in 14 Cemaziyülevvel 1237 / 6 Şubat 1822 tarihinde vefatıyla görevi oğlu Seyyid Süleyman’a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d.540, s. 112). Ancak 17 Cemaziyelahir 1241 / 22 Ocak 1826 tarihinde İbrahim bin Muslihiddin’nin oğlu Molla Mehmed mahkemeye başvurup babasının Kurşunlu Cami’de imam ve hatiplik görevlerine mutasarrıf iken vefat ettiğini ve kendisinin Bergama dışında olması sebebiyle Ahmed’in, babasının görevini kendi üzerine tevcih ettirdiğini belirtmiştir. Ahmed’in vefatından sonra da söz konusu görevlerin oğlu Süleyman’a verilmesi üzerine Molla Mehmed, Ahmed’in kendisini mahrum ve mahcur ettiğini bildirerek imam ve hatiplik görevlerinin Ahmed’den alınarak kendisine tevcih edilmesini talep etmiştir. Anadolu kazaskeri Mustafa Paşazâde Mir Mehmed Tahir Efendi ilamı üzerine Ahmed görevden alınarak vazifesi Molla Mehmed’e tevcih verilmiştir VGMA, HRF. d. 542, 64).

XIX. yüzyılda Bergama’da Kurşunlu Cami’ne ait dört adet vakfiye kaydı tespit edildi. Vakfiyelerde caminin şekli ve müstemilatı hakkında bilgi verilmeyip yalnızca vakıf gelirlerinden cami görevlilerine verilecek ücret esas alınmıştır. İlk olarak 10 Cemaziyülevvel 1228 / 11 Mayıs 1813 tarihli vakfiyede Hacı Hüseyin Ağa bin el-Hac Hasan Ağa, vakfettiği mallarından elde edilen gelirden Kurşunlu Cami imamına yıllık beş kuruş verilmesini şart eylemiştir (VGMA, 580, 1). Palamut Nahiyesine bağlı Paye Karyesi ahalisinden İbrahim bin Hüseyin, 1 Muharrem 1229 / 24 Aralık 1813 tarihli vakfiyesinde ise bir mağaza, bir zeytinyağı mengenesi, on iki kıta zeytin bahçesi, Hacı Farisî eşcârları adıyla bilinen bahçelerini, Yeni Han ismiyle meşhur olan bir han, altı bakkal dükkânı, bir fırının bulunduğu arsalarını vakfetmiştir. Buradan elde edilen gelirlerden Kurşunlu Cami’nin imamına ve hatibine yevmi sekizer akçe, müezzine yevmi beş akçe ve ferraşına yevmi beş akçe ve camide yıllık seksen kıyye zeytin yağı verilmesini istemiştir. İbrahim bin

Hüseyin'in hazırlattığı vakfiyede Kurşunlu Cami adı "Kurşunlu Mahallesi'nde kâin Hacı Hasan Cami-i şerifi" şeklinde geçmektedir (VGMA, 580, 1).

Kurşunlu Cami'ne vakfiyesinde yer verenlerden biri Kara Osmanzâde Mehmed Ağa İbni'l-Hâc Ömer Ağa'dır. 15 Rebiülahir 1229 / 6 Nisan 1814 tarihli büyük vakfiyesinde, Kurşunlu Camii görevlilerine de vakfettiği malların gelirlerinden cami imamına yevmî beş akçe, hatibine yevmî üç akçe ve müezzine de yevmî üç akçe vazife verilmesini şartları arasında belirtmiştir (VGMA, 580, 35). Aynı şekilde 1 Cemaziyelahir 1229 / 21 Mayıs 1814 tarihli, İbrahim Nazif Ağa İbn Hüseyin Ağa, vakfiyesinde caminin adı "Kurşunlu Hacı Hasan Cami" şeklinde belirtilmiştir. Bergama'da bir çok hizmet için vakıf kuran İbrahim Nazif Ağa, Kurşunlu Cami'nin imamına yevmî otuz akçe, hatibine ise yevmî on akçe verilmesini istemiştir (VGMA, 580, 39). Vakfiye kayıt tarihleri incelendiğinde, Kurşunlu Cami imam ve hatibi, Muslihiddin'nin vefatından sonra görevleri üzerine tevcih ettiren Ahmed adlı kişidir. Hurufat kayıtlarında belirtildiği üzere Muslihiddin oğlu Molla Mehmed'in uzunca bir yıl sonra camiye farklı tarihlerde çeşitli tamirler yapılarak birçok kısımları sıva ve badana ile kapatılmıştır. Asırlardır ayakta kalmayı başaran Kurşunlu Cami günümüzde de ibadete açık bir şekilde varlığını devam ettirmektedir.

Mimari yapısı itibariyle Kurşunlu Camii, kare planlı olup tek kubbelidir. Doğusunda son cemaat yeri ve minaresi mevcuttur (Ersoy, 1989, s.14). Bayatlı camide yılan kabartmalı bir taşın sökülüp İzmir'e götürüldüğü esnada denize düşürüldüğünü Prof. Dr. Schazman'dan öğrendiğini belirtmiştir. Cami avlusu daha önce mezarlık olup bazı mezarlar da burada bulunmaktaydı. İki büyük vakfiyesi ile birçok hayır işinde bulunan Karaosmanoğullarından Hacı Ömer bin Hacı Mehmed Ağa'nın 1247 (1824) tarihli mezar taşı da Kurşunlu Camiden Müze Bahçesine nakledilmiştir (Bayatlı, 1956, s. 38).

4.1.1.23. Paşazâde Mescidi

Paşazâde Mescidi, hurufat kayıtlarına göre Saray Mahallesinde inşa edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Mescidin banisi kayıtlarda tespit edilememiştir. Ancak yine Saray Mahallesi'nde mevcut Paşazâde Medresesi'nin Paşazâde Hacı Mustafa bin Hacı İbrahim tarafından yaptırıldığı ve Paşazâde Medresesi adını alması sebebiyle söz konusu mescidin banisinin de Paşazâde Hacı Mustafa bin Hacı İbrahim olduğu düşünülebilir. Mescidin inşa tarihi ise tespit edilememektedir.

Hurufat kayıtlarında Paşazâde Mescidi için yapılan en erken tarihli atama

Zilkade 1148 / Mart 1736 tarihli olup bir akçe ile imam olan Monla Osman'nın vefatı üzerine vazifesi Monla İsmail'e verildi (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Monla İsmail'in Cemaziyelahir 1162 / Mayıs 1749 tarihinde vefat etmesi ile imamlık görevi Ahmed'e inâyet buyuruldu (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Şevval 1172 / Mayıs 1759 tarihinde beratı yenilenen Ahmed'in vazifesi Muharrem 1188 / Mart 1774'te vefatı ile son bulmuştur. İmamlık vazifesine ise Cafer tayin edildi (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216; VGMA, HRF. d. 1080, s. 35). Rebiülevvel 1203 / Kasım 1788 tarihinde Cafer'in vazifesinden ferağı sonucunda Nasuh bin Mehmed'e tevcih buyurulmuştur (VGMA, HRF. d. 1074, s. 82). Nasuh'un Rebiülevvel 1225 / Nisan 1810 tarihinde vefat etmesinden sonra yerine oğlu Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 541, s. 53). İki yıl sonra Mehmed bin Nasuh'un vefat etmesi ile vazifesine Hafız Hüseyin bin Mustafa tayin edildi (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Rebiülahir 1235 / Ocak 1820 tarihinde Mustafa'nın bilâ-veled vefatı üzerine Seyyid Halil imamlık görevine tevcih edildi. Yaklaşık bir yıl sonra Seyyid Halil'in görevinden feragat etmesi üzerine vazifesi Bergama müftüsü Seyyid Şeyh Mehmed'e tevcih olundu (VGMA, HRF. d. 540, s. 112).

4.1.1.24. Serdar Hacı Mehmed Ağa Mescidi

Serdar Hacı Mehmed Ağa Mescidi'nin bulunduğu yer, bir kayıta "Pir Sinan yakınında" şeklinde ifade edilirken (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97), diğer bir kayıta ise "Bedestan'nın yakınında" şeklinde kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11; VGMA, HRF. d. 538, s. 133) Mescidin ne zaman inşa edildiği ve baninin kim olduğu bilinmemektedir. Ancak Serdar Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırıldığı veya onarıldığı için mescide adının verilmiş olması muhtemeldir. Hurufat kayıtlarında mescit ile ilgili üç adet atama kaydı tespit edilmiştir. Kayıtlarda sadece imam atamaları bulunmaktadır. Mescidin hurufat defterindeki ilk kaydına Muharrem 1178 / Temmuz 1764 tarihinde rastlanılmaktadır. Söz konusu kayıt, mescitte imam olan Hafız Mustafa ibn Ali'nin beratının yenilenmesine dairdir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97) 1188 / 1774 yılında beratı tekrardan yenilenen Hafız Mustafa (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11), vazifesine Recep 1210 / Ocak 1769 yılında vefatına kadar devam etmiştir. Vefatından sonra ise vazifesi Veli bin Mustafa'ya verilmiştir (VGMA, HRF. d. 538, s. 133).

4.1.1.25. Sofular Mahallesi Camii

Bergama'nın Sofular Mahallesinde hayır sahipleri tarafından inşa edilen caminin (VGMA, HRF. d. 542, s. 65) inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hurufat defterlerinde yapıya dair ilk kayıt Rebiülevvel 1124 /

Nisan 1712 tarihine aittir. Söz konusu atama kaydında yapının mescit olduğu belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). 1180 / 1766 tarihli ikinci atamada ise mescide hatip ataması yapılarak yapının camiye çevrildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Mescitken yalnızca bir atama kaydı bulunan yapının, camiye çevrildikten sonra dört atama kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlar imam ve hatip atamasına dairdir. İmam ve hatip cihetleri aynı görevli tarafından yürütülmüştür.

Sofular Mahallesi Cami'ne dair 1124 / 1712 tarihli ilk atama kaydında imamı Zekeriya'nın vefat ettiği vazifesinin ise oğlu Hamza'ya verildiği kayıtlıdır. Zekeriya'nın vefatı, bu görevi atama tarihinden önce yaptığını göstermektedir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Ayrıca yine aynı tarihte Zekeriya'nın Hacı Hasan Cami'nde hatip olarak görev yaptığı, vefatından sonra da yine oğlu Hamza'nın yerine tayin edildiği kayıtlara yansımıştır. Zekeriya'nın Hacı Hasan Cami'nde göreve başlama tarihi 1116 / 1704 (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70) olması dolayısıyla Sofular Mahallesi Cami'ne de bu tarihten önce veya sonra imam olarak vazifelendirildiği tahmin edilebilir. Hurufat defterlerinde 1124 / 1712 tarihinde mescit olduğu kaydedilen yapının, 1180 / 1766 tarihinde camiye çevrilene kadar herhangi bir atama kaydı tespit edilemedi. Bu tarihte imam ve hatiplik vazifesi yevmî bir akçe ile Hattat Mustafa'ya verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). Mustafa Recep 1196 / Haziran 1782 tarihinde vefat etmiştir. Yerine ise Hüseyin bin Mustafa görevlendirildi (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). Hüseyin bin Mustafa'nın Rebiülevvel 1212 / Ağustos 1797 tarihinde vefatıyla yerine Hafız Mustafa tayin edildi (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). Camiye ait son atama kaydı 20 Rebiülevvel 1244 / 20 Eylül 1828 tarihine ait olup kayıtta Hafız Mustafa'nın vefat ettiği vazifesinin ise büyük oğlu es-Seyyid Mehmed Ali bin Hafız Mustafa'ya verildiği belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, s. 65).

4.1.1.26. Solak Halil (Hacı Ali) Mescidi

Solak Halil tarafından inşa edilen mescidin ne zaman inşa edildiği ve Solak Halil'in kim olduğu bilinmemektedir. Yapının bulunduğu yer, hurufat kayıtlarında detaylandırılmamıştır. Ancak adının bulunduğu mahalle ile özdeşleştiği ve bu sebeple Solak Halil Mahallesi'nde olduğu söylenebilir. Fakat mescidin mi mahalleye isim olduğu veya mescide mahallenin mi isminin verildiği hakkında kesin bir kanaat ortaya koymak şimdilik mümkün görünmemektedir. Hurufat kayıtlarında mescide dair iki atama kaydı tespit edilmiştir. İlk kayıt, Rebiülahir 1124 / Mayıs 1712 tarihinde imam olan Mustafa'nın vefatı sebebiyle yerine Muhammed'in atanmasıyla ilgilidir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Bu durum yapının inşa tarihinin

atama tarihinden daha eski olduğunu göstermektedir. Cemaziyelahir 1164 / Nisan 1751 tarihli diğer atama kaydında mescitte imam olmadığı belirtilerek Hacı Halil'e vazife verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203.). Cemaziyelahir 1205 / Şubat 1791 tarihli kayıta mescitte imam olmadığı belirtilerek Ömer imamlık vazifesine atanmıştır (VGMA, HRF. d. 537, s. 97). Mescide dair son atama kaydı Cemaziyevvel 1246 / Kasım 1830 yılına ait olup imam olan Ömer'in vefat etmesiyle vazifesi Mustafa bin Eyyüb'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49).

4.1.1.27. Şadırvanlı (Hacı Hasan) Camii

Hurufat defterlerinde tespit edilen yapının günümüzde Şadırvanlı Caddesi ile Hastane Caddesi'nin kesiştiği bölgede yer alan Şadırvanlı Camii olduğu anlaşılmaktadır. Yapının doğu cephesinde bulunan giriş kapısının üzerinde yer alan kitabeden anlaşıldığı üzere 957 / 1550 yılında Hacı Osman oğlu Hacı Hasan tarafından inşa edilmiştir (Ersoy, 1989, s. 49-50). Hurufat defterlerinde tespit edilen atama kayıtlarına nazaran cami inşa edildiği tarihten 1192 / 1778 yılına kadar "Hacı Hasan Camii" adıyla yer almıştır. Belirtilen tarihten sonra kayıtlarda "Hacı Hasan binâsı Şadırvanlı Camii" şeklinde ifade edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). Cami'ye Şadırvanlı isminin tam olarak hangi tarihte verildiği bilinmemekle beraber 27 Cemaziyülevvel 1241 / 7 Ocak 1826 tarihli Abdullah Ağa vakfiyesine göre Bergama voyvodası olan Abdullah Ağa'nın, cami yanında bulunan Müftü Medresesi'ne yeni bir şadırvan inşa etmesi ile Hacı Hasan Cami'nin adına Şadırvanlı ifadesinin eklendiği tahmin edilmektedir (VGMA, 595, 38).

Bergama Şadırvanlı Cami'ye ait en eski atama kaydı 1116 / 1704 yılına ait olup, bir akçe ile Zekeriya hatip olarak tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Zekeriya'nın vefatından sonra ise bu görev oğlu Hamza'ya verilmiştir. Ancak daha sonra Hamza'nın bu göreve ehil olmadığı anlaşıp görevi Şeyh İbrahim'e verilmiştir. Kısa bir süre içerisinde Şeyh İbrahim görevden çekilmiş ve hatiplik görevi kadı arzı ile tekrardan Hamza'ya verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). 1174 / 1764 tarihinde Hamza'nın vefatından sonra hatiplik görevi oğlu Zekeriya'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216). 1118 / 1706 yılında camide bir ders yerinin bulunduğu ve vaizin burada gönüllü olarak çalıştığı (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71), 1124 / 1712 yılına ait bir atamada ise imam ve cüzhân olan Musa'nın maaşını Ağazâde ve Hacı Hekim vakıflarından bir akçe olarak aldığı belirtilmiştir. Musa'nın vefatından sonra ise bu cihetler ve cami mütevelliliği Muhammed bin Hüseyin'e tevdi edilmiştir. Aynı tarihte cami mütevellisi ise Hüseyin adlı kişidir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). 1127 / 1715 yılında ise cami imamı İbrahim olup, Bergama'dan başka

bir yere gitmesi üzerine imamlık vazifesi Molla Mustafa'ya verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194).

Daha önce kitabesinden hareketle camiye inşa ettiren kişinin Hacı Mustafa olduğunu belirtmiştik. 1149 / 1736 tarihli atama kaydı da bunu kanıtlar niteliktedir. Zira Hacı Hasan Cami'ne dair daha önceki atama kayıtlarda "Bergama'da Hacı Hasan Câmî'i'nde " ifadesi ile kaydedilen yapı, 1149 / 1736 tarihli atamada "Bergama'da Hacı Hasan binâ eylediği câmî" ifadesi ile kaydedilmiştir. Bu atamada cami müezzini Hüseyin'in vefat ettiği ve müezzinlik vazifesinin Molla Muhammed'e tevcihi yer almaktadır (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). 1177 / 1763 yılında ise camide beş vakit imam olan Mustafa'nın vefatından sonra Hafız Mehmed kadı arzı ile imamlık vazifesine getirildi (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). 1181 / 1767 yılında hatiplik vazifesi bir akçe ile Hafız Ebu Bekir bin Hüseyin, imamlık vazifesi bir akçe ile İbrahim bin İsmail, müezzin ve kayyımlık vazifelerine ise Hasan bin Ahmed tayin edildi (VGMA, HRF. d. 1058, s. 11). 1186 / 1772 yılına ait atamalarda cami imamı Hacı İsmail olup vefatından sonra ise vazifesi oğlu İbrahim'e verildi. Müezzin ve kayyımlık görevleri ise Halil bin Ali'ye verildi. Ali'nin görevini bırakması ile Hasan bin Ahmed tekrar göreve getirildi fakat 1192 / 1778 yılında ezan okumakta yetersiz olduğu için cemaatin isteği üzerine görevden alınıp yerine kadı arzı ile Hacı Halil tayin edildi. Hatip Hafız Ebu Bekir'in ise on bir yıllık görev süresi 1192 / 1178 yılında vefatı ile son buldu ve vazifesi Halil bin Ali'ye tevcih edildi. Hatip Hafız Ebu Bekir'in vefatı ile vazifesi, Hafız Mehmed bin İbrahim üzerine tevcih olundu. Ancak bu ilamın yerine ulaşmaması üzerine İstanbul sakinlerinden olan Halil bu vazifeyi kendi üzerine tevcih ettirip bir miktar akçe aldıktan sonra feragat etti. Bu durumu ahalinin haber vermeleri üzerine kadı arzı ile Hafız Mehmed bin İbrahim hatiplik görevine tayin edildi (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136).

4.1.1.28. Şeyh Necmeddin Mescidi

Şeyh Necmeddin Mescidi olarak anılan yapıya dair hurufat kayıtlarında iki atama kaydı bulunmaktadır. Her iki kayıt Zilkade 1123 / Aralık 1711 tarihine aittir. Kayıtlarda mescidin banisi, nerede olduğu ve hangi tarihte inşa edildiğine dair bir bilgi mevcut değildir. Fakat mescitte, müezzin ve kayyım gibi görevlilerin bulunduğu tespit edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194,). Söz konusu kayıtlarda müezzin Ali'nin beratının yenilenmesi ve kayyım İbrahim'in vefatı bu vazifeleri daha önceki tarihlerde de yaptıklarını göstermektedir. Dolayısıyla mescidin, atama tarihinden önce ayakta olduğu söylenebilir.

4.1.1.29. Timurtaş Mahallesi Mescidi

Mescide adını veren ve “Kara” lakabıyla anılan Timurtaş Paşa, Osmanlı’nın ilk vezirlerinden biridir. Soyu Osman Bey’in silah arkadaşlarından Aykut Alp’e dayanmaktadır. Babasının ise Aykut Alp’in oğlu Kara Ali Bey olduğu tahmin edilmektedir (Emecen, 2012, s. 185). Arşiv kayıtlarında Demirtaş olarak da yazılan Timurtaş’ın Hacı Umur, Oruç, Ali ve Mahmud Bey adında oğullarının olduğu kayıtlıdır (BOA, C.EV. 629-31739). Turgut, Bergama’da bir mahallenin Hacı Timurtaş Mescidi etrafında geliştiğini belirtmiştir. Bu mescidin hurufat kayıtlarında geçen “Timurtaş Mahallesi Mescidi” olduğu Tahmin edilmektedir (Turgut, 2019, 57, VGMA, HRF. d. 1081, s. 71).

Hurufat defterlerinde, Timurtaş Mahallesi’nde bulunan mescide ait ilk kayda Şevval 1118 / Ocak 1707 tarihinde tesadüf edilmektedir. Bu tarihte mescitte yarım akçe ile müezzin olan Hasan’ın vefatıyla yerine Ali tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). 1183 / 1769 ve 1188 / 1774 yıllarında beratı yenilenen Ali, imamlık vazifesini de eda etmekteydi (VGMA, HRF. d. 1082, s. 56; VGMA, HRF. 1158, s. 11). Şevval 1215 / Şubat 1801 tarihinde Ali’nin vefatıyla vazifesi oğlu Mustafa’ya tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 538, s. 133,). 7 Zilkade 1323 / 3 Ocak 1906 tarihinde mescitte imam Hafız Mustafa Hulusi Efendi’dir (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 140). Abdülatif Ağazâde Hüseyin Ağa 24 Safer 1324 / 19 Nisan 1906 tarihli vakfiyesinde Bergama kasabasında, Demirciler çarşısında bulunan bir adet demirci dükkânını vakfetmiştir. Vakıf mütevellisinin her yıl dükkânın kirasından hasıl olan meblağı Timurtaş Mahallesi Mescidi’ne vermesini ve mescitte imam olacak kişinin müteveli olarak tayin edilmesini şart etmiştir (BŞS. 19, 206-35).

4.1.1.30. Turabey Mahallesi Mescidi

Mescit, Turabey Mahallesi’nde bulunmaktaydı. Yapının ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Hurufat kayıtlarında mescide dair on atama kaydı tespit edilmiştir. Bu kayıtların sekizi imam ataması ile ilgiliyken diğer ikisi müezzin atamasına dairdir. Yapı hakkında hurufat defterindeki ilk kayda Şevval 1121 / Aralık 1709 tarihinde rastlanılmaktadır. Söz konusu kayıta mescitte imam olan Osman’ın vefatı dolayısıyla vazifesi İsmail’e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 193). 1132 / 1719 tarihinde ise imamlık vazifesi İsmail’den alınarak Süleyman’a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). 1136 / 1723 yılında mescitte müezzin olan Ramazan’ın vefatıyla yerine oğlu Veli tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1137, s. 240). 1168 / 1754 yılında beratı yenilenen Veli’nin sonraki akıbeti

bilinmemektedir. Kayıtlarda Rebbiülevvel 1181 / Temmuz 1767 tarihine kadar mescit için imam atamasına rastlanılmaktadır. Bu tarihte ise imam olan İsmail'in vefatıyla göreve oğlu Musa getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1176, s. 98). Yedi yıl sonra beratı yenilenen Musa 1200 / 1785 yılında vazifesini kendi rızasıyla bırakmasıyla yerine kardeşi Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11; VGMA, HRF. d. 1174, s. 82). İmam olan Mehmed'in 1224 / 1809 yılında vefatıyla vazifesi oğlu Hasan'a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 541, s. 53). Cemaziyülevvel 1227 / Mayıs 1812 tarihinde Hasan'ın vefat etmesiyle oğlu Mehmed imamlık vazifesine getirilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Mehmed'in Cemaziyülevvel 1250 / Eylül 1834 tarihinde vefatıyla ise görev Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49).

4.1.1.31. Yıldırım Bayezid Han (Cami-i Kebir, Ulu) Camii

Günümüzde Ertuğrul (Ulu Cami) Mahallesi, Hatuniye Sokağı'nda bulunan cami, Bergama Çayı'nın sol tarafında, Tekke Boğazına giden yolun başındadır (Günay, 1999, s.107, Bayatlı, 1956, s. 18). Kuzey yönüne bakan kapı üstünde yazan kitabeğe göre cami, Sultan Murad Han'ın oğlu Sultan (Yıldırım) Bayezid Han tarafından 801 / 1399 yılında inşa edilmiştir. XIII. yüzyıldan itibaren çok sayıda dini yapıyı bünyesinde barındıran ve Bergama'nın en eski camileri arasında olan yapı "Ulu Cami", "Cedid Cami-i Kebir" ya da "Yıldırım Bayezid Han Camii" adıyla da bilinmektedir (Bayatlı, 1956, s. 18).

Fransız tarihçi Charles Texier, 1832'de Anadolu seyahati sırasında Bergama'ya da uğramıştır. Texier, Cami-i Kebir'in Bizans'ın Küçük Ayasofya Kilisesi olduğunu ve bu binada herhangi bir kitabe ya da mimarî tezyinatın bulunmadığını ifade etmektedir. Ancak Bayatlı, Texier'nin ziyareti esnasında caminin harap bir halde olması, semte sonradan Hristiyanların yerleşmesi ve caminin yalnızca dış görünüşünü incelemesi gibi etkenlerin Texier'nin böyle bir kaniya varmasında önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (Bayatlı, 1956, 19; Ayverdi, 1989, 375). Ayrıca yapının kitabesinde yer alan bilgiler de Yıldırım Bayezid tarafından cami olarak inşa edildiğini kanıtlamaktadır.

Hurufat kayıtlarında Ulu Cami, "Sultan Yıldırım Bayezid Han binâsı câmiî" adıyla yer alır. Rebiülevvel 1126 / Mart 1714 yılından itibaren başlayan atama kayıtları Cemaziyülevvel 1250 / Eylül 1834 yılına kadar devam eder. Kayıtlarda imam ataması tespit edilememiştir. Yapının hurufat defterlerinde geçen görevlilere ait kayıtlar aşağıdaki gibidir.

Zilkade 1135 / Ağustos 1723 tarihinde altı akçe ile müezzin olan İbrahim'in vefat etmesiyle görevi Mehmed'e verilmiştir. (VGMA, HRF. d. 1137, s. 240). Şevval 1156 / Kasım 1723'te ise camide müezzin ve kayyımın aynı kişiler olduğu görülmektedir. Bu vazifelere mutasarrıf olan İbrahim'in vefatıyla vazifeleri Halil bin Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Yıldırım Bayezid Han Cami'nde görev yapan hatip ücretlerinin, Safiye Hatun mezarının gelirinden öşür ile karşılandığı tespit edilmiştir. Recep 1168 / Nisan 1755 tarihinde camide hatip olan İsmail'in vazifesi oğlu Hasan'a verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Hasan'ın Rebiülevvel 1181 / Temmuz 1767 tarihinde vefatıyla vazifesi oğlu Mehmed'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 98). Zilkade 1188 / Ocak 1775 tarihinde beratı yenilenen Mehmed (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11) 25 Safer 1224 / 11 Nisan 1809 tarihinde vefatına kadar vazifesine devam etmiştir. Vefatından sonra büyük oğlu Hasan'a tevcihat verilmiştir (VGMA, HRF. d. 541, s. 53). Hasan'ın dört yıl sonra vefatıyla yerine diğer bir Hasan tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Fakat Hasan bin Mehmed'in büyük oğlu Mehmed var iken vazifenin Şeyh Abalı Hasan adlı bir kişiye verilmesi Mehmed tarafından kabul görülmemiştir. Anadolu kadiaskerliği Mehmed'i haklı bularak 14 Cemaziyülevvel 1234 / 11 Mart 1819'da vazifeyi Hasan'dan alarak Mehmed'e vermiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). Mehmed bin Hasan'ın 27 Cemaziyülevvel 1250 / 1 Ekim 1834 tarihinde vefatıyla yerine Mustafa İbn Halil tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49).

Şevval 1156 / Kasım 1743 tarihinde camide iki akçe ile na'athân olan Osman'ın vefatıyla vazifesi Şeyh Mustafa bin Şeyh Hüseyin'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. 1079, s. 203). Cuma günleri camide görev yapması için şeyh görevlendirilmiştir. Ücretini ise Karacazâde Mahmud Efendi vakfı karşılamaktadır. Rebiülevvel 1126 / Mart 1714 tarihinde Cuma günleri camide şeyh olan Seyyid Halil vefatıyla yerine üç akçe ile İbrahim görevlendirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). Camide cuma günleri vaiz ve Nasih olan İbrahim'in Muharrem 1177 / Temmuz 1763 yılında vefatıyla görevi yevmi üç akçe ile Mahmud bin Mahmud'a verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97).

XX. yüzyıl başlarında Ulu Camii için görevli tayinleri devam etmiştir. Nitekim 28 Şevval 1326 / 23 Kasım 1908 tarihinde tevliyet ve tevcih defterinde tespit edilen kayıta hatip olan kişinin ücretini Safiye Hatun mezarından karşılanacağı belirtilerek Mehmed Zeyd'e vazife tevcih edilmiştir. Son atama kaydı camide hatip olanların ücretinin Osmanlı'nın sonuna kadar Safiye Hatun mezarından karşılandığını göstermektedir.

Bergama’da hayır sahipleri tarafından kurulan bazı vakıflarda Yıldırım Bayezid Cami’nin ihtiyaçları için gelir ayrıldığı dikkat çekmektedir. Harputizâde el-Hac Mustafa Ağa ve kerimesi Cemile Hanım’ın 11 Rebiülevvel 1271 / 12 Aralık 1854 tarihinde kayda geçirilen vakfiyesi bunlardan biridir. Cemile Hanım ve Mustafa Ağa, Karadut civarında beş yüz yetmiş altı sehm değerindeki mülkleri olan bir bâb kahvehane dükkanından, Cemile Hanım yüz sekiz sehm hissesini ve otuz adet yüzlük Osmanî altûnunu, Mustafa Ağa ise yetmiş iki sehm hissesini vakfetmişlerdir. Vakfettikleri hisselerini Sultan Yıldırım Bayezid Han binası olan câmi-i şerifin mütevellisi tarafından her yıl tamir masraflarının karşılanması, fazla kalan geliri ise câmi derûnunda inşa edilen medresenin müderrisine verilmesini şart eylemişlerdir. Cemile Hanım vakfettiği otuz adet Osmanî altûn gelirinden on adet yüzlük lirayı caminin aydınlatmasına, diğer on adet yüzlük lirayı camide her yıl Ramazan ayında kıraat eden hafız efendilere verilmesini ve on adet yüzlük lirayı her yıl Rebiülevvel ayının on ikinci günü mevlid-i şerif okutulup resûllullah efendimizin ruhuna hediye edilmesini ve mevlidi okuyacak efendilerle cemaat-i müslimine ikram edilecek şerbetin masrafına harcanmasını şart etmiştir (BŞS. 21, 169-560).

Muhasebe defterlerinde Cami-i Kebir vakfına dair 1292 / 1875 senesine ait gelir-gider kaydı tespit edilmiştir. 1292 / 1875 senesinde mütevellisinin Hafız Mehmed Efendi olduğu muhasebe kaydında belirtilmiştir. Vakfın, öşür vergisinden 3300 kuruş, mürettebat-ı hazineden 825 kuruş gelirin bulunduğunu anlaşılmaktadır. Bu gelirden maaş ve harc-ı muhasebe için 865 kuruş ayrılarak kalan 2475 kuruş Ulu Cami hatibine verilmiştir (BOA, EV.d. 18971, s. 15).

1905 yılında bakımsız durumda olan yapı, Bergama kaymakamı Kemal Bey tarafından onarılmıştır. Kapıda bulunan yazıt ve mihrap ortaya çıkarılmıştır (Eriş, 1990, s. 321). Bu esnada eski minare onarılmıştır. Ancak eğri bir şekilde inşa edildiğinden dolayı 1949 tarihinde şiddetli bir fırtına ile devrilmiştir (Bayatlı, 1956, s. 20). 1956 yılında tekrar tamir edilen minare, 1970-1971 yılları arasında yapılan onarım esnasında tamamen yıkıldıktan sonra yeniden inşa edilmiştir (Kurtbil, 2012, s. 85) Cami avlusunun kuzey yönünde medrese odaları, müderris ve müftü dairesi bulunmaktadır. Tamiratlar esnasında avluya bir şadırvanda yaptırılmıştır (Bayatlı, 1956, s. 20).

4.1.2. BERGAMA KÖY CAMİLERİ

4.1.2.1. Bahşayışlı Köyü Camii

Bahşayışlı Köyü Cami'nin ismi, on sekizinci yüzyılın başlarında hurufat defterinde yer almaktadır. Banisi ve inşa tarihine ulaşamayan camiye dair bir atama kaydı mevcuttur. Şevval 1116 / Ocak 1705 tarihli kayda göre söz konusu camide imam olmadığı belirtilerek İsmail'e imamlık ciheti tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, s. 65).

4.1.2.2. Balabanlı Köyü Seyyid Ali Ağa Camii

Bergama'nın Balabanlı Köyü'nde bulunduğu belirtilen Seyyid Ali Ağa Cami'nin ismine hurufat kayıtlarında tesadüf edilmektedir. Söz konusu kayıtlarda "Seyyid Ali Ağa mescidi demekle ma'rûf ahaliyi karye binâsı caminde" ifadesi ile caminin köy ahalisi tarafından inşa edildiği ve Seyyid Ali Ağa Mescidi olarak bilindiği anlaşılmaktadır. Diğer kaynaklarda göremediğimiz caminin inşa tarihi hakkında kesin bir kanaate varmak güçtür. Ancak hurufat kayıtlarında camiye ait iki adet atama kaydından ilkinin 1208 / 1794 tarihli olması sebebiyle en geç on sekizinci yüzyılda inşa edildiği tahmin edilebilir. Ayrıca atama kayıtlarının belirtilen tarihte başlamadığını daha önceki tarihlerde de atamaların yapıldığını ancak kaydedilmediğini belirtmekte yarar vardır. Kaydedilen ilk atamada camide hatip olan Osman'ın vazifesini bırakması ile vazifesi Hacı Süleyman bin Mustafa'ya tevcih olundu (VGMA, HRF. d. 537, s. 97). 1240 / 1824 tarihli diğer kayıta ise Hacı Süleyman bin Mustafa'nın vefat etmesiyle hatiplik vazifesine büyük oğlu Seyyid Mehmed'e tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, s. 64).

4.1.2.3. Bölcek Köyü Süleyman Ağa Camii

Bölcek, Bergama'nın Turanlı Bucağı'na bağlı Bakırçay kenarında bulunan bir köyüdür. Köyün ortasından geçen ve köyü ikiye bölen ark sebebiyle bu ismi aldığı iddia edilmektedir. "Bölük" adı verilen köy için bu ismin zamanla "Bölücek" veya "Bölcek" haline dönüştüğü sanılmaktadır (Bayatlı, 1945, s. 5). Bergama hurufat defterlerinde köy adı XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Bölücek şeklinde kaydedilmiştir. 1163 / 1749 yılından itibaren ise aynı köy, Bölcek-i Kebir ifadesi ile yer almıştır (VGMA, HRF. 1079, s. 203). Köyde bulunan Süleyman Ağa Cami'nin, aynı ismi taşıyan bir hayır sahibi tarafından yaptırıldığı tahmin edilebilir. Bir başka ifadeyle bânisine izafetle hurufat kayıtlarına Süleyman Ağa Camii adıyla kaydedilmiş olmalıdır (VGM, HRF. d. 1097, s. 215). Ancak baninin şahsiyeti veya caminin hangi tarihte inşa edildiğine dair bir kayda tesadüf edilmemektedir. Cami görevlilerine dair atamaların XVIII. yüzyılın başlarında itibaren hurufat kayıtlarında yer bulması sebebiyle yapının bu dönemden önce inşa edildiği tahmin edilebilir.

Süleyman Ağa Cami'ne dair 1113 Rebiülahir / Eylül 1701 tarihinde başlayan hurufat kayıtları Muharrem 1249 / Mayıs 1833 tarihine kadar devam etmiştir. Yapıya ait imam ve hatip atama kayıtları şu şekildedir; Rebiülahir 1113 / Eylül 1701 tarihli atamada Halil'in vefatından sonra yerine Şeyh Mehmed getirilmiştir. Aynı tarihte vazifesini terk eden Mehmed'in yerine Abdurrahman tayin edilmiştir. 1115 / 1703'te beratı yenilenen Abdurrahman (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69) bir yıl sonra imam ve hatiplik vazifeleri Ali'ye verildikten sonra (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70) Abdurrahman'a tekrardan cihetler tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Abdurrahman'ın Ramazan 1124 / Ekim 1712'de vefatıyla yerine Mustafa geçmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Bu tarihten Zilhicce 1149 / Nisan 1737 tarihine kadar camiye dair herhangi bir kayıt tespit edilmediğinden Mustafa'nın akıbeti bilinmemektedir. Söz konusu tarihte hatip olduğu belirtilen Hacı Muhammed'in vefatıyla vazifesine Velîyüddin tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Velîyüddin'in rızasıyla Zilhicce 1163 / Kasım 1750'de yerine Mehmed atanmıştır (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). İki yıl vazifesini eda eden hatip Mehmed'in vefatıyla oğlu Abdullah'a beratı verildi (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Bir akçe ile hatip olan Abdullah'ın Cemaziyelahir 1183 / Ekim 1769'da vazifeden kendi rızası ile ayrılmasıyla yerine Mustafa bin Ebu Bekir geçmiştir (VGMA, HRF. d. 1082, s. 56). Safer 1204 / Ekim 1789 tarihinde camide imam olmadığı belirtilerek hatip olan Mustafa bin Ebu Bekir'e aynı zamanda imamlık vazifesi de tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 537, s. 97). Safer 1229 / Ocak 1814'e kadar vazifesine yevmî bir akçe ile devam eden Mustafa hatiplik vazifesinden feragat ederek yerine Mustafa bin Yunus atanmıştır (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Hatiplik vazifesinden feragat eden Mustafa bin Ebu Bekir imamlık vazifesine Zilhicce 1233 / Ekim 1818 tarihinde vefatına kadar devam etmiştir. Vefatından sonra Hüseyin bin Eyüp'e nîm akçe ile cihet tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 112). 23 Muharrem 1249 / 12 Haziran 1833 tarihinde Hüseyin'in vefatıyla yerine oğulları Ahmed, Mehmed ve Mustafa geçmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). Bu tevcih aynı zamanda Süleyman Ağa Cami'ne dair hurufat defterlerinde yer alan son atamadır.

4.1.2.4. Burcak Köyü Hacı Musa Oğlu Camii

Bergama'nın Burcak köyünün Hatun İli Mahallesinde yer alan Hacı Musa Oğlu Cami'nin varlığını hurufat kayıtları haber vermektedir. Hurufat kayıtlarında "Hacı Musa Oğlu binâsı camii" ifadesi ile geçen yapının banisi ve inşa tarihi tespit edilememiştir. Ancak Şaban 1204 / Nisan 1790 tarihinden Şaban 1248 / Ocak 1831 tarihine kadar yapılan üç adet atama kaydı, buranın on dokuzuncu yüzyıla kadar ayakta olduğunu göstermektedir. Söz konusu atama kayıtlarına yalnızca müezzinlik

ciheti yansımıştır. Hurufat defterine kaydedilen ilk atama kaydında camide müezzinlik vazifesinin kimse üzerinde olmadığı belirtilerek Bağdadi Mehmed bin Hüseyin'e müezzinlik ciheti tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 537, s. 97). Rebiülevvel 1246 / Ağustos 1830 tarihinde Bağdadi Mehmed'in vefatı ile yeri Mehmed Emin'e verilmiştir. İki yıl süre ile müezzinlik yapan Mehmed Emin'in Şaban 1248 / Ocak 1832 tarihinde kendi rızası ile vazifesini bırakması ile Seyyid hâfız Mehmed bin Mehmed'e vazife tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 543, s. 49).

4.1.2.5. Çenge Köyü Hacı Ellez Camii

Bergama'nın Buracık Kasabası yakınında Çenge köyünde bulunan yapı Hacı Ellez Camii olarak anılmaktadır. Ancak caminin Hacı Ellez tarafından inşa edilip edilmediği bilinmemektedir. İsmine en erken on dokuzuncu yüzyılın başlarına ait bir adet atama kaydında rastlanılan caminin inşa tarihi tespit edilememiştir. Rebiülevvel 1220 / Mayıs 1805 tarihli atama kaydında "Hacı Ellez binası Cami'nde" imam olmadığı ve ihtiyaç duyulduğu yazılarak imamlık ciheti Çenge köyü ahalisinden Seyyid Hafız Mehmed bin Hacı Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 539, s. 165).

4.1.2.6. Çiftlik Köyü Hüdayi Derviş Ali Camii

Hüdayi Derviş Ali Camii, Bergama'nın Çiftlik Köyü yaylasında bulunmaktaydı (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). Söz konusu camiye ait hurufat defterlerinde iki adet atama kaydı mevcuttur. Kayıtlarda hatip ve müezzin olmak üzere iki görevli grubu vardır. Hatip ve müezzinin ayrı kişiler olduğu belirtilmelidir. Kayıtlara yansıyan ilk atama Şevval 1121 / Aralık 1709 tarihli olup müezzin Ali'nin vefat etmesi ile vazifesinin Ahmed'e tevcih edildiği yazılmıştır (VGMA, HRF. 1133, s. 193). Bu kayıt Ali'nin daha önce görevde olduğunu ve caminin inşa tarihinin ilk kayıttan daha eski olduğuna işaret etmektedir. Muharrem 1131 / Kasım 1718 tarihli diğer atama kaydında hatip olan İbrahim'in yerine Hasan tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194,). Hasan'dan sonra kayıt bulunamadığından camide sonraki tarihlerde kimlerin görev yaptığı ve ne zamana kadar ayakta kaldığı bilinmemektedir. Ayrıca kayıtlarda cami banisinin Hüdayi Derviş Ağa olup olmadığı hakkında bilgiye tesadüf edilmemektedir.

4.1.2.7. Dereköy (Dereli) Köy Mescidi

Dereköy ya da Dereliköy denilen yerleşim birimi Bergama'nın kuzeydoğusunda bulunmaktadır. 1480'li yıllara ait kürekçi defterinde "Derelü"

olarak kaydedilen köy, 1573'te Sultan Murad Han reayasının işlettiği çiftliğin bu köyde olmasından dolayı 1582 tarihli tımar tevcih kaydında “Çiftlik-i Dereköy” adıyla kaydedilmiştir (Günay, 1999, s. 186). 1706 tarihli hurufat kaydında “Dereli” adıyla kaydedilen köy (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71) Devlet Arşivleri Başkanlığında tespit edilen kayıta “Dereköy” ifadesi ile kaydedilmiştir (BOA, HAT. 1614-52). Mevcut kayıtlar köyde bir mescit olduğunu haber vermektedir. 1567 tarihli evkaf defterinde Bergama'ya bağlı köyün mescidi için 1300, köyün avarızı için de 4000 akçe vakfedilmiştir (Günay, 1999, s. 186). Hurufat kayıtlarında ise Dereli Köyü Mescidine dair Şevval 1117 / Ocak 1706 yılında tevcih edilen bir atama kaydında camide imam olmadığı ve lazım olduğu belirtilerek Mahmud'a imamet cihetinin tevcih edildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). Devlet Arşivleri Başkanlığından tespit edilen 11 Rebiülahir 1253 / 15 Temmuz 1837 tarihli diğer bir atama kaydında Dereköy'de bulunan mescidin Hacı Musa oğlu Ömer Ağa tarafından inşa edildiği ve 1253 / 1837 yılında camiye çevrildiği kaydedilmiştir. Mescit köy ahalisine dar geldiği gibi Cuma namazları için köylüler zahmet ve meşakkat içinde civar köylerde bulunan camilere gitmekteydi. Dolayısıyla İsmail bin Ebu Bekir mescide minber ekleyip izni hümayun ile mescidi camiye çevirmiştir. Camiye Ali bin Hasan ilk hatip olarak görevlendirilmiştir (BOA, HAT, 1607-73). Hatip Ali'nin 23 Rebiülahir 1254 / 16 Temmuz 1838 tarihinde vefat etmesiyle cihet Musa b. Mustafa'ya tevcih edilmiştir (BOA, HAT. 1614-52).

4.1.2.8. Eğrigöl Köyü Hacı Mehmed Camii

Bergama'nın güneybatı yönünde bulunan Eğrigöl Köyü, Cevaplı, Karahıdırlı, Çamköy, Bergama ve Bozköy ile çevrelenmiştir. Eğrigöl adını köyde bulunan Eğregöl'den aldığı ve daha eski adının ise Takalı köy olduğu iddia edilmektedir (Bayatlı, 1944, s. 7). Söz konusu köy adına hurufat kayıtlarında da tesadüf edilip bu köyde Hacı Mehmed Cami'nin bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak yapının hangi tarihte inşa edildiği ve banisinin Hacı Mehmed olduğuna dair açık bir kayıt tespit edilememiştir (VGMA, HRF. d. 537, s. 97).

Hurufat defteri atama kayıtlarında, Hacı Mehmed Cami'ne ait cihetlerden yalnızca hatiplik ciheti kayıtlara yansımıştır. Yapıya ait altı adet atama kaydı tespit edilip, kayıtlar Şevval 1181 / Şubat 1768 tarihinde başlamıştır. Hurufat kayıtlarında camiye ait son bilgi ise Safer 1250 / Haziran 1850 tarihine aittir. Şevval 1181 / Şubat 1768 tarihli tevcihatta cami hatibi Ömer'in beratının zayi olduğu belirtilmiştir. Dokuz ay sonra beratı yenilenen Ömer (VGMA, HRF. d. 1076, s. 98, VGMA, HRF. d. 1158, s. 11), Muharrem 1204 / Eylül 1789 yılında vefatına kadar hatiplik

vazifesine devam etmiştir. Vefatından sonra ise yeri bir akçe ile oğlu Mehmed'e kalmıştır (VGMA, HRF. d. 537, s. 97). Cemaziyelahir 1220 / Ağustos 1805 tarihinde vazifesini kendi rızası ile bırakan Mehmed'in yerine İbrahim bin Halil getirilmiştir. Bir akçe ile hatip olan İbrahim'in Ramazan 1220 / Kasım 1805 tarihinde vefat etmesi dolayısıyla hatiplik ciheti Mehmed bin Ömer'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 539, s. 165). Safer 1250 / Haziran 1850 tarihinde Mehmed'in vefatıyla yerine Himmet bin Ahmed geçmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49).

4.1.2.9. Göçbeyli Köyü Camii

Bergama Kazası'nın Göçbeyli Köyü'nde bulunan camiye Bayrakal, "Göçbeyli Merkez Cami" olarak nitelerken (Bayrakal, 2007, s. 1) hurufat kayıtlarında "Göçbeyli Karye Cami" adıyla kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1137 s. 240). Hurufat defterlerinde ilk kayıtlarda mescit olarak geçen ibadethaneye Muharrem 1188 / Mart 1774 tarihinde yarım akçe ile hatip atandığı ve mescidin köy ahalisi tarafından camiye çevrildiği yazılıdır (VGMA, HRF. d. 1080, s. 35). Dört adet kitabesi bulunan caminin kitabelerinden biri cami girişinde, diğeri mihrabın üzerinde ve diğer ikisi harimin doğu duvarında bulunmaktadır. Cami girişinde bulunan kitabe 1325 / 1907 tarihli olup onarım bilgisi yer almaktadır. Ancak kim tarafından onarıldığına dair bilgi mevcut değildir. 1341 / 1922 tarihli kitabe ayet kitabesidir. Harimin doğu duvarında bulunan 1339 / 1920-21 ile 1341 / 1922-23 tarihlenen kitabeler ise yazıların hangi tarihlerde yazıldığını göstermektedir (Bayrakal, 2007, s. 1-8). İncelenen kitabelerde caminin kim tarafından yapıldığı ve onarıldığı kayıtlı değildir.

Hurufat defteri atama kayıtlarında camiye ait sekiz adet atama kaydı tespit edilmiştir. Camiye ait ilk atama kaydı Zilkade 1135 / Ağustos 1723 tarihlidir. Kayda göre mescidin imamı olmadığından İsmail bu göreve gönüllü olarak tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1137, s. 240). 26 Muharrem 1188 / 8 Nisan 1774 tarihli ikinci atama kaydında ise Hacı Ali'ye yevmî nim akçe ile imamlık vazifesi tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1080, s. 35). Camide nim akçe ile hatip olan Hacı Ali'nin vefatı üzerine vazifesi oğlu Hacı İsmail'e tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1074, s. 82). Hacı İsmail'in 21 Cemaziyelahir 1211 / 22 Aralık 1796 tarihinde vefatıyla vazifesi oğlu Mustafa bin Hacı İsmail'e verildi (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). 18 yıl boyunca yevmî nim akçe ile görev yapan Hacı İsmail 4 Rebiülahir 1229 / 26 Mart 1814 tarihinde vefatı sebebiyle hatiplik vazifesi el-Hac Ahmed'e tevcih olundu (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). 22 Muharrem 1225 / 27 Şubat 1810 tarihli atama kaydında es-Seyyid Abdurrahman bin Seyyid Halil imam tayin edildi. 10 Cemaziyelahir 1227 /

21 Haziran 1812 tarihli atama kaydında ise camide imam olmadığından Mehmed bin Mustafa tayin olunmuştur (VGMA, HRF. d. 541, s. 53). Mehmed 27 Rebiülahir 1236 / 1 Şubat 1821 tarihli atama kaydında ise eski beratının zâyi olması sebebiyle yenisini talep ederek nâib arzıyla vazifenin tekrardan kendisine tevcih edilmesini sağlamıştır (VGMA, HRF. d. 540, s. 111).

4.1.2.10. Hatun İli Köyü Monla Ahmed Camii

Monla Ahmed adıyla anılan cami Bergama'ya bağlı Hatun İli Köyü'nde bulunmaktaydı. Hatun İli Köyü, 1840 yılına ait Bergama temettuat defterlerinde nevahi-i Bergama içerisinde birkaç mahalleden oluşan yerleşim birimi olarak kayıtlıdır. Müslümanların ikamet ettiği köyde toplam hane sayısı 124 nüfus ise 558 kişi olarak tespit edilmiştir (Karabulut, 2017, s. 142). Köyde bulunan Monla Ahmed Cami'nin adı hurufat kayıtlarında yer alıp banisi ve inşa tarihi ile ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak Monla Ahmed tarafından inşa edildiği ya da onarıldığından dolayı yapıya isminin verilmiş olması muhtemeldir.

Hurufat kayıtlarında camiye ait iki kayıt bulunmakta ve her iki kayıt imam ataması ile ilgilidir. Kayda geçirilen Zilkade 1108 / Mayıs 1697 tarihli ilk atamada yapı "Monla Ahmed Mescidi" ifadesi ile kaydedilerek mescitte imam olmadığı belirtilmiş ve cihet kadı arzıyla Muhammed'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1140, s. 201). Ramazan 1147 / Aralık 1734 tarihli ikinci atama kaydında ise daha önce mescit olan yapının camiye çevrildiğini haber verilmektedir. Söz konusu kayıta, yapının mescit olduğu dönemden camiye çevrildiği döneme kadar vazifesine devam eden Muhammed'in vefatıyla vazifesinin Hüseyin'e verildiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Bu tarihten sonra camiye ait atama kaydı tespit edilememesinden dolayı Hüseyin'den sonra kimlerin görev yaptığı bilinmemektedir.

4.1.2.11. Kalarga Köyü Camii

Bergama'nın güney batı yönünde bulunan Kalarga Köyü günümüzde Ovacık adıyla bilinmektedir. Bergama hurufat kayıtlarında "Kalarga Köyü" adıyla kayıtlıdır. Bu köyde bulunan cami on yedinci yüzyılın sonlarında hurufat defterine yansımıştır. Camiye dair bir adet atama kaydı tespit edilmiştir. Kasım 1696 tarihli bu atamaya göre bir akçe ile hatip olan İvaz'ın vefatıyla vazifesine Bergama kadısı Seyyid Muhammed arzı ile Mehmed'in getirildiği anlaşılmaktadır (VGMA, HRF. d. 1140, s. 201). Cami ile ilgili bir atama bulunduğundan başka bir görevlisinin olup olmadığı veya caminin hangi döneme kadar ayakta kaldığı şimdilik bilinmemektedir.

4.1.2.12. Karahızırlı Köyü Camii

Günümüzde Karahızırlı adıyla bilinen Karahızırlı Köyü Bergama'nın güney yönünde yer alır. Doğusunda Armağanlar ve Gaylan, batısında ise Eğrigöl mahalleleri bulunmaktadır. Söz konusu köyde bir cami bulunduğunu kayıtlar haber vermektedir. Cami ile ilgili iki kayıt bulunmaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan tespit edilen ilk kayıta caminin daha önce hayır sahibi bir kişi tarafından mescit olarak inşa edildiği ve 10 Zilhicce 1113 / 8 Mayıs 1702 yılında köy ahalisi tarafından minber eklenerek camiye çevrildiği yer alır. Mescit, camiye çevrildikten sonra Cuma ve bayram namazlarının burada kılınmasına izin verilmiştir (BOA, AE.SMST.II. 139-15425). Hurufat defterinden tespit edilen Safer 1122 / Nisan 1710 tarihli ikinci kayıta camide yarım akçe ile kayyım olan Osman'ın vefat ettiği ve yerine Mustafa'nın geçtiği görülür (VGMA, HRF. 1133, s. 193). Caminin diğer görevlileri tespit edilememiştir.

4.1.2.13. Kınık Köyü Derviş Ağa Camii

Derviş Ağa Cami, Kınık'ın Saklı Mahallesi'nde yer almaktaydı (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Hurufat defteri Zilhicce 1169 / Eylül 1755 tarihli atamada caminin Derviş Ağa Mahallesi ahalisinden Süleyman Ağa tarafından inşa edildiği yer almaktadır (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). İnşa tarihini tespit edemediğimiz camiye ait Bergama hurufat defterinde bulunan Ramazan 1118 / Aralık 1706 tarihli ilk atama kaydında Mehmed'in vazifesini bırakması, bu vazifeyi önceden yaptığına işaret etmektedir. Dolayısıyla caminin bu tarihten önce inşa edildiği öngörülebilir. Hurufat kayıtlarında, hatip ve kayyım tayinlerinde cami adı sadece "Derviş Ağa Câmî" ifadesi ile kaydedilirken, müezzin ve imam tayinlerinde "Derviş Oğlu Ömer" şeklinde kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71; VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Bu durumda cami, Derviş Ağa ve oğlu Ömer ile ilişkilendirilebilir.

Hurufat kayıtlarında Derviş Ağa Cami'ne ait on üç adet atama kaydı, Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan bir, Tevliyet ve Tevcih defterinden bir atama kaydı tespit edilmiştir. Bu hususta atama kayıtları Ramazan 1118 / Kasım 1706 tarihinde başlayıp 11 Zilkade 1326 / 5 Aralık 1908 tarihine kadar devam etmiştir. 1118 / 1706 tarihli kayıta yevmî iki akçe ile hatip olan Mehmed'in vazifesini bırakması sebebiyle yerine Numan tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). Cemaziyelevvel 1156 / Haziran 1743 tarihli iki atamada ise imam ve müezzin olan Mehmed'in berata yenilenmiştir. Bu durum Mehmed'in bu görevi daha önce yaptığını göstermektedir. Rebiülevvel 1160 / Mart 1747'de hatip Mustafa'nın vefat etmesi dolayısıyla vazifesi oğlu Mehmed'e tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). 1177 / 1763 yılında

beratı yenilenen Mehmed'in hatiplik vazifesi (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97; VGMA, HRF. d. 1158, s. 11) 1227 / 1812'de vefatı dolayısıyla son bularak yerine oğlu Hafız Hasan bin Mehmed tayin edildi (VGMA, HRF. d. 540, s. 111).

Camiye dair 1235 / 1819 tarihli atama kaydı kayyımlik vazifesinin de bulunduğunu haber vermektedir. Kayda göre ücretsiz bir şekilde kayyımlik cihetine mutasarrıf olan Emin Halife'nin (VGMA, HRF. d. 540, s. 112) on bir yıl boyunca devam eden vazifesi 1246 / 1830 yılında vefatıyla İbrahim bin Halil'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). 21 Safer 1261 / 1 Mart 1845 tarihinde kayyım olan İbrahim'in vefatıyla yerine Hafız Mehmed bin Mehmed'e geçmiştir (BOA, C..EV. 217-10814). 11 Zilkade 1326 / 5 Aralık 1908 tarihine kadar camiye ait atama kaydı tespit edilememiştir. Bu tarihte tevliyet ve tevcih defterinde tesadüf edilen kayıta yevmî iki akçe ücretinin Derviş Ağa Cami'nin vakfından karşılanması ile Ahmed bin Mustafa'ya hatiplik tevcih edilmiştir (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 142). Dolayısıyla caminin 1326 / 1908 tarihinde ayakta olduğu ve atamaların devam ettiği anlaşılmaktadır.

4.1.2.14. Kınık Köyü Seyyid Hacı İbrahim Ağa (Tahtalı) Camii

Seyyid Hacı İbrahim Ağa Camii, günümüzde İzmir'in Kınık ilçesinde, Abdülbaki ve Çoban Sokağın köşesinde bulunmaktadır (Tarihi Mekanlar Kişisel Ansiklopedi, 2012). Bânisi Seyyid Hacı İbrahim Ağa, Kınık Köyü'nden olup Hüseyin Ağazâde'nin oğludur (BŞS. d. 2, s. 9). Camide mevcut tabelada her ne kadar inşa tarihi olarak 1484 yılı yazılmış olsa da girişinde bulunan kitabede 1292 / 1875 yılında İbrahim Ağa tarafından inşa edildiği ve mütevellisinin İsmail Ağa olduğu yazılıdır. İbrahim Ağa'ya ait 1080 / 1669 tarihli vakfiye ve İbrahim Ağa Cami'ne yapılan en erken atama kayıtlarının 1120 /1708 tarihli olması dolayısıyla kitabenin onarım kitabesi olduğunu ve müteveli İsmail Ağa tarafından onarıldığını söylemek mümkündür. Şaşmaz ise yapının 1022 / 1614 yılında inşa edildiğini belirtmiştir (Tarihi mekanlar Kişisel Ansiklopedi, 2012). İbrahim Ağa'nın 1080 / 1669 tarihli büyük vakfiyesi incelendiğinde caminin vakfiye tarihinde ayakta olduğu anlaşılmaktadır (BŞS. d. 2, s. 9-10). Ayrıca minareye ait 1200 / 1786 tarihli bir kitabe mevcut olup ahaliden toplanan paralarla yaptırıldığı kayıtlıdır (Tarihi Mekanlar Kişisel Ansiklopedi, 2012).

Cami giderleri için kaynak oluşturan Hacı İbrahim Ağa'nın, 1080 / 1669 tarihli vakfiyesinde vakfın tevliyetine oğlu Seyyid Mehmed Çelebi'yi tayin etmiştir. Vakfiyede, "Kınık'ta bina eylediğim cami-i şerifte" ifadesi ile kaydedilen caminin

yeri hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Ancak dahilinde bir muallimhanenin olduğu kaydedilmiştir. Muallimhanede muallim olacak kişiye yevmi dört akçe vazife verilmesi isteyen bani İbrahim Ağa, camide imam olan bir kişi ve müezzin olacak iki kişi için yevmi iki akçe ve her kim yevmi iki akçe ile kayyum olursa, her ay kırkar akçe kayyuma teslim edilip kayyumun, bu akçeyi caminin aydınlatmasına kullanmasını istemiştir. Ayrıca kadınların cuma namazını eda eyledikleri yere kadınlardan bir kimsenin temizlik görevlisi olması istenmiştir. Cami-i şerifte ilim sahibi bir kimsenin vaiz ve nâsîh olup Cuma başlangıcında vaz ve nasihat edip her birine yevmi üç akçe verilmesini isteyen İbrahim Ağa, Kuran ehlinde altı kişinin toplanıp pazartesi gününden cuma gününe kadar her sabah namazından sonra bir cüz okuyup sevabını Hz. Muhammed'in (S.A.V.) ruhuna hediye edip, cuma namazlarından sonra hatim duası etmelerini ve bu altı kişinin her birine her ay Ellişer akçe verilmesini şart eylemiştir (BŞS, d. 2, s. 9)

Hurufat defterinde mevcut tevcihatlara nazaran camiye ait Muharrem 1120 tarihli ilk atama kaydında abkeşlik vazifesinin kimse üzerinde olmadığı belirtilerek Mustafa'ya iki akçe ile vazife tevcih edilmiştir. Verilecek ücretin de İbrahim Ağa'nı vakfettiği hândan karşılanacağı kaydolunmuştur (VGMA, HRF. d. 1133, s. 193).

4.1.2.15. Kırklar Köyü Ayşe Hatun Camii

Hurufat kayıtlarında “Kırklar Köyünde” bulunduğu kaydedilen Ayşe Hatun Camii, Devlet Arşivleri Başkanlığında “Aşağı Kırklar Köyü'nde” ifadesi ile kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, s. 65; BOA, EV.BRT. 230-9) Hangi tarihte inşa edildiği tespit edilemeyen yapının bâniyesinin Cemaziyelevvel 1175 / Kasım 1761 tarihli atama kaydında Ayşe Hatun olduğu kayıtlıdır. Hurufat defterlerinde camiye ait iki kayıt bulunmaktadır. Her iki kayıt hatip ataması ile ilgilidir. Cemaziyelevvel 1175 / Kasım 1761 tarihinde camide hatip olmadığı belirtilerek İsmail'e hatiplik vazifesi verildi (VGMA, HRF. d. 1076, s. 97). 1244 / 1828 tarihli atamada ise camide hatip olan İsmail'in vefatı ile Halil bin Numan'a vazife tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 542, s. 65). Başbakanlık Osmanlı Arşivinde camiye ait 1302 / 1884 tarihli kayıtlarda camide hatip olan Ahmed Halife bin Süleyman'ın vefatıyla vazifesinin Halil Şevki Efendi'ye tevcih edildiği kayıtlıdır. (BOA, EV.BRT. 230-9)

4.1.2.16. Örtülü Köyü Camii

Örtülü Köyü günümüzde Kınık'ın güney yönünde yer almaktadır. Bu köyde bulunan camiye dair bilgileri hurufat defterinde mevcut Zilkade 1138 / Temmuz 1726 tarihli bir atama kaydı oluşturmaktadır. Yine bu atama kaydına nazaran yapının

Hacı Himmet tarafından inşa edildiği “el-Hâc Himmet bina eylediği câmide” ifadesi ile açık bir şekilde belirtilmiştir. Yapının hangi yılda inşa edildiği tespit edilememekle beraber camide hatip olan Mustafa’nın vefatı bu görevin atama tarihinden önce yapıldığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle caminin inşa tarihinin bu kayıttan eski olduğu anlamına gelmektedir. Söz konusu atama kaydına göre camide hatip olan Mustafa’nın vefatının ardından oğlu Hasan’a vazife tevcih edildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1083, s. 213).

4.1.2.17. Sarıca (Sarıcalar) Köyü Camii

Sarıcalar Köyü Bergama’nın kuzey doğu yönünde yer alır. Günümüzde kuzeyde Kozluca ve Ilgıncaber, güneyde Bölcek, batıda Göçbeyli mahalleleri ile çevrilidir. Hurufat kayıtlarında “Sarıca” ve “Sarıcalar” isimleriyle kaydedilmiş olan köye tesadüf edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70; VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Kayda geçirilen 1115 / 1703 yılına ait ilk atamada köyde mescit olduğu anlaşılmaktadır. Ancak mescidin kim tarafından inşa edildiğine dair elimizde bir kayıt bulunmamaktadır. Diğer yandan da Sarıcalar, Kozluca ve Pir Ahmed köylerinin ahhalilerinin Sarıcalar Mescidine minber ekleyerek yapıyı camiye çevirdikleri 1115 / 1703 tarihli atama kaydında belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Dolayısı ile yapının XVIII. Yüzyıl başlarında cami halini aldığı söylenebilir.

Sarıcalar Köyü Cami’ne ait on iki adet atama kaydı hurufat defterlerinden tespit edilirken bir adet atama kaydı da Devlet Arşivleri Başkanlığı’ndan tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlar 1115 / 1703 yılından başlayıp 1253 / 1837 yılına kadar devam etmektedir. İlk kayda göre hitabet beratı bir akçe ile Mustafa’ya verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Safer 1116 / Haziran 1704 tarihli atamada imam olan İsmail’in vefatı kadıya bildirilirken (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70) 1124 / 1712 yılında ise imamlık vazifesinin Hasan’a verildiği ve beratının yenilendiği kaydolunmuştur. 1136 / 1723 tarihli atama kaydında camide imam ve hatiplik vazifelerinin yanı sıra ferraşlık vazifesi de mevcuttur. Burada dikkat çeken husus ise bu vazifeyi Mustafa’nın kör olduğundan dolayı yapamaz durumda olması sebebiyle İbrahim’e verilmesidir. Yine aynı tarihte camide şeyhe ihtiyaç duyulduğu belirtilerek bu vazife Mevlânâ Şeyh Ali’ye tevcih verildi (VGMA, HRF. d. 1137, s. 240). Bir diğer tevcihat Muharrem 1165 / Kasım 1751 tarihine ait olup Hatîp İbrahim’in vefatıyla yerine Hafız Yusuf tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 203). Beş yıl boyunca hatiplik vazifesini eda eden Yusuf daha önce hatîp olan İbrahim’in vefatından sonra bu vazifenin oğluna verilmesi gerektiğini ve Yusuf’un kör olduğunu belirtmesinden dolayı hatiplik vazifesi İbrahim’in oğlu Mustafa’ya verilmiştir. Kırk

sekiz yıl boyunca camide hatiplik yapan Mustafa'nın vazifesi 1218 / 1803 yılında vefatıyla son bularak yerine oğlu Mustafa geçmiştir (VGMA, HRF. d. 539, s. 165). Camide imamlık vazifesine devam eden Hasan'ın vefat etmesiyle yerine Şaban 1144 / Ocak 1732 tarihinde İbrahim bin Osman getirilmiştir. (VGMA, HRF. d. 542, s. 65) 1247 / 1831 tarihli tevcihatta hatip olan Mustafa bin Mustafa'nın vefatından sonra hatiplik vazifesi oğlu Mustafa'ya verildiği kaydolunmuştur (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). Altı yıl sonra Mustafa'nın vefat etmesiyle hitabet ciheti kardeşi Mehmed bin Mustafa'ya tevcih edildi (BOA. HAT. 1605-45)

4.1.2.18. Süngülü Kırklar Köyü Hacı İsmail Camii

Bergama'ya bağlı Süngülü Kırklar Köyü'nde bulunduğu belirtilen Hacı İsmail Cami'nin ismine hurufat defterinde tesadüf edilmektedir. Defterlerde Hacı İsmail Cami'ne ait tek kayıt bulunmaktadır. Söz konusu kayda göre Şaban 1213 / Ocak 1799 yani on sekizinci yüzyılın sonuna ait bir atamada caminin adı "Hacı İsmail bâ-izni humâyun binâsı cami" ifadesi ile belirtilerek imamet ve hitabet cihetleri Bergama kadısı Mehmed arzı ile Hacı Ahmed bin Halil'e verilmiştir (VGMA, HRF. 538, s. 133).

4.2. BERGAMA'DA EĞİTİM KURUMLARI

4.2.1. Bergama Medreseleri

4.2.1.1. Hacı İbrahim Ağa Medresesi

Bergama'da bulunan Medrese, Hacı İbrahim Ağa tarafından inşa edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). İnşa tarihi bilinmemekle beraber hurufat kayıtlarında medreseye ait ilk kayda Muharrem 1124 / Şubat 1712 tarihinde rastlanmaktadır. Söz konusu kayıta medresede dersiam olan Osman'ın vazifesini bırakması, medresenin inşa tarihinin bu kayıttan daha önce olduğuna işaret etmektedir. Hurufat defterlerinde medreseye dair altı atama kaydına rastlanmıştır. Medresede müderris olan Osman'ın vazifesini bırakmasıyla yeri oğlu Hüseyin'e tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Hüseyin'in Cemaziyelahir 1147 / Ağustos 1734 yılında vefat etmesiyle oğlu Mustafa müderrislik vazifesine getirildi (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). 45 yıl boyunca vazifesine devam eden Mustafa'nın 1192 / 1778 yılında vefatı üzerine aynı görev Mahmud bin Mahmud'a kadı arzıyla verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077: s. 136). 22 Safer 1220 / 22 Mayıs 1805 tarihinde Mahmud'un ölmesiyle müderrislik vazifesine Hacı Mehmed atanmıştır (VGMA, HRF. d. 539, s. 165). Hacı Mehmed Efendi 28 Safer 1244 / 9 Eylül 1828 yılında vefat etmiştir. Bu sebeple vazifesi Bursevî Osman ibn Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, 65). Osman

Efendi aynı zamanda hurufat defterlerinde medresenin tespit edilen son müderrisidir.

4.2.1.2. Hatip Paşa Medresesi

Hatip Paşa Medresesi günümüzde Parmaklı Mescit karşısında fırın ve evlerin olduğu yerde inşa edilmişti. Medresenin hangi yılda inşa edildiği belirtilmemekle birlikte Günay'a göre Fatih Sultan Mehmed'in babası II. Murad döneminde yaptırılmıştır (Taşkın, 2012, s. 6). Banisi Hacı Fakih Mahallesi ahalisinden asıl adı Mahmud Çelebi oğlu Hibetullah Paşa olan Hatip Paşa'dır. Şevval 835 / Haziran 1432 tarihli vakfiyeye göre Hatip Paşa medreseye 17 dükkân, Yaşmakçılar Çarşısı'nda 30 dükkân, 1 han ve 5 dükkân vakfetmişti (Günay, 1999, s. 121). Tahrir kayıtlarına göre medresenin XVI. yüzyılda 28 dükkândan 4.000 akçe geliri mevcuttu (Taşkın, 2012, s. 6).

Hatip Paşa Medresesi'ne dair tespit edilen en erken hurufat kayıtlarından biri 1102 Cemaziyelahir / Mart 1691 tarihli olup medresede müderris ve nazırın olmadığı belirtilerek bu görevler Şeyh İbrahim'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). İbrahim Efendi Bergama Kazası'nda müftü olup aynı zamanda Umur Bey ve Hatip Paşa Medreselerinin mutasarrıfı idi. 15 Rebiülahir 1118 / 27 Temmuz 1706'da İbrahim Efendi'nin vefatı dolayısıyla yerine Ahmed Efendi'ye adı geçen medreselerin sorumluluğu verilmiştir (BOA, AE.SAMD.III. 176-17088). Muharrem 1141 / Ağustos 1728 tarihli kayıt yedi akçe medrese vakfından almak üzere ders-i âmm olan Hibetullah'ın vefatı sebebiyle yerine İsmail'in tayin edildiği ile ilgilidir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199) 13 Cemaziyelahir 1080 / 8 Kasım 1669'da medresede Abdullah'a buk'alık ile müderrislik tevcih edilmiştir (BOA, İE.EV. 7-751). Bu tarihten sonra 18 Recep 1191 / 22 Ağustos 1777 tarihine kadar hurufat defterlerinde medreseye dair atama kaydına tesadüf edilmemiştir. Söz konusu son kayıta medresenin seksen yıl boyunca harap halde olduğu ve 1162 / 1748 senesinden beri Mahmud Efendi'nin medresede müderris olduğu halde herhangi bir ücret almadığı Bergama kadısı Ebu Bekir arzıyla bildirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136).

Medrese vakfına dair Zilkade 1195 / Ekim 1781 tarihli atama kaydında Hacı Mustafa'nın mütevelli olduğu belirtilmiştir. Hacı Mustafa, vakıf evladından Paşazâde Mehmed, amcası oğlu İsmail ve kardeşi Hüseyin'e vakfın gelirinden onlara ait hisselerini vermediği için vazifeden alınarak yerine vakıf evladından Paşazâde Mehmed mütevelli olarak tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). Muharrem 1197 / Aralık 1782'de vazife Mehmed'den alınarak tekrar Hacı Mustafa'ya

verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). 13 Muharrem 1303 / 22 Ekim 1885 tarihli kayıttan Hatip Paşa'nın han, hamam, mezra ve müsafakattan oluşan vakfına mütevellî olan Hacı İsmail ve Hacı Halil beylerin vefatlarından sonra medrese ve dükkân vakfını evladına, hamam vakfının tevliyetini kendisine, kendisinden sonra da oğulları Yakup ve Yusuf'a ve onlardan sonra ise evlatlarına verilmesini istediği yer almaktadır (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 141).

21 Muharrem 1321 / 19 Nisan 1903'te Paşazâde Mustafa Ağa ibn el-Hac Halil Ağa ibn Mahmud ve Paşazâde Halil Ağa ibn el-Hac İsmail Ağa bin Hacı Halil Ağa vakfın mütevellîleridir (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 137). 18 Zilkade 1323 / 14 Ocak 1906 tarihinde Hatip Paşa'nın hamam, medrese ve dükkân vakfının yedi semen ile mütevellîleri olan Hüseyin Ağa oğulları Mustafa, Halil, Mahmud ve kızı Vahide Hanım vazifelerini terk etmişlerdir. Dükkân vakfının mütevellîsi olan İhsan Hanım ise vefat etmiştir. Bu durumda tevliyetler diğer İhsan ve Fatma Hanımlarla birlikte kardeşleri Mustafa, Ömerzâde Efendi, Mustafa ve Halil'e verilmiştir (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 150).

4.2.1.3. Paşazâde Medresesi

Paşazâde Medresesi, Bergama kazasının Saray Mahallesi'nde yer almaktaydı. Medresenin banisi Saray Mahallesi ahalisinden Paşazâde Hacı Mustafa bin Hacı İbrahim'dir (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). İnşa tarihi arşiv kayıtlarına yansımadığından şimdilik tespit edilememiştir. Paşazâde Hacı Mustafa, Saray Mahallesi'nde 12 hücreden oluşan bir medrese inşa ettiğini ve tevliyetini de hayatta olduğu sürece kendisinde kalacağını belirtmiştir. Vefatından sonra ise tevliyetini evladına vakf ve şart eylemiştir (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11.).

Hurufat kayıtlarında ilk defa 1188 / 1774 tarihli atama kaydında adının geçmesi sebebiyle medresenin bu tarihlerde inşa edildiği söylenebilir. Söz konusu atama kaydında Medresenin öğretim faaliyeti için müderris tayininde “re’y-i mütevellî ve re’y-i şer‘i” şartı bulunduğu belirtilerek müderris Cafer'in berati yenilenmiştir (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11). Müderris olan Cafer'in Safer 1212 / Temmuz 1797 tarihinde vefat etmesiyle yerine es-Seyyid Himmet tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 538, s. 133) 27 Şaban 1243 / 14 Mart 1828 tarihinde kaydedilen atamada, bu dönemde medresenin müderrisi olan es-Seyyid Himmet'in vazifesini bırakması nedeniyle vazife oğlu es-Seyyid Hafız Mehmed'e tevcih olundu (VGMA, HRF. d. 542, s. 65). Seyyid Hafız Mehmed'in 17 Rebiülevvel 1247 / 26 Ağustos 1831 tarihinde vefat etmesi ile oğulları Seyyid Hafız Mehmed, Seyyid Recep ve

Saray Mahallesi ahalisinden olan Seyyid Hafız Mustafa'ya müderrislik vazifesi iştiraken tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 543, s. 49). Son olarak tevliyet ve tevcih defterinde tespit edilen 20 Ramazan 1324 / 7 Kasım 1906 tarihli son atama kaydında müderrislik cihetinin Süleyman Niyazi üzerinde olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 140).

4.2.1.4. Sonez Hacı İbrahim ve Genç Alizâde Medresesi

Hurufat kayıtlarında ismi zikredilen Hacı İbrahim ve Genç Alizâde Medresesi, Sonez Hacı İbrahim ve Genç Alizâde tarafından inşa edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, 72). Medresenin hangi yılda inşa edildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. 1124 / 1712 yılında müderris Şeyh Halil'in beratının yenilenmesi Halil'in bu tarihten önce görev yaptığı ve dolayısıyla medreseye 1124 / 1712 yılından önce atamaların yapıldığına işaret etmektedir. Kayıtlarda iki atama kaydının tespit edilmesi medreseyle ilgili bilgileri sınırlamaktadır. Söz konusu her iki atama Rebiülevvel 1124 / Nisan 1712 yılına ait olup kayıtlarda, medresede müderris olan Halil'in aynı zamanda vakıf mütevellisi de olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Medresenin bu tarihten sonra hurufat kayıtlarına yansımaması bu dönemden itibaren ortadan kalktığı şeklinde değerlendirilmektedir.

4.2.1.5. Umur (Ömer) Bey Medresesi

Bergama'da bulunan ve Umur Bey tarafından inşa ettirilen Umur Bey Medresesi aynı zamanda Ömer Bey adıyla da bilinmektedir (BOA, İE.EV. 7-751; BOA, İE.EV. 8-873). Umur Bey, Osmanlı'nın ilk vezirlerinden Timurtaş Paşa'nın oğludur (Emecen, 2012, 185). Ömer Bey adıyla bilinen (BOA, İE.EV. 7-751) Umur Bey, inşa ettiği hamam, medrese için bir dükkân ve bir miktar arazi vakfederek tevliyetini evladına ve kardeşi Ali Bey'in evladına şart etmiştir (BOA, İE.EV. 8-873). Söz konusu vakfa dair tespit edilen 18 Recep 1077 / 14 Ocak 1667 tarihli kayıтта vakfın tevliyetinin Halil'de olduğu ancak Ömer isimli bir kişi tarafından zapt edildiği belirtilerek duruma müdahale edilmesi istenmiştir (BOA, İE.EV. 8-873). Umur Bey vakfı, XVIII. yüzyıl hurufat kayıtlarında da yer almıştır. Nitekim Muharrem 1124 / Şubat 1712'de "Umur Bey Evkafı" cabisi Muhammed'in vefatı üzerine bu görevin yevmî bir akçe ile Hasan'a geçtiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Ancak Umur Bey'in inşa ettirdiği vakıf yapıların bu dönemde mevcut olup olmadığı bilinmemektedir.

Umur Bey Medresesi'ne dair Devlet Arşivleri Başkanlığından tespit edilen 19 Zilhicce 1079 / 20 Mayıs 1669 tarihli en erken kayıтта Abdullah, medresede müderris

olmadığını belirterek Şeyhülislamlıktan vazifenin kendisine verilmesini arz etmiştir (BOA, İE.EV. 2-193). Vazifenin Abdullah'a verilip verilmediği kayıtlara yansımadığından tespit edilememiştir. Muharrem 1113 / Haziran 1701 tarihinde vazifenin Ahmed'de olduğu ve beratının yenilendiği görülmektedir. Zilkade ayında ise Ahmed'in yerine Abdurrahman'a tevcihat verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Abdurrahman'ın akıbeti bilinmemektedir. 15 Rebiülahir 1118 / 26 Temmuz 1706 tarihli kayıтта medresede müderris olan İbrahim Efendi'nin vefatıyla vazifesi Ahmed Efendi'nin sorumluluğuna verilmiştir (BOA, AE.SAMD.III. 176-17088).

4.2.1.6. Osman Ağa Medresesi

Osman Ağa Medresesi, Bergama Kadı Mahkemesi civarında yer alıp Vezanizli Osman Ağa tarafından inşa edilmiştir (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Hurufat defterlerinde medreseye dair kayda XIX. yüzyılın başlarında rastlanmaktadır. Zilhicce 1228 / Kasım 1813 tarihli bu kayıтта medresede müderris olan Feyzullah'ın vefatıyla vazifesinin ulemadan Hasan'a tevcih edildiği yazmaktadır (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Feyzullah Efendi'nin vefatı bu vazifeyi daha önce yaptığını ve bundan dolayı medresenin inşa tarihinin de kayıttan daha eski olduğuna işaret etmektedir. Ancak önceki yıllarda atamaya rastlanmaması yapının bu dönemde inşa edildiği kanaati oluşturmaktadır. Atama tarihinden sonra hurufat kayıtlarında medrese ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak arşive yansıyan belgelerde medreseye müderris atamalarının olduğu görülmektedir. Söz konusu kayıtlarda 1228 / 1813 yılında medresede müderris olan Hasan'ın Hacı Bayezid Mahallesinde yetmiş dokuzuncu hanenin birinci numarasında kayıtlı olduğu ve Mehmed Emin, Ahmed ve Hüseyin adında oğullarının olduğu yazılıdır. 11 Cemaziyelahir 1267 / 13 Nisan 1851 tarihli kayda göre Hasan'ın vefat etmesiyle vazifesi büyük oğlu Mehmed Emin'e verilmiştir (BOA, C.MF. 183-9112).

4.2.2. Bergama Mektepleri

4.2.2.1. Ağsak Ali Paşa Muallimhanesi

Bergama'da hayır sahibi Aksak Ali Paşa'nın inşa ettiği muallimhanesine ait Zilhicce 1198 / Ekim 1784 tarihli hurufat kaydında muallimhanede, muallim-i sıbyan olmadığı belirtilerek Seyyid Osman bin Seyyid Ahmed'e vazife tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136).Yapının bulunduğu yer ve inşa tarihi tespit edilememiştir.

4.2.2.2. Derviş Ağa Muallimhanesi

Derviş Ağa Muallimhanesi, Kınık Köyü'nün Saklı Mahallesi'nde yer alan Derviş Ağa Cami'nin avlusundaydı (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216). Derviş Ağa Cami'nin banisi daha önce belirtilen bir kayıta Süleyman Ağa olduğu ifade edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Ancak muallimhanenin de Süleyman Ağa tarafından inşa ettirilip ettirilmediği bilinmemektedir. İnşa tarihi tam olarak tespit edilemeyen yapıya dair bilgileri hurufat defterinde bulunan bir adet atama kaydı oluşturmaktadır. Söz konusu atama kaydı Zilkade 1172 / Haziran 1759 tarihli olup muallimhanede ücret almadan muallim olan Hasan'nın beratının zayi olduğu belirtilerek cihetin yeniden Hasan'a verildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216).

4.2.2.3. Hacı Halil Muallimhanesi

Bergama'da Ağa Cami yanında bulunan muallimhâne Hacı Halil adlı bir hayırsever tarafından inşa ettirilmiştir. Hurufat kayıtlarında tespit edilen yapıya dair 10 Şevval 1224 / 18 Kasım 1809 tarihli tek atama kaydında muallimhaneye muallim tayin edilmesi gerektiği belirtilerek İsmail bin Süleyman'a vazife tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 541, s. 53). Muallimhanenin inşa yılı ve İsmail'den sonraki görevlileri kayıtlara yansımadığından dolayı bilinmemektedir.

4.2.2.4. Hacı Hekim Mektebi

Hacı Hekim Mektebi, eski Bahçıvan Pazarı içerisinde yer alan Hacı Hekim Cami'nin yakınındaydı (Ersoy, 1989, s. 42; VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Hurufat kayıtlarında mektebin Hacı Hekim tarafından inşa edildiği yer almaktadır (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216). Yapının inşa tarihine dair açık bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak cami ve mektebin birbirine yakın mesafede olması ve her iki yapıyı da Hacı Hekim'in inşa ettirmiş olması mümkündür. Caminin inşa tarihi olan 914 / 1508 yılında mektebin de yapıldığı olasılıklar arasındadır (Ersoy, 1989, s. 42).

Hurufat kayıtlarında Hacı Hekim Mektebi'ne dair on adet atama kaydı bulunmaktadır. Kayda geçirilen ilk atama Safer 1116 / Haziran 1704 tarihli olup muallimhanede muallim olan Zekeriya'ya saatçilik ile tecdîd edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Rebiülevvel 1124 / Nisan 1712 yılına ait diğer atamada Zekeriya'nın vefatından sonra cihet Hüseyin'e verilmiştir. Aynı tarihte Cemaziyelevvel 1124 / Haziran 1712 tarihli tevcihatta dört akçe ile muallim-i sıbyan olan Zekeriya'nın vefatı ile yerinin oğlu Hamza var iken Mehmed'e verildiği belirtilerek vazifenin kadı Mustafa arzıyla Hamza'ya tevcih edildiği kaydedilmiştir. Nitekim Hüseyin'in aynı tarihte görevini kendi rızasıyla bırakmasıyla cihet

Mehmed'e tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Recep 1168 / Nisan 1755 yılında ise cihet tekrardan Hamza'ya verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Hamza'nın Safer 1172 / Ekim 1758 tarihinde vefatıyla yerine Hafız Salih tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216). Yevmi dört akçe ile mu'allim-i sıbyân olan Hafız Salih'in Şevval 1181 / Şubat 1768 yılında vefatıyla yerine Hafız Hasan getirildi. Bir yıl sonra Hasan'nın vefat etmesiyle vazifesi oğlu Abdulber'e tevcih edildi (VGMA, HRF. 1076, s. 98). 1205 / 1790 yılına kadar vazifesine devam eden Abdulber'in vefatıyla yerine Hafız Mehmed bin İbrahim'e cihet tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 537, s. 97).

4.2.2.5. Kınık Köyü Mektebi

Köy ahalisi tarafından inşa edilen mektep, Kınık Köyü'nde bulunmaktaydı. Fakat inşa tarihi bilinmemektedir. Hurufat kayıtlarında mektebe dair ilk kayda Rebiülevvel 1172 / Kasım 1758 tarihinde rastlanmaktadır. Söz konusu kayıta mektepte hoca olmadığı belirtilerek Hüseyin hasbi şekilde hocalık vazifesine tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216). Mektebe dair tek kayıt bulunduğundan dolayı bundan sonraki süreç takip edilememektedir.

4.2.3. Bergama Tekke Ve Zaviyeleri

4.2.3.1. Akkenisa Zaviyesi

Akkenisa Zaviyesi Bergama'ya bağlı İbrahimioğlu Köyü'ndeydi (VGMA, HRF. d. 108, s. 69). Hurufat defteri ve arşiv kayıtlarında ismine tesadüf edilen zaviyenin inşa tarihi ve banisi ile ilgili herhangi bir bilgi şimdilik bulunmamaktadır. Zaviyeye ait en erken tarihli atama kaydı Cemaziyelahir 1102 / Mart 1691 tarihli olup hurufat defterinden tespit edilmiştir. Söz konusu kayıta Akkenisa Zaviyesine ait bir vakfın bulunduğu ve bu vakfa mütevellinin lazım olduğu belirtilerek Şeyh İbrahim'e tevliyet vazifesi verilmiştir (VGMA, HRF. d. 108, s. 69). Hurufat defterlerinde zaviye ile ilgili başka bir atamaya rastlanmamakla beraber arşive yansıyan belgelerden zaviyeye zaviyedâr atamasının yapılması istenmektedir. Nitekim üç sene sonra Derviş Mustafa'nın İstanbul'a gönderdiği arzuhalinde, zaviyedâr Mustafa'nın İstanbul'a gitmesi üzerine Derviş Mustafa zaviyedâr olmak için arzda bulunmuştur (BOA, İE.EV. 24-2831) Derviş Mustafa'nın vazifeye tayin edilip edilmediği tespit edilememiştir.

4.2.3.2. Divane Hızır Zaviyesi

Hurufat kayıtlarında Divane Hızır Zaviyesi adıyla kaydedilen zaviyenin inşa

edildiği yer kayıtlara yansımamıştır. Ancak Bergama'nın Divane Hızır Mahallesi'nde yer aldığı ve bu sebeple de adını bulunduğu mahalleden aldığı tahmin edilmektedir. Zaviyeye dair kayda geçirilen ilk atama Zilkade 1139 / Haziran 1727 tarihine ait olup son kayıt ise Ramazan 1233 / Temmuz 1818 tarihlidir (VGMA, HRF. d. 1143, s. 281, VGMA, HRF. d. 540, s. 112) Kayıtlarda zaviyeye dair dokuz adet atama kaydı mevcut olup tamamı zaviyedârlık cihetine aittir.

Zaviyedârlığa ait kayda geçirilen Zilkade 1139 / Haziran 1727 tarihli atamada zaviyede öşür mahsul ile zaviyedâr olan Mustafa'nın vefatıyla vazifesinin Şeyh Mustafa'ya verildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1143, s. 281). Zaviyenin ilk mutasarrıf kayıtlarına Rebiülahir 1142 / Ekim 1729 tarihinde tesadüf edilmektedir. Buna göre Mustafa'nın mutasarrıf olduğu yazılmıştır. Mutasarrıflığa ait Cemaziyelahir 1142 / Kasım 1729 tarihli son atama kaydında ise Mustafa'nın vefat ettiği, vazifesinin ise oğlu Numan mevcut iken Mehmed tarafından aldığı belirtilerek vazife Numan'a tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199). Recep 1152 / Ekim 1739 tarihli atamada zaviyedârlık vazifesinin de Numan'a verildiği anlaşılmaktadır. Kayda göre zaviyedâr olan Numan'ın vefat etmesiyle cihet İbrahim'e öşür mahsulüyle verildi (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Safer 1154 / Nisan 1741 tarihli kayıta ise zaviyedâr İbrahim İbn Abdullah'ın vefatıyla İbrahim'den önce zaviyede mutasarrıf olan Şeyh Mustafa'nın oğullarından Mustafa ibn Şeyh Mustafa'ya cihet tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1079, s. 223). Cemaziyelahir 1168 / Mart 1755 tarihinde zaviyedâr İbrahim'in vazifesi öşür mahsulü ile Mustafa'ya verildi (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Zilkade 1196 / Ekim 1782 yılında zaviyedâr olan Hacı Mustafa bin Mustafa'nın vefatının ardından vazifesi oğlu Osman'a tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1077, s. 136). Bu süreçten sonra zaviye kayıtları 1229 / 1814 yılına kadar kesintiye uğramıştır. Safer 1229 / Ocak 1814 tarihli kayda göre zaviyedâr Osman bin el-Hac Mustafa vefatıyla vazifesine el-Hac Ahmed tayin edildi (VGMA, HRF. d. 540, s. 111). Dört yıl boyunca zaviyedârlık vazifesini yürüten Hacı Ahmed'in vefatıyla vazifesi büyük oğlu Mehmed'e verildi (VGMA, HRF. d. 540, s. 112). Bu tarihten sonra zaviyeye dair atama kaydı tespit edilemediğinden akıbeti bilinmemektedir

4.2.3.3. Gazi Hayreddin Zaviyesi

Gazi Hayreddin Zaviyesi'nin adına hurufat kayıtlarında tesadüf edilmiştir. Zaviyenin tam olarak nerede olduğu belirtilmemekle birlikte Bergama'nın Gazi Hayreddin Mahallesinde inşa edildiği ve bundan dolayı bulunduğu mahallenin adını aldığı tahmin edilebilir. Zaviye ile ilgili iki kayıt tespit edilmiştir. Yapıya ait Şevval

1109 / Nisan 1698 tarihli ilk hurufat kaydında zaviyede öşür mahsulünden on akçe ile du‘âgû olan Mustafa’nın vefat ettiği ve yerine Abdurrahim’in getirildiği kayıtlıdır (VGMA, HRF. d. 1140, s. 202). Mustafa’nın vefatı, onun bu vazifeyi atama kaydı tarihinden önce yaptığını ve yapının da bu tarihten önce ayakta olduğunu göstermektedir. Zaviyeye ait Cemaziyelevvel 1115 / Eylül 1703 tarihli son atama kaydında ise zaviyedâr Şeyh Mehmed’in vefatı ile vazifesi bir akçe ile Ömer’e tevcih edilmiştir. Zaviyenin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69).

4.2.3.4. Halvetiler Tekkesi

Bergama’da bulunan Halvetiler Tekkesi’nin Halvetiyye tarikatına bağlı olduğundan dolayı bu isimle nitelendirildiği tahmin edilebilir. Varlığına hurufat defteri atama kaydından haberdar olduğumuz tekkeye dair sadece bir kayıt tespit edilmiştir. Bu sebeple ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine tesadüf edilememiştir. Yapıya ait Zilhicce 1114 / Nisan 1703 tarihli atamada Şeyh Mehmed’in vefat etmesi dolayısıyla yerine kadı Mehmed arzıyla Şeyh Emir Emin’in getirildiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69).

4.2.3.5. Oğul Paşa Zaviyesi

Bergama Kazası’nda bulunan ve Oğul Paşa Zaviyesi adıyla zikredilen zaviyenin tam olarak nerede olduğu tespit edilemedi. Zaviyeye ait bilgileri hurufat defterinde kaydedilen tek atama oluşturduğundan dolayı kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Söz konusu atama kaydı Rebiülahir 1243 / Ekim 1827 tarihli olup zaviyedâr ve şeyh vazifeleri aynı kişiye verilmiştir. Buna göre zaviyede şeyh ve zaviyedâr olan Ramazan’ın vefatının ardından vazifeleri ulemadan İbrahim bin el-Hac İshak’a kadısı arzıyla tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 542, s. 64.). Zaviyeye dair başka kayıt bulunmadığından akıbeti bilinmemektedir.

4.2.3.6. Safiye Hatun Mezrası Zaviyesi

Hurufat defterinde “Safiye Hatun Mezrası zaviyedârı” ismiyle kayıtlara yansıyan zaviyenin nerede ve kim tarafından inşa edildiği şimdilik bilinmemektedir. Söz konusu zaviyeye dair dört atama kaydı tespit edilmiştir. Zilhicce 1112 / Mayıs 1701 tarihli en erken kayıta zaviyedârın İbrahim olduğu ve beratının yenilendiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703’te İbrahim’in vazifesini Ömer’in aldığı bildirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Cemaziyelevvel 1130 / Nisan 1718 tarihinde vazifenin İbrahim’de olduğu fakat

vefatıyla yerinin önce Mustafa'ya verildiği bir ay sonra da Şeyh Hacı Murtaza'ya vazifenin tevcih edildiği anlaşılmaktadır (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194; VGMA, HRF. d. 1133, s. 194).

4.2.3.7. Sandal Zaviyesi

Bergama'nın Sandal yerinde bulunan ve adı belirtilmeyen zaviyeye dair bir adet atama kaydı tespit edilmiştir. 1117 / 1705 yılına ait ilk atama kaydında zaviyede şeyh olan Ömer'in vazifesi kadı arzı ile Ahmed'e verilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). Kayıta Ömer'den şeyhlik vazifesinin alınması, onun bu vazifeyi atama kaydı tarihinden önce yaptığını ve yapının da bu tarihten önce ayakta olduğuna işaret etmektedir.

4.2.3.8. Selvili Tekke (Ak Tekke) Zaviyesi

Bergama'da bulunan Ak Tekke, hurufat kayıtlarında “Selvili Tekke nam-ı diger Ak Tekke Zaviyesi”, “Ak Melik” ve “Sardılı Melike Zaviyesi” (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69, VGMA, HRF. d. 1143, s. 28), tevliyet ve tevcih defterinde “Ak Tekke nam-ı diger Sardılı Tekke Zaviyesi” (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 139), Devlet Arşivleri Başkanlığında ise “Ak Tekke” (BOA, EV. d. 12931) isimleriyle kaydedilmiştir. Tespit edilen kayıtlardan en erken tarihli atama kaydı Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703 tarihli olup zaviyede mutasarrıf olan İbrahim vazifesini kendi rızasıyla bırakmıştır. Yerine ise kardeşi Mehmed geçmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Söz konusu kayıta İbrahim'in ferağı bu vazifeyi önceden yaptığını işaret etmektedir. Dolayısıyla zaviyenin 1115 / 1703 tarihinden önce ayakta olduğu söylenebilir. Zilkade 1139 / Haziran 1727 tarihine ait kayıta zaviyedâr olan Mustafa'nın vefatı dolayısıyla cihetin öşür mahsulüyle diğer Mustafa'ya verildiği görülmektedir (VGMA, HRF. d. 1143, s. 28). Tevliyet ve tevcih defterinde kayıt tarihini tespit edemediğimiz beratta tevliyet cihetinin İbrahim bin Ahmed'de olduğu fakat vefat etmesiyle cihetin oğlu Mehmed'e geçtiği anlaşılmaktadır (VGMA, 2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri, s. 139). Devlet Arşivleri Başkanlığından tespit edilen 5 Zilhicce 1262 / 24 Kasım 1846 tarihli kayıta zaviyenin giderlerinin Ak Tekke Zaviyesi vakfından karşılandığını yer almaktadır (BOA, EV. d. 12931).

4.2.3.9. Şeyh Hasan Efendi Tekkesi

Şeyh Hasan Efendi Tekkesi'nin adına hurufat defteri atama kayıtlarında tesadüf edilmiştir. Ancak kayıtlarda tekkenin nerede bulunduğu ve banisi konusunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak Rebiülevvel 1138 / Kasım 1725 tarihli

atamada kutbu'l-‘ârifin Şeyh Hasan Efendi'nin tekkeyi Halveti Tarikatına vakf ve şart eylediği yazılıdır. Hurufat defterlerinde Tekkede, Şeyh ve tekkenişin atamalarına dair beş atama kaydı mevcuttur. (VGMA, HRF. d. 1083, s. 213).

Ramazan 1124 / Ekim 1712 tarihli ilk atama kaydında tekkede gönüllü bir şekilde Şeyh olan Mehmed'in vefatının ardından yerine oğlu Şeyh Hüseyin getirildi (VGMA, HRF. d. 1081, s. 73). Ramazan 1137 / Mayıs 1725 tarihli atama kaydında tekkede şeyh ve tekkenişin olan İbrahim'in vefat etmesi ile Derviş Mustafa'ya şeyhlik ciheti, Molla Ali'ye ise tekkenişin cihetinin verildiği kayıtlıdır. (VGMA, HRF. d. 1137, s. 240). Bir akçe ile tekkenişini olan Derviş Mustafa'nın 1138 / 1725 yılında beratı yenilenmiştir (VGMA, HRF. 1083, s. 213).

4.2.3.10. Tepeköyü Zaviyesi

Tepeköyü Zaviyesi Bergama'da bulunmaktadır. Hurufat defterlerinde yapıya dair tek kayıt tespit edilmiştir. Dolayısıyla zaviye hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Söz konusu atama kaydı Şevval 1116 / Ocak 1705 tarihli olup zaviyede mutasarrıflığın Mehmed'e tevcih edildiği yazılıdır (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Mehmed'in beratının bu tarihte yenilenmesi bu vazifeyi daha önce yaptığına dolayısıyla zaviyeye dair atamaların daha önceki tarihlerde yapıldığı fakat kayıtlara yansımadığına işaret etmektedir.

4.2.3.11. Veli Hızır Zaviyesi

Hurufat kayıtlarında tek atama kaydı bulunan zaviye ile ilgili bilgi çok azdır. Tam olarak nerede olduğu bilinmeyen Veli Hızır Zaviyesinin adı hurufat kayıtlarında 1140 / 1727 tarihli atamada geçmektedir. Atamada mutasarrıf olduğu belirtilen Mustafa'nın vefat ettiği ve yerine Mehmed'in getirildiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199). Bu durumda Mustafa'nın daha önceki tarihlerde zaviyede görevli olduğu ve zaviyenin inşa tarihinin de atama kaydından daha eski olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.4. Diğer Yapılar

4.2.4.1. Ahmed Çelebi Çeşmesi

Hatunili Köyü'nde yer alan çeşme, Ahmed Çelebi tarafından yaptırılmıştır. Hurufat kayıtlarında ismine tesadüf edilen yapıya dair bir adet atama kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu Recep 1137 / Mart 1725 tarihli kayıta çeşmeye ait vakıfta mütevellî olmadığı belirtilerek Ahmed bin Aşır'e vazife tevcih edilmiştir (VGMA,

HRF. d. 1137, s. 240). Çeşmenin inşa tarihi tespit edilememiştir. Ancak atama kaydında yapının mütevellisinin bulunmadığının belirtilmesi daha önce bir mütevellinin varlığını haber vermektedir. Dolayısıyla yapının inşa tarihinin atama tarihinden daha eski olduğunu söyleyebiliriz.

4.2.4.2. Üç Kemeraltı Değirmeni

Hacı Bayezid Mahallesi'nde bulunan Üç Kemeraltı Değirmeni Şeyhü'l-kurra Ahmed Efendi bin Mehmed tasarrufunda idi. Bir çatı altında üç göz değirmenin bulunması sebebiyle "Üç Kemeraltı Değirmeni" adıyla anılmaktaydı (VGMA, HRF. 1158, s. 11). Ahmed Efendi değirmen vakfını çocuklarına, onların çocukları ve nesillerini müteveli olarak tayin olunmasını şart olarak belirlemiştir. Söz konusu değirmene dair hurufat defterlerinde iki adet atama kaydı tespit edilmiştir. İlk kayıt Rebiülahir 1186 / Temmuz 1772 yılına ait olup müteveli olan Pehlivan Osman'ın vefat etmesi dolayısıyla vazifesinin oğlu Mehmed'e tevcihi bildirilmiştir (VGMA, HRF. 1080, s. 35). Diğer kayıt ise Safer 1188 / Nisan 1774 tarihinde Mehmed'in beratının yenilenmesine dairdir (VGMA, HRF. 1158, s. 11).

4.2.4.3. Hatip Paşa Hanı

Bergama'da bulunan Hatip Paşa Han'ının kim tarafından nerede kurulduğu kayıtlara yansımamıştır. Fakat arşiv kayıtlarında Han ve Hamam'ın yine Hatip Paşa vakfına ait olduğunun bildirilmesi sebebiyle söz konusu hanın da Hatip Paşa bin Mevlânâ Bedreddin Hoca tarafından yaptırıldığına işaret etmektedir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216; BŞS, 2, 2). Hatip Paşa, han ve hamamı vakıf üzerinden evladına meşruta etmiştir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199).

Hurufat defterlerinde ismine tesadüf edilen Hatip Paşa Hanı'na dair sekiz atama kaydı tespit edilmiştir. Muharrem 1131 / Kasım 1718 tarihli ilk atama kaydında hanın mütevellisi olan Ahmed'in vefatıyla cihet vâkıf evladından İbrahim'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). Yevmî bir akçe ile müteveli olan Hacı İbrahim'in vazifesini Ramazan 1133 / Haziran 1721 tarihinde diğer İbrahim almıştır (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195). Rebiülevvel 1141 / Ekim 1728 tarihli atama kaydında İbrahim'in vefatıyla yerine Mehmed'in geçtiği belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199). Cemaziyelahir 1171 / Şubat 1758 tarihli tevcihatta mütevellinin yevmî on akçe ile Mustafa olduğu ve beratının yenilendiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216). Cemaziyelevvel 1200 / Mart 1786 tarihinde Hacı Mustafa'nın vefat ettiği, için vazifesi vakıf evladından Mehmed'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1074, s. 82). Mehmed'in dört yıl sonra vazifesini bırakması ile cihet Mir

Hacı Ali'ye verilmiştir (VGMA, HRF. d. 537, s. 97). Cemaziyelahir 1211 / Aralık 1769 tarihinde Mir Hacı Ali'nin vefatıyla yerine vakıf evladından Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). On altı yıl boyunca vazifesini eda eden Mehmed'in vefat etmesiyle cihet Hacı Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. 541, s. 53)

4.2.4.4. Hacı Hekim Hamamı

Hacı Hekim Hamamı, Uzun Çarşı'da bulunan Hacı Hekim Cami'nin güneyinde ve yolun diğer tarafındadır. Erkek ve kadınlar için iki bölüme ayrılması sebebiyle “Çifte Hamamlar” ya da “Çarşı Hamamı” denilmektedir. (Bayatlı, 1956, s. 410; Yüksel, 1983, s. 63). Hacı Hekim tarafından inşa edildiği varsayılan hamamın inşa tarihi tam olarak bilinmemektedir (VGMA, HRF. d. 1137, s. 240). Mevlâna Hacı Hekim 914 / 1508 yılında inşa ettirdiği camiye gelir sağlaması açısından karşısına bu hamamı yaptırmıştır (Ersoy, 1989 s. 42). Dolayısıyla hamamın da bu tarihlerde inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Hurufat defterlerinde hamama dair on altı atama kaydı tespit edilmiştir. 1102 Cemaziyelahir / Mart 1691 tarihli ilk kayıt hamamın mütevellisi olan Hibettullah'ın vazifesini Musa'nın aldığına dairdir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Cemaziyelahir 1130 / Mayıs 1718 tarihinde ise mütevellinin Mehmed Hibetullah olduğu ancak Hüseyin'in haksız şekilde görevi aldığı belirtilmiştir. daha sonra bu haksızlık fark edilip vazife tekrar Mehmed'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). İki yıl vazifesine devam eden Mehmed Hibetullah kendi rızası ile vazifeden çekildiği belirtilerek yeri İsmail'e bırakılmıştır. Fakat tekrardan bir haksızlık söz konusu olunca vazife yeniden Hibetullah'a tevcih edildi (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195). Hacı Hekim Hamamı'na dair Şaban 1135 / Mayıs 1723 tarihli son atama kaydında Hibetullah'ın üçüncü kez haksızlığa uğrayarak yerinin Mehmed adlı bir kişiye verildiği ardından bu durum fark edildiğinde Hibetullah'ın vazifesine devam ettiği bildirilmiştir (VGMA, HRF. d. 1137, s. 240). Günümüzde aktif olan hamam hizmet vermeye devam etmektedir.

4.2.4.5. Hatip Paşa Hamamı

Hurufat kayıtlarında ve şer'iyeye sicillerinde ismine tesadüf edilen Hatip Paşa Hamamı'nın günümüzde Küplü Hamam adıyla bilinen hamam olduğu tahmin edilmektedir. Küplü Hamam'ın kitabesi bulunmamaktadır. Nitekim tespit edilen bir vakfiyede hamamın Hatip Paşa bin Mevlânâ Bedreddin Hoca tarafından Ece Mahallesinde inşa ettirildiği anlaşılmaktadır (BŞS, 2, 21). Hurufat defterinde ismine

tesadüf edilen Hatip Paşa Hamamı ile Hatip Paşa Hanı'nın mütevellilerinin aynı kişiler olduğu anlaşılmaktadır.

Muharrem 1131 / Kasım 1718 tarihli ilk atama kaydında mütevellisi Ahmed'in vefatıyla vazife vakıf evladından İbrahim'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1133, s. 194). Yevmî bir akçe ile müteveli olan Hacı İbrahim'in vazifesini Ramazan 1133 / Haziran 1721 tarihinde diğer bir İbrahim almıştır (VGMA, HRF. d. 1133, s. 195). Rebiülevvel 1141 / Ekim 1728 tarihli atama kaydında İbrahim'in vefatıyla yerine Mehmed'in geçtiği belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199). Safer 1188 / Nisan 1774 tarihli atama kaydında, hamamda üç akçe ile müteveli olan Mustafa'nın beratı yenilenmiştir (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11). Cemaziyelevvel 1200 / Mart 1786 tarihinde Hacı Mustafa'nın vefatıyla yerine vakıf evladından Mehmed atanmıştır (VGMA, HRF. d. 1074, s. 82). Dört yıl boyunca vazifesine devam eden Mehmed'in vazifesini bırakması ile cihet Mir Hacı Ali'ye verilmiştir (VGMA, HRF. d. 537, s. 97). Cemaziyelahir 1211 / Aralık 1769 tarihinde Mir Hacı Ali'nin vefatıyla yerine vakıf evladından Mehmed tayin edilmiştir (VGMA, HRF. d. 538, s. 133). On altı yıl boyunca vazifesini eda eden Mehmed'in vefat etmesiyle cihet Hacı Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 541, s. 53)

4.2.4.6. Seyyid Hacı İbrahim Ağa Hanı

Bergama'da bulunan bu han, Seyyid Hacı İbrahim Ağa tarafından inşa edilmiştir. Zira hurufat defterlerindeki atamalara nazaran söz konusu han Seyyid Hacı İbrahim Ağa vakfına gelir sağlamaktadır. Kayıtlara vakfın görevlileri yansımayıp yalnızca vakfın gelirinin Seyyid Hacı İbrahim Ağa Hanı'ndan sağlandığı ve Bergama'da binası olan camide vaiz ve nazır olanlara yevmî iki akçe verildiği yer almaktadır. (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216; VGMA, HRF. d. 1158, s. 11).

4.2.5. Vakıf Mezralar

4.2.5.1. Hatip Paşa Mezrası

Bergama'da bulunan mezra, Hatip Paşa tarafından evlatları üzerine tahsis edilmiştir. Hurufat kayıtlarında ismine tesadüf edilen mezraya dair iki kayıt tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlardan Muharrem 1112 / Haziran 1700 tarihli atamada mezranın mütevellisi olan Ahmed'in vefat ettiği yerine evlattan Esad'ın tayin edildiği belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). 1140 / 1727 yılına kadar mezra ile ilgili herhangi bir kayıt tespit edilememiştir. Bu yılda mezranın müteveli ve mezradarı olan İbrahim bin Ahmed'in vefatıyla cihetleri Mehmed bin Ali'ye tevcih

edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1144, s. 199). Mezranın gelir miktarı kayıtlara yansımadığından dolayı bilinmemektedir.

4.2.5.2. Kadı Hayreddin Mezrası

Hurufat Defterlerinde ismine tesadüf edilen Kadı Hayreddin Mezrasına dair beş atama kaydı tespit edilmiştir. Tespit edilen kayıtlarda mezranın gelir miktarı belirtilmeyip yalnızca cihet atamalarına yer verilmiştir. Mezraya dair en erken kayıt Zilkade 1108 / Mayıs 1697 tarihli olup mezraya mutasarrıf olan Bergama müftüsü Mahmud'un vefatıyla yerine Mustafa'nın tayin edildiği belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1140, s. 201). Şevval 1116 / Ocak 1705 tarihinde ise Müftü İbrahim'in mezraya mutasarrıf olduğu ve beratının yenilendiği görülmektedir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Kadı Hayreddin mezrasına öşür hasılı ile nâzır olan es-Seyyid Abdurrahim'in vefatıyla Mehmed ve İbrahim'e vazife tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1083, s. 213). 1168 / 1754 yılına kadar mezraya ait kayıt tespit edilememiştir. Bu tarihte mezranın nâzırının Mehmed bin İbrahim olduğu ve beratının yenilendiği görülmektedir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Mezraya dair son atama kaydı olan Şevval 1171 / Haziran 1758 tarihli tevcihatta Mehmed'in beratı yenilenmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216).

4.2.5.3. Kavalı Çiftliği

Bergama'da bulunan ve Kavalı adıyla bilinen çiftlik, Hatip Paşa vakfına gelir sağlamaktaydı. Hatip Paşa'nın, tevliyetini vakıf evladına şart eylediği çiftliğin varlığını hurufat kayıtları haber vermektedir. Kavalı çiftliğine dair hurufat defterlerinde tespit edilen Cemaziyelevvel 1168 / Şubat 1755 tarihli tevcihatta mütevellinin Mustafa olduğu görülmektedir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215). Cemaziyelahir 1171 / Şubat 1758 ve Safer 1188 / Nisan 1774 tarihlerinde beratı yenilenen Mustafa'nın (VGMA, HRF. d. 1097, s. 216; VGMA, HRF. d. 1158, s. 11) Safer 1188 / Nisan 1774 yılından sonra görevi kimlere bıraktığı ve çiftliğin gelirleri kayıtlara yansımadığından şimdilik tespit edilememiştir.

4.2.5.4. Safiye Hatun Mezrası

Bergama'nın Düzbatan Köyü'nün sınırları dahilinde bulunan Safiye Hatun Mezrası ulemaya meşruta edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Hurufat defterlerinde ismine tesadüf edilen mezradan elde edilen gelirler ile Safiye Hatun Zaviyesinin zaviyedârı ve Yıldırım Bayezid Han Cami hatibinin ücretlerinin karşıladığı belirtilmiştir (VGMA, HRF. d. 1097, s. 215; VGMA, HRF. d. 1133, s.

194). Mezranın mutasarrıfı olan İbrahim'in Cemaziyelahir 1115 / Ekim 1703'te vazifesini bırakmasıyla vazifesi ulemadan Ömer'e tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69). Şeyh Ömer'de olan vazife Cemaziyelahir 1116 / Ekim 1704'te Muhammed'e verilmiştir (VGMA, HRF. 1081, s. 70) bir ay sonra vazifenin Ömer'de olduğu ve yerine İbrahim'in tayin edildiği anlaşılmaktadır.

4.2.5.5. Şeyh Hasan Dede Mezrası

Bergama'da bulunan Şeyh Hasan Dede Mezrasına dair hurufat defterlerinde bir atama kaydı tespit edilmiştir. Söz konusu kayıt Recep 1117 / Ekim 1705 tarihli olup Şeyh İbrahim, mezraya mutasarrıf olmuştur (VGMA, HRF. d. 1081, s. 71). Kayıtların kısıtlı olması sebebiyle mezranın gelir miktarı ve Şeyh İbrahim'den sonraki görevlileri bilinmemektedir.

4.2.5.6. Şeyh İsa Mezrası

Şeyh İsa Mezrası Bergama'da bulunmaktaydı. Hurufat defterlerinde varlığına tesadüf edilen söz konusu mezraya dair Safer 1117 / Mayıs 1705 tarihli tek atama kaydı tespit edilmiştir. Bu kayıta evlatları üzerine tahsis edilen mezraya mutasarrıf olan Safiye ile Fatma'nın vefatıyla yerlerine kızları Elif ve Emine'nin tayin edildiği kaydedilmiştir (VGMA, HRF. d. 1081, s. 70). Mezranın gelir miktarı ve harcama yerleri kayıtlara yansımadığından bilinmemektedir.

4.2.6. Diğer Vakıflar

4.2.6.1. Celal Vakfı

Bergama'da bulunan Celal Vakfı'na hurufat kayıtlarında tesadüf edilmiştir. Söz konusu vakfa ait bir adet atama kaydı bulunmaktadır. Safer 1174 / Eylül 1760 tarihli kayıta vakfın mütevellisinin olmadığı belirtilerek Seyyid Mahmud'a vazife tevcih edilmiştir (VGMA, HRF. d. 1082, s. 56).

4.2.6.2. Karaca Ahmedzâde Mahmud Efendi Vakfı

Bergama'da kurulan Karaca Ahmedzâde Mahmud Efendi Vakfına hurufat defterlerinde tesadüf edilmektedir. Vakıf hurufat kayıtlarında "Kara Ahmedzâde", "Karaca Ahmedzâde", "Karaca Ahmedzâde Mahmud Efendi" isimleriyle geçmektedir (VGMA, HRF. 1140, s. 201; VGMA, HRF. d. 1081, s. 70; VGMA, HRF. d. 1081, s. 72). Söz konusu kayıtlarda vakfın yeri, hizmetleri ve tevliyet şartı belirtilmeyip yalnızca nakit para vakfettiği bilgisi ve vakıf görevlileri yer almaktadır.

Bu görevliler arasında müteveli, câbî ve kâtip bulunmaktadır. Rebiülevvel 1109 / Eylül 1697 tarihinde başlayan atamalar Şevval 1235 / Temmuz 1820 tarihine kadar devam etmektedir (VGMA, HRF. 1140, s. 201; VGMA, HRF. d. 540, s. 112). Kayıtlarda 2 kâtip, 2 câbî ve 16 müteveli ataması tespit edilmiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla vakıf gelirlerinden müteveliye yevmî 4 akçe, cabiye ise 2 akçe ödenmekteydi.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada, hurufat defterleri esas alınarak Bergama'da mevcut olan vakıf müesseseleri ve buradaki vakıf kültürü ortaya çıkarılmıştır. Hurufat defterlerinde bulunan ve 1694-1834 yıllarını kapsayan atama kayıtlarında Bergama merkez ve köylerde kaç cami ve mescit bulunmaktadır? Bergama eğitim kurumları nelerdir? Hurufat kayıtlarına Bergama'da kaç tekke ve zaviye bulunmaktadır? Tekke ve zaviyeler hangi tarikat erkanına icra edilmiştir? Söz konusu yapıların banileri, görevlileri kimlerdir? Yapıların gelirleri, giderleri miktarları, ve görevlilerin aldıkları ücretler nelerdir? Bu gibi sorulara tezde cevap aranmıştır.

6. SONUÇLAR

Osmanlı dönemi Bergama kazasındaki vakıf müesseselerini konu alan bu çalışmada kaynak olarak hurufat defterleri esas alınmıştır. XVII. yüzyılın sonlarında başlayan ve XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçen dönemi kapsayan bu defterler ışığında, Bergama’da bulunan vakıf müesseselerinin isimleri, banileri, gelirleri, görevli tayinleri ve aldıkları ücretlerin yanı sıra bulundukları yerler tespit edilmiştir.

Hurufat defterleri atamalarına nazaran, Bergama’daki vakıf hizmetlerinde cami ve mescit inşasının önem kazandığı anlaşılmaktadır. Nitekim kaza merkezinde 17 cami ve 14 mescidin bulunduğu tespit edilmiştir. Camilerde genel olarak imam, hatip, müezzin bulunmaktaydı. Kaza merkezinde bulunan Hacı Hasan Camii, Hacı Hekim Camii, Kadı Hayreddin Camii, Kurşunlu Camii, Yıldırım Bayezid (Ulu) Camii gibi bazı büyük camiler ise geniş bir görevli kadrosuna sahipti. Görevli sayısının fazla olması vakıfların istihdamdaki rolüne ve geniş mali imkanlara sahip olduklarına işaret etmektedir. Ayrıca Kadı Hayreddin Cami’nde görevli bulunan “Muhammediyehân” Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin “Muhammediye” adlı eserini ahaliye okumakla vazifeli idi.

1278, 1281 ve 1289 numaralı Bergama nüfus defterlerinde yapılan sayımlara göre kazada 49 köy bulunmaktaydı. Hurufat kayıtlarında bu köylerin 16’sında cami, 1’inde mescidin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Her köyde bir cami bulunurken Kınık Köyü’nde iki caminin bulunması bu köyün diğer köylere göre daha fazla bir nüfusa sahip olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Söz konusu yapılara çoğunlukla imam, hatip ve müezzin atamaları kaydedilmiştir. İmam ve hatiplik vazifeleri “hasbî” olarak yalnızca 6 köyde yürütülmüştür. Dolayısıyla bu köylerindeki camilerin zengin vakıf kaynaklarının olmadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca bazı köylerde mescit olduğundan ahali Cuma ve bayram namazları için zahmet ve meşakkat içerisinde civar köylerde bulunan camilere gitmek zorunda kalmaktaydı. Hayır sahibi kişiler veya köy sakinlerinin bu mescitlerin bazılarına minber eklemek suretiyle camiye çevirdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum zaman içerisinde köylerin genişlediğini ve nüfus artışının olduğunu göstermektedir.

İslam medeniyetinin temel kurumları arasında bulunan tekke ve zaviyeler toplumun manevi hayatına yön vermesi açısından önem arz eden kurumlardır. Tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine ve görevlilerinin ücretlerine vakıflar kaynak sağlamaktaydı. Atama kayıtlarından Bergama’da 9 zaviye ile 2 tekke bulunduğu tespit edilmiştir. Söz konusu yapıların hangi tarikata ait olduğu genelde atama

kayıtlarına yansımamıştır. Yalnızca “Şeyh Hasan Efendi Tekkesi” Anadolu’da ve birçok İslam ülkesinde yaygın olan Halveti tarikatı tarafından kullanıldığı kaydedilmiştir. Ayrıca “Halvetiler Tekkesi” ifadesi ile kaydedilen tekkenin adından izafetle Halveti tarikatına ait olduğu anlaşılmaktadır. Hurufat kayıtlarında tekkelere mahsus olan şeyh ve zaviyedârların yanı sıra tekkenişin, duâgû ve zaviyedâr bulunmaktaydı.

Medrese ve mektepler, Osmanlı döneminde bilim ve eğitim faaliyetlerinin temelini oluşturan kurumlardı. Bu kurumlar vakıfların sağladığı mali kaynaklar çerçevesinde toplumun ihtiyaç duyduğu hizmetleri yürütmüşlerdir. Bergama’da eğitim kurumlarının ve görevlilerinin tespitine hurufat defterlerinin yanı sıra tevliyet ve tevcih defterleri ile Osmanlı Arşivindeki çeşitli vesikalar kaynaklık etmektedir. Bu çerçevede Bergama’da 6 medrese ve 5 mektep kaydına ulaşılmıştır. Medreselerin tamamı ve 4 mektep kaza merkezinde bulunurken 1 köyde mektep tespit edilmiştir. Bu durum köylerde eğitimin yaygın olmadığı veya köylerde bulunan medrese ve mekteplere ilişkin atamaların hurufat kayıtlarına yansımadağı şeklinde değerlendirilebilir. Atama kayıtlarında medreselere müderris, mekteplere de muallim atamaları yapılmıştır. Kayıtlara yansıyan tarihlerden en erken inşa edilen medrese ve mekteplerin Hatip Paşa Medresesi, Umur Bey Medresesi ve Hacı Hekim Mektebi olduğu anlaşılmıştır.

Hurufat kayıtlarında Bergama’da cami, mescit, medrese, tekke ve zaviyelerin yanı sıra çeşme, değirmen, han ve hamam gibi yapıların, kaza merkezindeki mahallelerin ve kazaya bağlı bir çok köy ile mezranın isimleri de tespit edilmiştir. Bu durum hurufat defterlerinin sadece vakıf yapılar için değil aynı zamanda Bergama ve çevresinin tarihi için de önemini ortaya koymaktadır.

7. ÖNERİLER

Çalışma, Osmanlı dönemi vakıf çalışmalarında şehirlerde bulunan vakıf müesseselerini ve buradaki vakıf kültürünü ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Bu çalışmada hurufat kayıtları esas alınarak Bergama’da bulunan vakıf yapılar üzerinde durulmuştur. Bergama’da bulunan cami ve mescitler, maarif salnamelerinde Bergama eğitim kurumları, Bergama Ulu Cami, Karaosmanoğulları gibi başlıklar üzerinde çalışmalar yapılabilir.

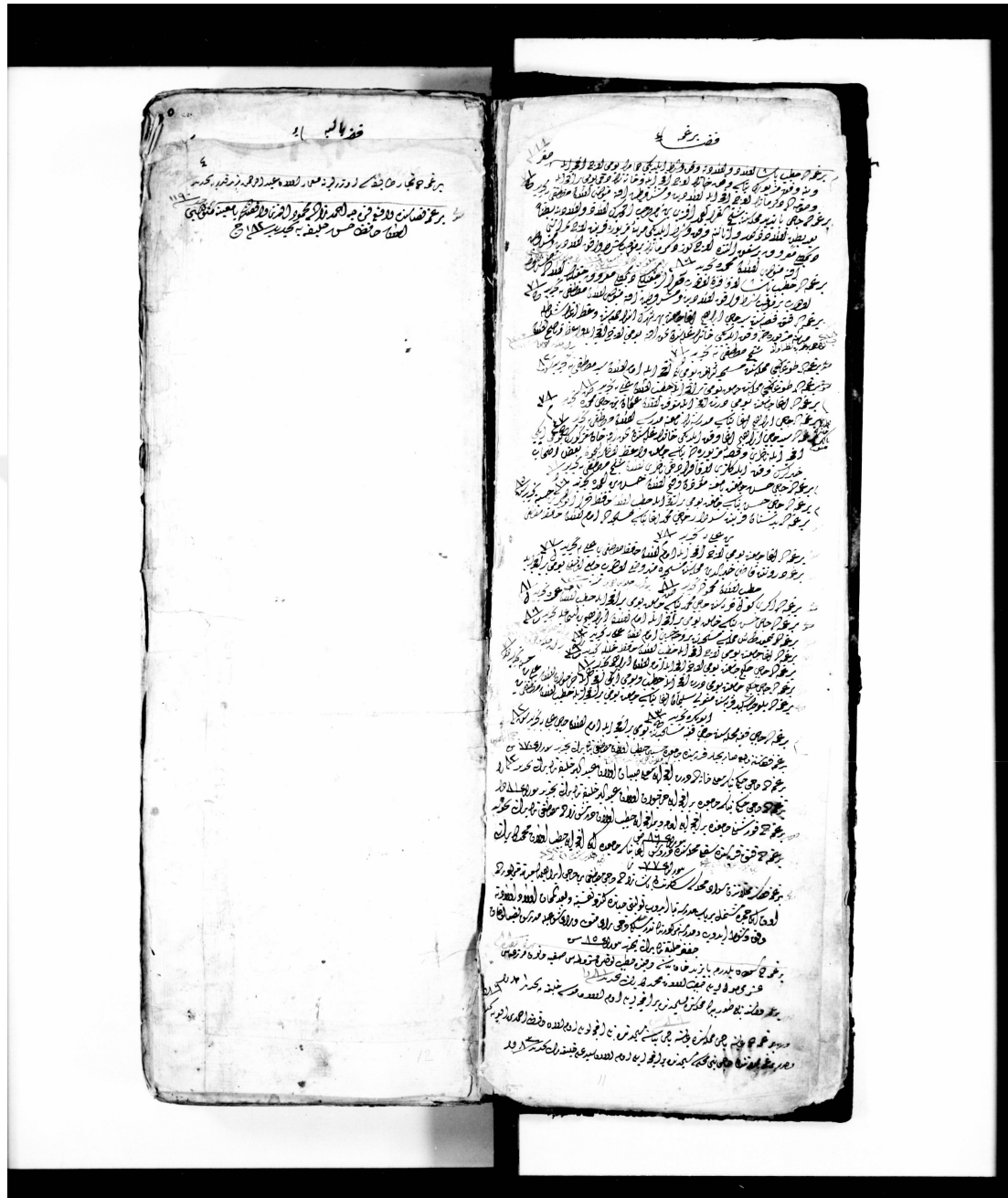
KAYNAKLAR

2992 Numaralı Tevliyet ve Tevcih Defteri

- Ortaylı, İ. (2022). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (15. Baskı). Kronik Yayınları.
- Ahışhalı, R. (2020), Muhzır. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 31). 85-86.
- Alkan, M. (2006). *Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurufat Defterleri: Adana Örneği*. 15. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, Türkiye.
- Avcı, C. (2006), Nâib. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (32. Cilt). 311-312.
- Bayatlı, O. (1945). *Bergama'da Köyler Bölcek Köy (Cilt 4)*. C. H. P. Bergama Halkevi
- Bayatlı, O. (1944). *Bergama'da Köyler Eğri Göl (Cilt 1)*. C. H. P. Bergama Halkevi
- Bayatlı, O. (1957). *Bergama'da Yakın Tarih Olayları XVIII.-XIX. Yüzyıl (2)*. Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi.
- Bayatlı, O. (1956). *Bergama Tarihinde Türk İslam Eserleri*. Anıl Matbaası.
- Bayrakal, S. (2015). *Hurufat Defterlerinde Isparta Kazası Tarihi Eserler Köyler Mahalleler Meslekler* (1. baskı). Saarbücken: Türkiye Âlim Kitapları.
- Bayrakal, S. (Ekim 2007). Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Göçbeyli (Bergama) Merkez Camii ve Restorasyon Önerileri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 16 (2), 1-26.
- Bergama Şeriyye Sicili (BŞS)
- Beyazıt, Y. (2013). Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri, *History Studies*. 5 (1), 39-69.
- BOA, AE. SMST.II (Ali Emiri Sultan Mustafa II) 139-15425.
- BOA, AE.SAMD.III (Ali Emiri Sultan Ahmed III) 56-5579; 176-17088
- BOA, AE.SMMD.IV. (Ali Emiri, Sultan Mehmed IV) 35-3961.
- BOA, C.EV.(Cevdet Evkaf) 112-5600; 189-9421; 217-10814; 503-25410; 615-31013; 629-31739.
- BOA, C.MF. (Cevdet Maarif) 37-1803; 76-375; 183-9112.
- BOA, Ev. d. (Evkaf Defterleri) 12931, 18971.
- BOA, EV.BRT (Evkaf Berat) 230-9.
- BOA, HAT (Hatt-ı Hümayun), 1605-45; 1607-73; 1614-52
- BOA, İE.EV. (İbnulemin Evkaf) 2-193; 7-751; 8-873; 10-1214; 24-2831.
- Cezar, M. (1985). *Tipik, Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, MSÜ Yayını.
- Çam, M.- Turhan, İ.- Akçatepe, R. E. (2020). *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv*

- Rehberi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Çevrimli, N. (2019). *Vakfiyelere Göre Tabir ve İstilahlar*, Gazi Kitabevi.
- Defter No: 2, 19, 21,
- Demirtaş, H. (2011). Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği, *Vakıflar Dergisi*, (37) 47-92.
- Demiryürek, M. (2013), Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* (66), 17-42.
- Emecen, F. (2012). Timurtaş Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41). 185-186.
- Erçin, A. (2015). Osmanlı Devleti'nde Kadı ve Şer'i Mahkemeler, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 2(1), 15-23.
- Eriş, E. (1990). *Bergama Uygarlık Tarihi* (2. Basım). Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ersoy, B. (1989). *Bergama Cami ve Mescitleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Günay, V. (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Bergama Kazâsı*, (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi.
- Günay, V. (2006). Batı Anadolu'da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağıncılı Veli, *Tarih Bilimleri Dergisi*, 21(2), 93-118.
- Hurufat Defterleri (HRF). Defter No: 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 1074, 1076, 1077, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1097, 1133, 1137, 1140, 1142, 1143, 1144, 1158.
- İpşirli, M. (2006). Nâib. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 32). 312-313.
- Karabulut, A. (2017). Bergama Kazasının Demografik ve İskân Yapısı, *Tarih Okulu Dergisi*, (30), 121-167.
- Kavak, N. (2015). Osmanlı Muhakeme Sisteminde Katiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi, *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 2(2), 1-10.
- Kayar, B. (2023). Osmanlı Şer'îye Mahkemelerinde Kâtiplerin Kadılarına Vekalet Etmesi. *Erciyes Ünivesitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18 (2). 1000-1027.
- Kazıcı, Z. (1983). *Anahatları ile İslam Eğitim Tarihi* (1. Baskı). Bir Yayıncılık.
- Kazıcı, Z. (2004). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim* (1. Baskı). Bilge Yayıncılık.
- Kurtbil, Z. H. (2012). Bergama Ulu Cami. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 42). 85-86.
- Küçükaşcı, M. S. (2022) Kâtip. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25). 49-52.
- Kütükoğlu, M. (2020), *Osmanlı'nın Sosyokültürel ve iktisadi yapısı* (2). Türk Tarih Kurumu.
- Mücedded Anadolu Vakfiye Defterleri, Defter No: 579, 580, 595.
- Nagata, Y. (1997), *Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları üzerine Bir İnceleme*. Türk Tarih Kurumu.

- Nagata, Y. (2001), Karaosmanoğulları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 24). 468-470.
- Oğur, Ö. (2018). Konya Hurufat Defterleri ve Mühteva Analizi (1692 - 1835 Yılları Arası). *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* , 4(7), 131-151.
- Orbay, K. (2005). Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları. *Vakıflar Dergisi*, (29), 27-41.
- Ortaylı, İ. (2001) Kadı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 34). 69-73.
- Özünel, A. (1997). *Bergama Tarihinde Su Yolları ve Çeşmeler*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şaşmaz, E. Tarihi Mekanlar Kişisel Ansiklopedi, (2012). [https: / / www.erolsasmaz.com / ?oku=901](https://www.erolsasmaz.com/?oku=901) adresinden 15 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.
- Taş, Y. (2019). *Hurufat Defterlerine Göre Erzincan Kazasında Vakıf Hizmetleri*, Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Erzincan.
- Taş, Y. (2022). Hurufat Defterlerine Göre Siverek Kazası. İ. Özcoşar, E. Akman, A. Kıran, A. Ertekin (Ed), *Mezopotamya ve Anadolu'nun Kavşağında Bir Kent: Siverek Tarih-Toplum-Kültür* (s. 83-104). Çizgi Yayınevi.
- Taş, Y. (2024). Hurufat Defterlerine Göre Suruç Kazası Vakıfları ve Vakıf Eserleri. M. E. Üner (Ed), *Ortaçağ'dan Günümüze Suruç*. Ankara: Berikan. (145-187).
- Türkmenoğlu, M. A. (2020). Para Vakfı: Faizli Dindarlık Mı? Karz-ı Hasen Mi? Bir Anlama Denemesi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2), 297-314.
- Uzun, M. İ. (2020). Muhammediye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 30). 583-584.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı* (4. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter No: 595

1158 Numaralı Bergama hurufat Defteri, (VGMA, HRF. d. 1158, s. 11-12)

Tarihi En Eski Bergama hurufat Defteri, (VGMA, HRF. d. 1081, s. 69)

EK 3

Bergama Ulu Cami

EK 4

Şadırvanlı Cami

EK 5

Kurşunlu Cami